

KAZAK TÜRKCESİNDE SIFAT-FİİL ve ZARF-FİİL EKLERİ,

Hazırlayan : Ayşe TEKİN

Tez Danışmanı : Yard. Doç. Dr. Levent DOĞAN

**Lisansüstü Eğitim, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü, Türk Dili Anabilim Dalı için öngördüğü YÜKSEK
LİSANS TEZİ olarak hazırlanmıştır.**

EDİRNE

Trakya Üniversitesi , Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ekim, 2006

ÖNSÖZ

Dünyada en çok konuşulan dillerden biri olma özelliğiyle oldukça geniş bir coğrafi alanda konuşulan Türk Dili, farklı tarihi seyirler içinde ve farklı coğrafyalarda gelişim göstermesinin sonucunda pek çok lehçe ve şiveye ayrılmıştır. Özellikle birbirine uzak coğrafyalarda belirginleşen şive farklılıkları, anlaşma ve kültürel alış veriş açısından bir zorluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu zorlukları gidermek açısından şiveler arasındaki ilişkilerin ortaya konması, benzerlik ve farklılıkların tesbit edilmesi dilimizin güçlenmesi, geçmişiyle bağlarının sağlamlaştırılması ve gelişerek zenginleşmesi bakımından oldukça önemlidir.

Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra bağımsızlığına kavuşan Türk Devletlerinin dilleri de bağımsız bir gelişme şansı elde etmiş; yıllardır baskı altında gelişme imkanı bulamayan, hakimiyetinde kaldığı dillerin gölgesinde cılızlaşan bu şiveler şimdi, baskı altında geçen yılların bıraktığı izleri silebilmek, açtığı gedikleri onarabilmek için aynı dili konuşan diğer milletlerle sıkı bir bağ oluşturma yolunda çaba göstermektedir. Türkiye Cumhuriyeti de de bu çabalara büyük bir destek vererek Türk dünyası devletleri arasında dil bağlarını güçlendirebilmek amacıyla kültürel birlik yolunda önemli adımlar atmıştır. Üniversitelerimizde açılan Çağdaş Türk Dili Lehçeleri kürsüleri de dil birliğini sağlamak bakımından son yıllarda önemli çalışmalar yapmış, bu doğrultuda şiveler karşılaştırılmalı olarak incelenmeye başlamıştır.

Kazak Türkçesi yaşayan Türk şivelerinden biri olarak bilim adamlarınca “Kıpçak”, “kuzey” veya “kuzey-batı” grubu adlarıyla anılan Türk Lehçeleri grubunda yer almaktadır.

Kazak Türkçesi başta Kazakistan olmak üzere Orta Asya'nın birçok yerinde konuşulan bir dildir.

Türk Dilinin Kuzey Batı(Kıpçak) ve Batı (Oğuz) olmak üzere iki farklı grupta yer alan Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Eski Türkçe döneminden beri bağımsız olarak gelişmesi sonucunda bu iki şive arasında şekil, anlam ve işlev bakımından bir takım farklılıklar ortaya çıkmıştır. Bu şiveler arasındaki farklılıklar ve benzerliklerin ortaya konması bakımından üniversitelerde çeşitli araştırmalar sürdürülmektedir. Bu çalışmamızla biz de, son yıllarda şiveler arasındaki birlikleri güçlendirmek amacıyla başlatılan araştırmalara bir katkıda bulunmak ve Türkçenin anlatım gücünde çok önemli bir yere sahip olan sıfat-fiil ve zarf-fiil eklerinin, Türkiye Türkçesine en uzak şivelerden biri olan Kazak Türkçesinde kullanılan çeşitleri ve işlevleri bakımından karşılaştırmalı olarak incelemek suretiyle ortaya koymaya çalıştık.

Bu çalışmamın hazırlanması sırasında benden desteğini ve yardımlarını esirgemeyen ve bana yol gösteren saygıdeğer hocam Yrd. Doç. Levent DOĞAN'a, bana cesaret veren, manevi anlamda desteğini ve dostluğunu esirgemeyen Sayın Yrd. Doç Ayşegül Mine YEŞİLOĞLU'na, hazırladığı tezi kaynak olması bakımından bana veren ve kaynak bulmamda yol gösteren Sayın Yrd. Doç. Çağrı ÖZDARENDELİ'ye, özet bölümünün çevirisinde yardımını esirgemeyen Sayın Özgür MANAF'a sonsuz teşekkürlerimi ve saygılarımı sunuyorum.

AYŞE TEKİN

Tezin Adı: Kazak Türkçesinde Sıfat-fiil ve Zarf-fiiller

Yazan: Ayşe Tekin

Ö Z E T

Hazırladığımız bu çalışma, “Kazak Türkçesinde Sıfat-fiil ve Zarf-fiil Eklerinin İncelenmesi”ni içermektedir. Bu çalışmamızın amacı, Kazak Türkçesindeki sıfat-fiil ve zarf-fiil eklerinin kullanıldığı cümleleri tesbit ederek işlevleri ve anlamları bakımından Türkiye Türkçesindeki sıfat-fiil ve zarf-fiil ekleriyle benzerlik ve farklılıklarını, iki şivenin kendine özgü anlatım güçlerini ortaya koymaktır.

Bu çalışmamızda Kazak Türkçesindeki sıfat-fiil ve zarf-fiil eklerinin tesbiti için Kazak Türkçesiyle yazılmış çeşitli eserleri, transkripsiyonlu çeviri çalışmalarını inceleyerek bulduğumuz örnek cümleler, Türkiye Türkçesine çevirmek suretiyle cümlelerdeki sıfat-fiil ve zarf-fiil eklerinin kullanıldığı yerleri ve üstlendikleri görevleri ve anlamları belirtmeye çalıştık. Yararlandığımız eserleri kısaltmalar kısmında gösterdik.

Çalışmamızın birinci kısmında Kazak Türkçesindeki sıfat-fiilleri, ikinci kısmında ise zarf-fiilleri ele aldık ve her iki bölümde de ekleri tek tek işlevleri ve kullanıldığı yerler bakımından örneklerle açıklamaya çalıştık. Eklerin çevirisi sırasında, özellikle birleşik fiil gruplarında birleşik fiillerin fonksiyonlarını tam anlamıyla çeviride gösteremediğimiz için bazı zorluklarla karşılaştık. Bu zorlukları gidermek için örnek çevirilerin başında anlam ve işlevleri bakımından farkları ortaya koyarak kısa açıklamalarda bulunduk.

Anahtar Kelimeler: Türk Lehçeleri

Kazak Türkçesi

Sıfat-fiil, Ortaç

Zarf-fiil, Ulaç

“ADJECTIVE-VERB AND ADVERB-VERB IN KAZAKH TURKISH”

Ayşe TEKİN

ABSTRACT

This work contains the investigation of the appendixes of adjective-verb and adverb-verb in Kazakh Turkish. The aim of this work is to stress the differences and the similarities of the appendixes of adjective-verb and adverb-verb in Turkey Turkish and in Kazakh Turkish by determining the sentences which have the appendixes of adjective-verb and adverb-verb in Kazakh Turkish and to stress the expression forces of these two accent.

In this work we examined the translation works with transcription and various works of art written in Kazakh Turkish, to determine the appendixes of adjective-verb and adverb-verb in Kazakh Turkish. By translating them in Turkey Turkish, we tried to state the meanings, missions they have and places of the appendixes of adjective-verb and adverb-verb. In abbreviations part, we showed the works of art that we use.

In the first part of our work we examined adjective-verb in Kazakh Turkish, and adverb-verbs in the second part. And also in both two parts, we tried to explain the appendixes one by one, with the examples about their function and places of use. During the translation of appendixes especially in joint-verb groups, because we could not show the functions of the joint-verbs exactly, we met some difficulties. To remove these difficulties, at the beginning of translation examples, we gave some short explanations which will stress the differences about meanings and functions.

Anahtar Kelimeler : Turkish Grammar,
Kazakh Turkish
Adjective-Verb, Participle;
Adverb-verb, Gerundium

KISALTMALAR :

- BJ** *Batırlar Jırı*, Kazak SSR İlim Akademiyası, Almatı. 1990
- BKT** *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, Mustafa Öner, Atatürk, Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TDK Yayınları 703. Ank. 1998
- DKTG** *Kazak Türkçesi Grameri*, M.S. Diyarbakırlı, Yüksek Lisans Tezi, KSÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000
- DTCF** Dil ve Tarih Coğrafya Fak.
- İÜEF** İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- KBY** Kültür Bakanlığı Yayınları
- KGS** *Kazak Türkçesinde Kelime Gruplarının Sentaksı*, haz. Kenan Koç, Muğla Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. Muğla, 1998
- KT** *Kazakça Tilaşar*, Zeyneş İsmail, Ank.
- KTB** Kültür ve Turizm Bakanlığı
- KTG** *Kazak Türkçesi Grameri*, Kenan Koç, Oğuz Doğan, Ank. 2004
- KTS** *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Kenan Koç, Ayabek Bayniyazov, Vehbi Başkapan, Ank. 2003
- KTTF** *Kazak Türkçesiyle Türkiye Türkçesinde Fiiller*, Amanjol Kaliyev
Yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 1995
- KTZ** *Kazak Türkçesinde Zarf-Fiiller*, Mustafa Tanç, Adana, 2002

- ÖBTA** *Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri*, Ahmet Bican Ercilasun, KB.Yay.
Ank. 1993
- QBD** *Qambar Batır Destanı*, Aziz Kılınc, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi,
- QGI** *Qartqoja Romanı Gramer İncelemesi*, Metin Kazak, Yüksek Lisans Tezi
- QJA** *Jüsipbek Aymatuwıtovun Qartqoja Romanının Çevriyazısı, Türkiye Türkçesine Aktarımı,(Kazak Türkçesi Metni)* Yüksek Lisans Tezi Metin Kazak
Celal Bayar Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, 2001 ,
- QT** *Qazaq Tili*, İsayev, Almatı, 1993.
- ŞQ** *Şır Qumır*, Şamil Muhamedjanov, Almatı. 2001
- TDAY-B** Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten
- TDED** Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi ,TDK . Ank
- TDK** Türk Dil Kurumu
- TEA** Türkiye Dışındaki Çağdaş Türk Edebiyatı Antolojisi, 28. c Kazak Edebiyatı II.
TC.KTB. Yay. Ank.
- TTÄ** *Türkiye Türük Ädebiyatı*, Türk Ocakları Eğitim ve Kültür Vakfı, Ank. 2002
- TTK** Türk Tarih Kurumu
- ÜKÜ** *Üy-işimizben Qazaqşa Üyrenemiz*, P. Nawrızbayeva , Almatı 1994
- YA** *‘Yalnızız’ Romanında Geçen Zarf-filler ve Bunların Kazak Türkçesindeki Karşılıkları*, Yüksek Lisans Tezi Gülnar Abilahanova
Gazi üniversitesi Ank. 2002
- Yay.** Yayınları.

İÇİNDEKİLER :

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ.....	iii
KISALTMALAR.....	iv
GİRİŞ	1
1. SIFAT-FİİLLER.....	5
1.1. SIFAT-FİİLLERİN ÖZELLİKLERİ	7
1.2. SIFAT-FİİL ÇEŞİTLERİ.....	9
1.3. KAZAK TÜRKÇESİNDE SIFAT-FİİL TANIM VE ÖZELLİKLERİ.....	10
1.4. KAZAK TÜRKÇESİNDE SIFAT-FİİL ÇEŞİTLERİ	12
1.4.1. -QAn Sıfat-fiil Eki	14
1.4.1.1. Geçici Sıfat.....	15
1.4.1.2. Geçici İsim.....	20
1.4.1.3. Kalıcı İsim ve Sıfatlar.....	22
1.4.1.4. Fiil Çekiminde Kip Eki.....	23
1.4.1.5. Ek-Fiil İle Çekimi	25
1.4.1.6. Bol- Yardımcı Fiiliyle Birleşik Fiiler.....	26
1.4.2. -AtIn Sıfat-Fiil Eki	26
1.4.2.1. Geçici Sıfat	27
1.4.2.2. Geçici İsim.....	30
1.4.2.3. Fiil Çekiminde Kip Eki.....	32
1.4.2.4. Ek-Fiil ile Kullanılışı... ..	34
1.4.3. -r/-Ar Sıfat-Fiil Eki	34
1.4.3.1. Geçici Sıfat	35
1.4.3.2. Geçici İsim.....	37
1.4.3.3. -lık Yapım Ekiyle Geçici Sıfatlar.....	38
1.4.3.4. İkişemeler	39
1.4.3.5. Fiil Çekiminde Kip Eki.....	39
1.4.3.6. Ek-Fiil ile Çekimi	40

1.4.4. – MA s Sıfat-fiil Eki.....	41
1.4.4.1. Geçici Sıfat	42
1.4.4.2. Geçici İsim	42
1.4.4.3. Fiil Çekiminde Kip Eki	43
1.4.5 – QI (sı) Sıfat-Fiil Eki	44
1.4.5.1. Kel- Yardımcı Fiiliyle Birleşik Fiil.....	45
1.4.5.2. İsim Göreviyle Kullanılışı.....	46
1.4.6. – AsI Sıfat-Fiil Eki.....	47
1.4.6.1. Sıfat Görevi.....	48
1.4.6.2. Geçici İsim.....	48
1.4.7. – AşAQ Sıfat-Fiil Eki	48
1.4.7.1. Geçici Sıfat.....	50
1.4.7.2. Geçici İsim.....	50
1.4.7.3. Kalıcı İsimler.....	51
1.4.8. – (U)wŞI Sıfat-Fiil Eki	51
1.4.8.1. Geçici İsim.....	51
1.4.8.2. Kalıcı İsim ve Sıfatlar	52
1.4.8.3. Ek-Fiil ile Çekimi	52
1.4.9. – PAQşI Sıfat-Fiil Eki	53
1.4.9.1. Geçici Sıfat	53
1.4.9.2. Gelecek Zaman Fiil Çekimi.....	53
1.4.9.3. Bol- Yardımcı Fiiliyle Birleşik Fiil	53
2. ZARF-FİİLLER	54
2.1. ZARF-FİİLLERİN ÖZELLİKLERİ	55
2.2. ZARF-FİİL ÇEŞİTLERİ	57
2.3. KAZAK TÜRKÇESİNDE ZARF-FİİLLER.....	59
2.4. KAZAK TÜRKÇESİNDE ZARF-FİİL EKLERİ	60
2.4.1. ASIL ZARF-FİİL EKLERİ	62
2.4.1.1. – p Zarf-Fiil Eki ve İşlevleri	62
2.4.1.1.1 Zarf Görevi.....	64
2.4.1.1.2 Sıfat Görevi.....	69
2.4.1.1.3 Birleşik Fiillerde Bağlayıcı.....	70

2.4.1.1.3.1. Tasvir Birleşik Fiilleri	70
2.4.1.1.3.2. Şimdiki Zaman Anlamli Birleşik Fiiller	81
2.4.1.1.4. Fiil Çekiminde Kip Eki Görevi.....	81
2.4.1.2. -A Zarf-Fiil Eki.....	83
2.4.1.2.1. Zarf Görevi.....	84
2.4.1.2.2. Birleşik Fiillerde Bağlayıcı	89
2.4.1.2.2.1. Tasvir Birleşik Fiilleri	89
2.4.1.2.2.2. Şimdiki Zaman Çekiminde Birleşik Fiiller.....	97
2.4.1.2.3. Fiil Çekiminde Kip Eki.....	98
2.4.1.3. -mAy Zarf-Fiil Eki.....	101
2.4.1.3.1. Zarf Görevi.....	101
2.4.1.3.2. Fiil Çekiminde Kip Eki.....	104
2.4.1.4. -QAlI Zarf-Fiil Eki	106
2.4.1.4.1. Zarf Görevi.....	106
2.4.1.4.2. Yaklaşma Tasvir Birleşik Fiilleri	108
2.4.2. SIFAT-FİİL EKLERİYLE KURULAN BİRLEŞİK ZARF-FİİLLER	109
2.4.2.1. -QAn Sıfat-Fiil Ekiyle Kurulan Zarf-Fiiller	109
2.4.2.1.1. -qanda/kende;-qanında/-keninde.....	109
2.4.2.1.2. -qanşa/-kenşe ; -qayınşa/-keyinşe.....	111
2.4.2.1.3. -qanday/-kendey ; -qanınday/-kenindey.....	116
2.4.2.1.4. -qanmen/-kenmen;-ğanmen/-genmen.....	117
2.4.2.1.5. -qannan/-kennen;-qandıqtan/-kendikten.....	117
2.4.2.1.6. -qan sayın/-ken sayın.....	118
2.4.2.1.7. -qan son/-ken son;-qannan son/-kennen son.....	119
2.4.2.1.8. -qannan keyin/-kennen keyin.....	119
2.4.2.1.9. -qan şaqta/-ken şaqta.....	120
2.4.2.1.10. -qan kez/-ken kez.....	120
2.4.2.1.11. -qan terizdi/-qan siyaqtı.....	121
2.4.2.1.12. -qan boyı/-qan bette.....	122
2.4.2.1.13. -qannan beri/-kennen beri.....	122
2.4.2.1.14. -qanğa/-kenge;-ğanğa/-genge.....	123
2.4.2.1.15. -qanğa şeyin/-kenge şeyin	123

2.4.2.2	– AtIn Sıfat-Fiil İle Kurulan Zarf-Fiiller	124
2.4.2.2.1.	-atınday/-etin dey;-ytınday/-ytindey.....	124
2.4.2.2.2.	–Atın siyaqtı/-Atın terizdi	124
2.4.2.2.3.	–atın kez/-etin kez	125
2.4.2.2.4.	–atında/-etinde	125
2.4.2.2.5	–atındıqtan/-etindikten	125
2.4.2.2.6.	–Atın bol- Birleşik Fiili.....	126
2.4.2.3.	– Ar Sıfat-Fiil Eki İle Kurulan Zarf-Fiiller.....	127
2.4.2.3.1.	–arda/-erde	127
2.4.2.3.2.	–ar/-er.....	128
2.4.2.3.3.	–arga/-erge	129
2.4.2.4.	– MAs Sıfat-Fiil Eki İle Yapılan Zarf-Fiiller	129
2.4.2.4.1.	–mastan/-mesten;-bastan/-besten	129
2.4.2.4.2.	–mastay/-mestey	130
2.4.2.4.3.	–masqa/-meske	131
2.4.3.	Diğer Zarf-Fiil Ekleri	132
2.4.3.1.	– İsİmen/-İsİmen	132
2.4.3.2.	– sa/-se	132
SONUÇ	133
KAYNAKÇA	135

GİRİŞ

Ural-Altay dil ailesinin Altay kolunda yer alan Türk Dili, dünya üzerinde en çok konuşulan dillerden biridir. Türkologlar, Türkçe ile yazılı ilk belgeler olarak bilinen Orhun Kitabelerindeki dilin gelişmişliğinden yola çıkarak, Türk Dilinin çok daha eski tarihin bilinmeyen karanlık devirlerine kadar uzandığı görüşünde birleşmektedirler. Bilinen ilk metinlerden günümüze dek uzanan bu süreçte Türk Dili, tarihi, coğrafi, kültürel, siyasi vb dış etkenlerle de, şekillenerek günümüze ulaşmıştır.

Ana Türkçeden çıkarak çeşitli değişiklikler geçiren Türkçe, birtakım kollara ayrılmıştır. Ayrı bir lehçe olarak kabul edilen Yakutça ve Çuvaşça'nın dışında, yazı ve konuşma dilinde görülen birtakım farklılıkların da oldukça eski bir geçmişi olduğunu, 'Divanü Lügati't-Türk'te Türk Boylarının dilleri arasındaki farklılığa dikkat çeken Kaşgarlı Mahmut'tan öğreniyoruz. Türk boylarının ayrılması ile dilde, özellikle konuşma dilinde birtakım farklılıkların oluşmaya başlaması, şivelerin de temelini atmıştır. Karamanlıoğlu, yazı diline yansiyacak şekildeki değişikliklerin ortaya çıkmasının, Türklerin Orta Asya'dan göçüşüyle başladığını ve böylece dilimizin coğrafi bölge olarak kollara ayrıldığını belirtir: *“Oğuz ve Kıpçak Türkleri ve onların idaresindeki Türk boylarının, biri güneyden biri kuzeyden olmak üzere batıya doğru yayılmaları ile tarihi Türk şiveleri artık coğrafi bölge olarak ayrılmıştır.”*¹

Türk Dilinin tarihi seyri içinde, Orta ve Yeni Türkçe dönemlerinden itibaren şiveler ve ağızlar olarak dallara ayrıldığını görüyoruz. Türk Dilinin şivelerini, Batıya göçle başlatan Türkologlar, anayurtta kalanların sürdürdüğü şiveyi Doğu Türkçesi, göç edenlerin şivelerini ise Batı Türkçesi olarak iki coğrafi kola ayrıldıktan sonra, Batı Grubunu da kendi içinde Güney-Batı Türkçesi (Oğuzca) ve Kuzey-Batı Türkçesi (Kıpçakça) olmak üzere iki gruba ayırmıştır. Güney kolunda yer alan Oğuz grubunda, Oğuzların kurdukları güçlü devletler ve medeniyetlerle birliği sağlamış olmaları sonucunda dil de özgürce gelişebilmiş, zenginleşmiştir. Kuzey-Batı grubunu oluşturan Kıpçak Türkçesi ise belli bir kültür merkezine bağlanıp birlik kuramayan boyların, başka milletler içinde erimesinin sonucunda yeterince gelişme imkanı bulamamıştır.

Çağdaş Türkçe olarak adlandırdığımız günümüz Türkçesi, yazı dili ve konuşma dili bakımından gösterdiği farklılıklarla pek çok bağımsız şiveye ayrılmıştır. Bu çeşitliliği çok

¹ Ali KARAMANLIOĞLU (1986) : *Türk Dili*, 4. Baskı Dergah Yay. İst. s.27

renkli bir Türkmen kilimine benzeten Fuat Bozkurt, şiveler arasındaki farklılıkları şu şekilde ifade ediyor: “*Ana ilkeleri aynı kalmak koşuluyla biçimsel değişmelere uğramıştır. Benzetme yerindeyse nakış aynı kalmış, renkler değişmiştir.*”² Şiveler arasındaki farklılıklar incelendiğinde bu benzetmenin yerinde bir benzetme olduğunu görebiliyoruz. Şiveler arasında özellikle biçimsel farklılıklar görülmekle birlikte aynı temel ilkelerin korunduğunu, şivelerin karşılaştırılması sırasında görmek mümkün.

Her ne kadar şiveler arasındaki farklılıklar Türk Dilinin zenginliğinin bir uzantısı olsa da, Türk halklarının farklı coğrafyalarda ana ilkeleri aynı olan, ancak biçimsel değişiklikler gösteren aynı dili konuşmaları ve birbirlerini anlayamamaları, kültürel parçalanmanın da bir sonucudur. Dil her şeyden önce kültürün en önemli taşıyıcısı ve millet unsurunun en önemli ögesi olduğuna göre, farklı coğrafyalarda yaşayan ve aynı dil birliğine sahip milletler arasında kültürel birliklerin de kurulması o milletlerin devamlılığı açısından son derece büyük bir önem taşımaktadır. Bu kültür birliği ise kökleri aynı olan dil ile sağlanabilir. Bunun dışında, dilimizin şivelere ayrılan kolları arasında köprüler kurulmazsa ve bu şiveler arasındaki iletişim güçlü bir hale getirilmezse, zamanla ilkelerin de değişikliklere uğraması kaçınılmaz bir sonuç olacaktır. Bu sonuç Türk Diline zarar vereceğinden şiveler arasındaki bağların güçlendirilmesi için karşılaştırmalı dilbilimden faydalanarak şivelerin tek tek incelenmesi benzerlik ve farklılıkların ortaya konulması, ortak noktaların belirlenmesi son derece önemlidir.

Türkiye Türkçesi ile karşılaştırıldığında farklılıkların en fazla olduğu şivelerden biri de bilim adamlarınca “Kıpçak”, “kuzey” veya “kuzey-batı” grubu adlarıyla anılan Türk Lehçeleri grubunda yer alan ve yaşayan Türk şivelerinden biri olan Kazak Türkçesidir. Kazak Türkçesi başta Kazakistan olmak üzere Orta Asya’nın birçok yerinde konuşulan bir dildir. Kazakistan, Aral Gölünden Hazar Denzine kadar uzanan geniş topraklarıyla, Türk dünyası devletleri içinde en geniş topraklara sahiptir. Bu nedenle Kazak Türkçesi, Türkçenin en geniş coğrafyada konuşulan şivesi olması bakımından da ayrı bir önem taşımaktadır.

² Fuat BOZKURT (1999): *Türklerin Dili*, TC. Kültür Bakanlığı Yay. Ank. s.75

Kıpçak ağızlarından biri olan Kazak Türkçesi, ilk kez XIX. yüzyılda yazı dili olma sürecine girmiştir. Şivelerin yazı diline geçirilmesi gerektiğini ileri süren İlminskiy'in teşvikleri, diğer Türk şivelerinde olduğu gibi Kazak Türkçesinin de yazı dili haline gelmesinde önemli rol oynamıştır.. Daha önce Türkistan Türk yazı dilini kullanan Kazaklar, o zamana dek ağız özelliği gösteren Kazak ağzını yazı diline geçirmeye başlamışlardır. Başlangıçta İlminskiy'in de çalışmalarıyla Kiril Alfabetiyle yazı diline geçirilen Kazak Ağzı, daha sonra Arap harfleriyle yazı dili olma sürecine girer. Ahmet Baytursunlu'nun Kazak Arap alfabesi üzerine yaptığı çalışmalar, yazı dilinin de temelini atıldığı dönemdir.³

Kazak yazı dilinde de diğer şivelerde olduğu gibi, 1928'de Latin Alfabetine geçilmesiyle birlikte konuşma dilinin özellikleri yazı diline yansımıştır. Özellikle yabancı dillerden geçen sözcüklerin telaffuz edildiği gibi yazılması sonucunda bu sözcüklerin Kazak ağız özelliklerine bürünmesi, aslının kaybolması ve Kazakçaya aitmiş gibi görünmesi kazak Dilinin temel yapısını da etkileyebileceğinden bir sakınca olarak görülmüş 1940'ta tekrar Kiril Alfabetine dönülmüştür. Halen Kazak yazı dilinde Kiril Alfabeti kullanılmaktadır. Yazı dilinde farklı alfabelerin kullanılması da, aynı dilin şiveleri arasındaki etkileşimi zorlaştıran unsurlardan biridir. Bu nedenle tüm Türk Dünyasının ortaklaşa kullanabileceği bir ortak alfabe oluşturulması düşüncesi oluşmuş ve bu yolda yapılan birtakım çözümler araştırılmaya başlanmıştır.

Çok geç tarihlerde yazı dili olmasından dolayı Kazak yazı dili kuralları bakımından henüz tam anlamıyla oturmamıştır. Aynı kelimenin farklı yazarlarda farklı harflerle yazıldığı görülmüştür bunun bir sonucudur. Bu da yazı dilinde birtakım imla problemlerinin yaşanması sonucunu doğurmaktadır.

Kazak şivesinin sözvarlığına baktığımızda Türkçe kökenli sözcüklerin yer aldığını görüyoruz. Yeterince işlenme fırsatı bulamayan Kazak Şivesi söz varlığı bakımından zengin olmamasına rağmen, kökleri itibariyle incelendiğinde zengin ve gelişmeye elverişli bir yapı arz etmektedir. Türkiye Türkçesiyle Kazak Türkçesi arasındaki farklılıklar ses ve anlam üzerinde ağırlıklı olmakla birlikte, sözcüklerin yapısal özellikleri ve ekleri

³ Kenan KOÇ, O.DOĞAN (2004) : *Kazak Türkçesi Grameri*, Ank. s. 9

bakımından da birtakım farklılıklar görülmektedir. Şüphesiz ki, bu farklılıkların ortaya çıkarılması ve benzerliklerin bulunması birbirinden uzak düşen bu şiveler arasındaki bağları da güçlendirecektir.

1. SIFAT-FİLLER

Sıfat-fiiller çeşitli kaynaklarda kılın adı (kılın sanı), sıfat-fiil(sıfat-eylem), fiilsi,ortaç, partisip, isim-fiil gibi terimlerle adlandırılmıştır.

Banguoğlu (1990:422), Gencan (1979:382), Bilgegil (1982:197), Korkmaz (1992:132), Ediskun(1996:249), Gülensoy (1989:111) **sıfat-fiil**; TDK (1940:70),(1942:300), Emre(1945:46) Topaloğlu(1989:91), Gencan (1979:382), Mansuroğlu (1958:1960), Eraslan(1980:3) **isim-fiil** ;Hatiboğlu(1982:94), Aksan(1983:266), Hengirmen(1999:289) **ortaç**; Ergin(1977:163) **partisip**; Emre(1945:46) **fiilsi** terimlerini kullanmışlardır.

Türkçe’de çok işlek olarak kullanılan sıfat-fiillerle ilgili çeşitli tanımlar yapılmıştır. Bu tanımlarda sıfat-fiiller çeşitli yönleriyle ele alınmış, fiilden türeme, bir çeşit isim veya sıfat olduğu zaman ifadesi taşımaları bakımından fiile benzedikleri, ancak fiil gibi çekime girmedikleri açıklanmaya çalışılmıştır. Fiilin isim veya sıfat şekilleri olarak tanımlandıkları görülmektedir.

Banguoğlu, (1990:422) “*sıfat-fiil, fiilin zamana bağlı olarak kavramını sıfatlaştıran bir şeklidir.*” diye tanımlamaktadır. Hacıeminoğlu, (1991:163) İsim-fiiller başlığı altında aldığı sıfat-fiilleri, “*fiilin zamana bağlı olarak kavramını sıfatlaştıran bir şeklidir. Zaman anlatımı taşımaları yönünden isim-fiillerden ayrılırlar.*” olarak tanımlamıştır. Eckman(1962:51) da isim-fiiller grubunda ele aldığı sıfat-fiilleri “*isim-fiil, fiillerin kip ve şahıs göstermeyen isim şeklidir. İsimler gibi çokluk, iyelik ve çekim edatları alır, cümlede özne, nesne, vasıflayıcı, tümleç ve yüklem ismi işini görür. Yine fiile olan ilgisini kaybetmemiştir; olumlu ve olumsuz şekli olabilir, baş fiilin zamanına nisbetle zaman bildirir, özne, nesne ve tümleç alır.*” biçiminde açıklayarak tanımlar. Emre (1945:46) Ortaçlar(Fiilsiler) başlığı altında “*Fiilden türeme isimlerden, cümle içinde eylemin zamanını belirterek fiillere daha ziyade yaklaşanlar vardır: bunlar fiiller (verbaux) ve ortaçlar (participes) adını alırlar. Ortaçlar fiillerin çatı (voix) denilen anlam deyrisini de gösterirler.*” şeklinde açıklamıştır. Tekin (1968:174,175), İsim-fiiller başlığı altında, “*isim-fiiller tıpkı isimler gibi muamele gören fiil şekilleridir. Bir hareketin meydana gelişini gösterirler, bu yüzden hareket isimlerini veya faili gösterirler, o zaman da bunlara eyleyici isimler adı verilir. Ayrıca tamamlanmamış cümlelerde yüklem olarak vazife*

görürler.” olarak tanımlar. Ergin(1989:31) ise partisipler başlığı altında sıfat-fiilleri, “partisipler nesnelere hareket vasfını karşılayan fiil şekilleridir. Hareket ve zaman ifade ederler. Asıl isimlerden farkı nesneyi hareketine göre adlandırması ve ifade etmesidir. Fiil kök veya gövdeleri bu şekillere girerek nesnelere hareketleri ile ifade ederler. Onun için partisiplere fiillerin isim şekilleri, kısaca isim-fiil diyebiliriz.” şeklinde tanımlayarak isim-fiil adının neden daha uygun olduğunu da açıklamıştır. Eraslan (1980:3), “Eski Türkçede İsim-Fiiller” adlı eserinde Gabain’in, Eckman’ın, Deny’nin, Tekin’in, Emre’nin Hatiboğlu’nun, Korkmaz’ın Timurtaş vd.’nin yapmış oldukları tanımları sıraladıktan sonra bu tanımların arasında Ergin’in tanımının en açıklayıcı olduğunu belirtir ve “isim-fiillerin sıfat olarak vazife görmeleri, onların çeşitli fonksiyonlarından biridir; kullanılışları, yani hal, iyelik ve çokluk eki almaları, edatlara bağlanmaları düşünülürse kelime çeşidi bakımından isim oldukları kolayca anlaşılır” diyerek neden sıfat-fiil terimini kullanmaktan kaçındığını açıklar.

Koç(1990:309) “Yeni Dilbilgisi” adlı eserinde sıfat-fiiller için, “Ön ad gibi kullanılabilen eylemsilere ortaç(Alm. Partizip,Participium; Fr. participe; İng. Participle) denir. Ortaca, önadeylem (sıfat-fiil) adı da verilir.” Diyerek sıfat-fiil için kullanılan terimlerden genel olarak söz etmiştir. Üstüner (2000:17) “Anadolu Ağzlarında Sıfat-fiil Ekleri” adlı eserinde: “Mastarlar veya ‘imek’ fiili için kullanılan ‘isim fiili’ terimleriyle karışmasını engellemek düşüncesi ile ve ‘ortaç’ ve ‘isim-fiil’ terimlerine oranla daha yaygın olması ve öncelikle sıfat olarak kullanılan geçici isimler türetmesi dolayısıyla sıfat-fiil terimini kullanmayı uygun gördük” diyerek sıfat-fiil terimini tercih etmelerinin nedenini açıklamıştır. Bu açıklamanın ardından Türk Dil Kurumunun düzenlediği “Türk Gramerinin Sorunları” konulu bir toplantıda Bilal Yücel’in sunduğu bildiri sonunda sıfat-fiil teriminin katılımcılar arasında tartışmaya açıldığı ve bildiri sahibinin tavsiyesiyle sıfat-fiil teriminin genel kabul gördüğünü belirtmiştir.

1.1 SIFAT-FİİLLERİN ÖZELLİKLERİ

Sıfat-fiiller, fiillere getirilen belli başlı eklerle yapılırlar. Cümlede sıfatlar gibi isimlerin önlerine gelerek onları niteler veya diğer sıfatlar gibi tek başına kullanılarak isim

görevi üstlenebilirler. Ancak nesnenin geçici hareket vasfını belirtmeleri bakımından diğer sıfatlardan ve zaman kavramı taşımaları bakımından da diğer fiilimsilerden farklılık gösterirler. Eklendikleri fiile geçmiş zaman, geniş zaman ve gelecek zaman anlamı verebilirler. Fiillerden yapılmakla birlikte fiil çekimine girmezler. İsim gibi kullanılarak ismin aldığı çekim eklerini, isim hal eklerini alabilirler.

Bilgegil (1982:197) sıfat-fiilleri : “*Eylem kavramı taşıdıkları halde, çekilme kabiliyetinden mahrum olan, yan cümleciklerde yüklem görevi alabilen niteleyici kelimelere sıfat-fiil denir.*” diye tarif eder.

Ediskun (1985:249) sıfat-fiillerin, bir yandan ismi niteledikleri için sıfat, öbür yandan da özne, nesne, tümleç aldıkları için fiil olduklarını, Sıfat-fiillerin zaman kavramı taşıma özelliklerini belirtir. Banguoğlu (1990:422) “*Sıfat-fiil, fiilin zamana bağlı olarak kavramını sıfatlaştıran şeklidir. Zaman anlatımı taşımaları yönünden adfiillerden ayrılırlar. Fakat yatık fiil olarak ve adfiiller gibi olumsuz ve edilen görünüşlerine girerler. Bunları etkin sıfatfiiller (participe actif), edilen sıfatfiiller (participe pasif), olumsuz sıfatfiiller (participe negatif) diye ayırd ederiz. Sıfatfiiller de bu yönlerden öbür fiilden türemiş sıfatlardan ayrılırlar. Bir sıfattakımı içinde daha çok etkin sıfatfiiller kılışın kimsesine, edilen sıfatfiiller kılışın mantıkça nesnesine sıfat olurlar.*”

Ergin(1977:333) “***Türk Dil Bilgisi***” adlı eserinde sıfat-fiilleri açıklarken “*partisipler nesnelere kalıcı vasıfları ile değil, hareket vasıflarıyla karşılayan, fiilden türemiş isimlerdir. Zaman ifadesi de taşırlar. Yapım ekleri ile çekim ekleri arasında bir yer tutarlar. Asıl fonksiyonları geçici hareket isimleri yapmaktır. Bazen kalıcı isimler de yapabilen partisipler partisip ekleri, bazen de şahıs ekleri olarak fiil çekim eki olabilmektedir. Partisipler bilhassa sıfat olarak kullanılırlar. Zaman ve hareket mefhumunu koruyan, fakat isim gibi kullanılan, isim çekim gibi çekilen fiil şekilleridir.*” diyerek sıfat-fiillerin özelliklerini özetlemiştir.

Korkmaz, “*sıfat-fiillerin başlıca özellikleri, bunların birer fiil şekli oldukları, yapılarında hareket ve zaman kavramı bulunduğu, geçici birer hareket adı kurdukları, sıfat*

ve ad gibi kullanıldıkları ve ad olarak da hem adlaşma hem de fiilleşme yeteneklerine sahip oldukları biçiminde özetlenebilir.”⁴

Üstüner, sıfat-fiille ilgili yapılan tanım ve açıklamalardan yola çıkarak sıfat-fiillerin özelliklerini 12 madde halinde şu şekilde sıralamıştır:

1- Sıfat-fiiller, fiillerin cümle içinde isim olarak kullanılan şekilleridir. Bu isimler geçici isimlerdir. Çoğunlukla bir ismi niteleyen sıfat olarak kullanılırlar.

2- Sıfat-fiiller, zaman ve hareket kavramı taşıyan fiilimsilerdir. Zaman kavramı taşıma özellikleri ile mastarlardan ayrılırlar.

3- Sıfat-fiiller bütün isim çekim eklerini alabilirler. Asıl isimlerle en başta gelen ortak özellikleri budur.

4- Sıfat-fiiller, cümle içinde daha çok sıfat görevindedir.

5- Sıfat-fiiller, girişik-birleşik cümlelerde yancümlenin yüklemi olabilirler. Yan cümlelerde yüklem olan veya bir sıfat-fiil grubunda grubun yüklemi olan sıfat-fiiller özne, nesne ve diğer tümleçleri alabilirler.

6- Asıl isimlerde olduğu gibi olmak, bulunmak, vs... yardımcı fiilleri veya –Dır /-Dur “bildirme ekini alarak yüklem olabilirler.

7- Edatlara bağlanarak veya zaman bildiren bir kelimeyle cümlede zarf olarak kullanılırlar.

8- Sıfat-fiil ekleri bazı kelimelerde kalıplaşarak kalıcı isimler türetirler. Bu kullanımlarıyla yapım eklerine benzerler.

9- Sıfat-fiil eklerinin önemli bir özelliği de isim hâl ekleriyle kalıplaşarak zarf-fiil eki olmalarıdır.

10- Sıfat-fiil eklerinin büyük kısmı zamanla kip eki olarak kullanılmışlardır.

11- İyelik ekleri alan, dolayısıyla bir iyelik grubunun tamlanan durumunda bulunan sıfat-fiiller, sıfat olarak kullanıldıklarında kendilerine bağlı isimlerle beraber bu görevi yaparlar ki böylece isim tamlaması sıfat haline gelmiş olur.

12- İyelik ekleriyle kullanılan –Dık /-Duk ve –AcAk sıfat-fiil ekleri mastar eklerine yakın bir görevle, zaman kavramı taşıyan hareket ismi olarak kullanılan, yan cümlenin yüklemi durumunda olan sıfat-fiiller türetirler.⁵

⁴ Zeynep KORKMAZ (2003) : Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), TDK. Yay. s. 911

1.2. SIFAT-FİİL ÇEŞİTLERİ

Türkçede oldukça yaygın olarak kullanılan sıfat-fiil ekleri, genellikle bildirdikleri zamana göre gruplandırılmışlardır. Banguoğlu(1990:423,425) sıfat-fiilleri :1.*Geçmiş Zaman Sıfat-fiilleri*, 2. *Şimdiki Zaman Sıfat-fiilleri*, 3.*Gelecek Zaman Sıfat-fiilleri* olarak gruplandırmıştır. Çağatay (1948:525-552) “*Eski Osmanlıcada Fiil Müştakları II. Partisipler*” adlı makalesinde sıfat-fiilleri eski gramer kitaplarındaki terimleri kullanarak : *Hâl Partisipi*, *Müzari partisipi*, *İstikbal Partisibi*, *İstikbal ve hâl partisipi* olarak dört gruba ayırmıştır. Korkmaz sıfat-fiilleri, *Geçmiş Zaman*, *Geniş Zaman*, *Geçmiş ve Şimdiki Zaman*, *Süreklilik*, *Gelecek Zaman* şeklinde sıralamış ve –An sıfat fiil ekinin hem geniş zaman hem geçmiş zaman anlamı veren bir sıfat fiil olarak ele alınması gerektiğini vurgulayarak, hem de genel olarak yapılan gruplandırmalara süreklilik sıfat-fiili –İcI ekini de dahil ederek farklı bir bakış açısı getirmiştir.

Bütün bu gruplandırmalarda ortak yaklaşım, sıfat-fiillerin geçmiş, geniş ve gelecek zaman anlamı veren sıfat-fiiller olacak şekilde gruplandırılmasıdır. Kemal Eraslan(1980) Eski Türkçedeki sıfat-fiil eklerini –*acak /-ecek*, –*ası /-esi*, –*daçı /-deçi /-taçı /-teçi*, –*duk /-dük /-tuk /-tüük* , –*gan /-gen /-kan /-ken*, –*glı /-gli /-gma /-gme*, –*gu /-gü /-ku /-kü* , –*malu /-melü* , –*maz /mez* , –*mış/-miş*, –*r /-ar/-er/-ur/-ür*, –*sıg/-sig/-sug/-süg* (veya –*k/k* ile), –*yuk/-yük* olarak sıralamıştır.

Koç sıfat-fiil eklerini: “*Zaman kavramı taşıyan ortaçlar*” ve “*Durum bildiren ortaçlar*”⁶ olarak genel olarak iki gruba ayırmış ve zaman kavramı taşıyan ortaçları da

⁵ Ahat ÜSTÜNER, (2000) : *Anadolu Ağzlarında Sıfat-fiil Ekleri*, TDK. Yay. Ank. s.20-23

⁶ Nurettin KOÇ (1990) : *Yeni Dil Bilgisi*, İst. s.309-315

'Geniş zaman Ortacı, Gelecek Zaman Ortacı, Geçmiş Zaman Ortacı' şeklinde üç alt gruba ayırmıştır.

Türkiye Türkçesinde yaygın olarak kullanılan ve görülen sıfat-fiil ekleri -Dık, -AcAk, -mİş, -AsI, -mAz, -Ar/-(I)r/-(y)Ir, -An ve bazı dilbilimcilerce sıfat-fiil eklerine dahil edilen bazılarınca ayrı bir yapım eki olarak ele alınan -IcI sıfat-fiil ekleridir.

1.3. KAZAK TÜRKÇESİNDE SIFAT-FİİL TANIM VE ÖZELLİKLERİ

Bütün Türk Lehçelerinde olduğu gibi Kazak Türkçesinde de yaygın olarak kullanılan sıfat-fiil ekleri ile ilgili benzer tanımlar yapılmıştır. Kazak Türkçesinde sıfat-fiiller "Esimşe" olarak adlandırılmaktadır. İsayev, (1993:76) *Kazak Tili* adlı gramer çalışmasında "Esimşe" başlığı altında sıfat-fiilleri şu şekilde tanımlamaktadır: "*Ètistiktiñ erekşe türi. Sebebi èsimşe söylemde èki türlü qızmette qoldanıladı. Birde jiktelip kelip, qiymuldı, is-äreketi belgili bir şaqqa baylanıstı bildiredi de, söylemniñ bayandauwı şı qızmetin atqaradı....Keyde èsimşe tulğalı ètistik bütünıdey başka mände, basqaşa qoldalıadı: ètistikke tån bolıp keletin belgili bir zattıñ qiymulın emes, kerisinşe zattıñ sındıq qasyetin, qatıstıq belgisin bildirip nemese zattanıp zattıq mände jumsaladı. Sondıqtan da èsimşe ètistiktiñ erekşe türi dep ataladı.*" (Sıfat-fiil fiilin özel türü. Bunun nedeni sıfat-fiil cümlede iki türlü görevde bulunur. Hareketi, işi belirli bir zamana bağlanarak bildirdiği zaman cümlede yüklem görevini üstlenir. Bazen sıfat-fiil görünümündeki fiil bütünüyle başka anlamda, farklı görevde kullanılır: Fiile has olan belirli bir hareketin değil, arkasına eklendiği hareketin niteliğini, bağlandığı kavramın özelliğini bildirir veya bir şeyin adı görevini üstlenir. Bu nedenle sıfat-fiil fiilin özel bir türü olarak adlandırılır.) diyerek sıfat-fiil eklerinin bazen fiil çekimi göreviyle kullanıldıkları, bazen de ismin önüne eklenerek sıfat görevinde veya isim çekim ekleri alarak isim görevinde kullanıldıklarını belirtmiştir.

İsayev, (1993:80)“*Qazaq Tili*” adlı çalışmasında sıfat-fiilin cümle içindeki görevlerini de şu şekilde sıralamıştır:

1. ***Èsimşe jiktelip kelip, söylemniñ bayandawısqı qızmetin atqaradı***
(*Sıfat-fiil eki alan sözcük cümlelerin yüklemi görevindedir.*)
2. ***Èsimşe zat èsimmen tirkesip kelip nemese ilik septikte turıp anıqtawısqı qızmetin atqaradı.***
(*Sıfat-fiil bir ismin arkasına gelerek veya çekim ekleriyle bağlanarak tamlamalar kurar.*)
3. ***Èsimşe ataw septikte turıp zattanıp, bastawısqı qızmetin atqaradı.***
(*Sıfat-fiil ad olup yardımcı cümlede özne görevinde kullanılır.*)
4. ***Èsimşe ataw men ilikten başka septikteriniñ birinde turıp tolıqtawısqı qızmetin de atqaradı.***
(*Sıfat-fiil tanımlama ile tamlamalardan başka çekim ekleriyle birleşerek cümlede tümleç görevini görür.*)
5. ***Èsimşe barıs, jatis, şığıs, kömektes septikteriniñ birinde turıp nemese şılay sözdermen tirkesip pısıqtawısqı qızmetin de atqaradı.***
(*Sıfat-fiiller, varma, kalma, çıkma bildiren çekim ekleriyle birleşerek veya bağlaçlarla kaynaşarak zarf tümleci görevini görür.*)

Amanjol Kaliyev (1995:185) hazırladığı “*Kazak Türkçesiyle Türkiye Türkçesinde Fiiller, Zarf-fiiller ve İsim-Fiillerin Karşılaştırılması*” adlı yüksek lisans çalışmasında isim-fiiller başlığı altında ele aldığı Kazak Türkçesindeki sıfat-fiillerle ilgili olarak: “*Kazak şivesindeki isim-fiillerin bir özelliği örneklerden anlaşıldığı gibi aynı zamanda hem partisibi, hem de zamanı ifade etmesidir. Yani cümlede bir isimden önce gelerek partisip görevi yapar, aynı zamanda cümlede başka zamanı ifade eden ek olmamasından dolayı zaman eki olarak da kullanılır.*” açıklamasını yapmaktadır.

1.4. KAZAK TÜRKÇESİNDE SIFAT-FİİL ÇEŞİTLERİ

İsayev,(1993 : 77,78) Kazak Türkçesinde sıfat-fiil eklerini dörde ayırmıştır:

1- **qan, -ken, -ğan, -gen jurnaqtarı arqılı ötken şaq èsimşe jasaladı.: al-ğan, kör-gen, ayt-qan körset-ken** (-kan, ken, -ğan, -gen ekleri ile geçmiş zaman sıfat-fiilleri yapılır.)

2- **-ar, -er, -r jäne bolımsız ètistikten keyin –s jurnaqtarı arqılı boljaldı keler şaq èsimşe jasaladı: ayt-ar, söyle-r, jürgiz-er, berme-s, aytpa-s** (-ar,-er,-r veya olumsuz fiilden sonra-s ekleri ile gelecek zaman sıfat-fiilleri yapılır.

3- **-maq, -mek, -baq, -bek, -paq, -pek jurnaqtarı arqılı maqsattı keler şaq èsimşe jasaladı. bar-maq, sen-bek,jaz-bak, keş-pek**

(-mak,-mek,-bak,-bek,-pak,-pek ekleri ile gelecek zamana dönük amaç bildiren sıfat-fiil yapar.)

4- **-atın, -etin, -ytın, -ytın jurnaqtarı arqılı ötken şaq èsimşe jasaladı. kel-etin, bar-atın, qara-ytın, söyle-ytın** (-atın, -etin, -ytın, -ytın ekleriyle geçmiş zaman bildiren sıfat fiil yapar.)

Burada görüldüğü gibi İsayev de sıfat-fiilleri gruplandırırken onların zaman bildirme özelliklerini vurgulamıştır; ancak geniş zaman olumsuzluk anlamı veren **-maz, -mez** sıfat-fiil eki olarak aldığımız sıfat-fiil ekini olumsuzlara eklenen sıfat-fiil eki olarak **-s** biçiminde göstermiştir.

Kenan Koç ve Oğuz Doğan'ın birlikte hazırladıkları (2004:313,314) “*Kazak Türkçesi Grameri*” adlı çalışmada Kazak Türkçesindeki sıfat-fiiller: **-ğan,-gen, -qan, -ken** geçmiş zaman sıfat-fiil ekleri, **-atın,-etin,-ytın,-ytın** geniş ve gelecek zaman anlamlı sıfat-fiil ekleri, **-ar,-er,-r** belirsiz gelecek zaman anlamı taşıyan sıfat-fiil ekleri ve **-mas,-mes, -bas, -bes –pas, -pes** belirsiz gelecek zaman anlamı taşıyan olumsuz sıfat-fiil ekleri olarak dört grupta sınıflandırılmıştır.

Diyarbakırlı (2000:18), yüksek lisans tezi olarak hazırladığı “*Kazak Türkçesi Grameri*” adlı çalışmasında sıfat-fiil çeşitlerini **-ğan, (-gen,-kan,-ken) ; -ar, (-er,-r) ; -atın, (-etin,-ytın,-ytın)** olmak üzere üç grupta göstermiştir.

Amanjol Kaliev “*Kazak Türkçesiyle Türkiye Türkçesinde Fiiller, Zarf-Fiiller ve İsim-Fiillerin Karşılaştırılması*” adlı yüksek lisans tez çalışmasında **İsim-Fiiller-Esimşeler** başlığı altında Türkiye Türkçesindeki sıfat-fiil eklerine karşılık Kazak

Türkçesinde kullanılan ekleri şu şekilde göstermiştir: “-an/-en geniş zaman isim-fülünün Kazak Türkçesindeki karşılığı –atın/-etin,-ytın/-ytin, daha eskideki kullanılışı –atuğın/-etuğın, -ytuğındı. Kazak şivesindeki bu partisip geçmiş zamanı, gelecek zamanı ve her zaman yapılmış olan oluşu, hareketi ifade ediyor. -r/-ar, -er, -ur, -ür geniş zaman manasını taşıyan bir ortaçtır. Şu anda Türkiye Türkçesinde de nadiren kullanılmaktadır. Kazak şivesinde de –r/-ar,-er isim-fiili vardır. Çoğunlukla yüklem olarak kullanılmaktadır ve gelecek zamanı ifade etmektedir. -muş/-miş,-muş,-müş İsimden önce gelerek geçmiş zaman partisibini yapan bu eke karşılık Kazak şivesinde –ğan/-gen, -kan,-ken eki kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki –acak/-ecek gelecek zaman ortacı Kazak Türkçesinde –aşak/-eşek, -ajak,-ejek şeklinde birkaç kelimedede bulunur ve anlamı Türkiye Türkçesinde olduğu gibidir. Ayrıca Kazak Türkçesindeki –mak(şıt),-mek(şi),-bak(şıt),-bek(şi),-pak(şıt),-pek(şi) eki de gelecek zaman partisibi olarak kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesinde olumsuz geniş zaman isim-fiili olarak kullanılan –maz/-mez ekinin karşılığı Kazak Türkçesinde –mas/-mes,-bas/-bes,-pas/-pes şeklinde görülmektedir.⁷

Metin Kazak(2001:293-301) “Qartqoja” romanından yola çıkarak hazırladığı yüksek lisans tez çalışmasında sıfat-fiilleri şu şekilde sıralamıştır: -qan,-ken,-ğan,-gen; -atın, -etin, -ytın, -ytin ;-ğıt,-gi,-qıt, -ki ; -mas, -mes, -bas, -bes, -pas, -pes -r, -ar, -er; -ası, esi.

Biz bu çalışmamızda örneklerine rastladığımız -qan/-ken(-ğan/-gen) ; -atın/-etin,(-ytın/-ytin); -r,-ar/-er; -mas/-mes (-pas/-pes, -bas/-bes); -qıt/-ki(-ğıt/-gi); -ası/-esi; aşak/-eşek(-ajaq/-ejek); -wşıt/-wşü(-wşıt/-wşü) ;-paqşıt/-pekşi(-maqşıt/-mekşi;-baqşıt/-bekşi) olmak üzere 9 çeşit sıfat-fiil ekini ve örneklerle işlevlerini açıklayacağız.

⁷ Amanjol KALİEV(1995) : Kazak Türkçesiyle Türkiye Türkçesinde Fiiller, Zarf-Fiiller ve İsim-Fiillerin Karşılaştırılması, Trakya üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Edirne s.183-188

1.4.1. -QAn Sıfat-fiil Eki:

Türkiye Türkçesinde -An biçimiyle kullanılan bu sıfat-fiil eki, “bütün Türk lehçelerinde yaygın olarak kullanılan geniş zaman sıfat-fiil ekidir.”⁸ A. Von GABAİN, bu ekle ilgili olarak: “-gan: geç zamanlarda görülen nadir bir şekil”⁹ diyerek bu ekin daha sonraları ortaya çıktığını ve çok yaygın olarak kullanılmadığını belirtmiştir.

Kazak Türkçesinde sesli ve sessiz uyumlarına göre şekillenerek: **-ğan / -gen;** **-qan / -ken** biçimleriyle dört şekilli olan bu ek, Eski Türkçede geniş zaman ifadesi verir ve eski Türkçe döneminde olduğu gibi günümüz Türkçesinde de çok işlektir. Bu ek, aynı zamanda şekil ve zaman eki durumuna geçmiştir.

Türkiye Türkçesinde **-an/-en** şimdiki ve geniş zaman eki olarak kullanılan bu ekin aslı **-ğan/-gen** şeklindedir. Batı Türkçesinde baştaki **-ğ/-g** ünsüzlerinin düşmesiyle **-an/-en** biçimine dönüşmüştür. Doğu Türkçesinde eski şekli korunarak **-ğan/-gen** biçimiyle kullanılmaktadır.¹⁰

Bu ekin oluşumuyla ilgili çeşitli açıklamalar yapılmıştır: BANG, “eki -ğan/-gen<-ığ/-ig ‘fülden isim yapma eki’+ -an/-en (kalıpan <kalıp-an ekinden unsur) biçiminde açıklamış ve ekin, -ağan/-egen(<-a-ğan/-e-gen) ekine benzediğini ve onun gibi zamanla kısalacağını ileri sürmektedir.(BANG,1923-9)”, RAMSTEDT, “-ğan/-gen<ğa (Mançu: ka,xa)-n ‘geçmiş zaman partisibi (Çuvaşça:n,nâ)’(RAMSTEDT,1957-126)” şeklinde açıklarken; BROCKELMANN, “-Ğan/-gen ekinin Oğuz diyalektlerinde /ğ//g/ seslerinin düşmesi sonucu -an/-en biçimine girerken diğer diyalektlerde ise benzeşme sonucu ekin -kan/-ken şeklinin ortaya çıktığını, yan yana bulunan bir çift ünsüzden birinin düşmesi ile ekin -an/-en biçimine girdiğini (çıkğan <çıkқан < çıkan örneğinde olduğu gibi) belirtmiş ve adın, yağan sözcüklerindeki -ın/-in ekinin -an/-en ekinden ses değişmesiyle meydana geldiğini eklemiştir.(BROCKELMANN,1951-199)” şeklinde açıklamıştır. ERASLAN, “-n fülden isim yapma ekini -ğan/-

⁸ ÜSTÜNER, 2000 :51

⁹ A.Von GABAİN (1995) : *Eski Türkçenin Grameri*, (çev. Mehmet Akalın), TDK. Ank. s.146

¹⁰ John DENY (1941) : *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)* cev. Ali Ulvi Elöve, Ank. s. 439

gen isim-fiil eki içinde aramak veya ondan meydana gelmiş kabul etmek, öncelikle malzemeye ve Türk Dili hakkındaki bilgilerimize uygun düşmemektedir. (ERASLAN,1980-38)¹¹

Kazak Türkçesinde geniş zaman ifadesinden daha çok geçmiş zaman ifadesini karşılayan bu ek, Türkiye Türkçesindeki –DİK, -MIŞ geçmiş zaman ifadelerinin karşılığı olarak kullanılmaktadır. A.N.Kononov (1980:124), geçmiş zaman sıfat-fiil ekiyle ilgili olarak *-dik ve -miş sıfat-fiil eklerinin Oğuz grubunun, -kan/-gan sıfat-fiil ekinin ise Kıpçak-Karluk grubu lehçelerinin belirgin özelliği olduğunu* belirtmektedir.

Turgunbayev¹² A.Bican Ercilasun'un "Kutadgu Bilig Grameri" adlı çalışmasında, Kaşgarlı Mahmud'un bu ekle ilgili olarak –gan, -gen sıfat-fiillerinin bir işi çok ve sık yaparı ifade ettiğini aktarır ve Karahanlı döneminde sadece geniş zaman eki olarak kullanılan bu ekin, Harezmi döneminde geniş zaman anlamının yanında –DİK ekli geçmiş zaman göreviyle kullanıldığını, Çağatay döneminde ise –MIŞ ekli geçmiş zaman görevinde kullanılmaya başladığını belirtir.

1.4.1.1. Geçici Sıfat :

1.4.1.1.1. –QAn sıfat-fiil eki, Türkiye Türkçesinde **geniş zaman ve şimdiki zaman** anlamı veren **-an/-en** sıfat fiil ekini karşılar. Türkiye Türkçesinde –An sıfat-fiil eki ile oluşturulan geçici sıfatlar, bağlı buldukları adları ya geçmişte yapıp bitmiş olan ya halen yapılmakta olan yahut da sınırlı bir zaman kesimine girmeyip her zaman yapıla gelen bir hareketle vasıflandırılırlar.¹³

Bu sıfat-fiil ekinin olumsuzu başına **–ma** olumsuzluk eki getirilerek (**–mağan, –megen;-bağan,begen;-pağan, –pegen**) yapılır. Olumsuz biçimiyle de cümlede sıfat, zarf, isim gibi değişik görevlerde kullanılabilir.

¹¹ Nesrin BAYRAKTAR (2004) : *Türkçede Filimsiler*, TDK. Yay. Ank., s.74,7

¹² Caştegin TURGUNBAYEV (2004) : *Kırgız Türkçesinde Sıfat-Fiil Ekleri*, TDK. Ank. s26

¹³ KORKMAZ, Z. 2003 : 939

Sılg-sılg kül-gen sıyırdı tolqın beti.. (M.Cumabayulı, *Jan Sözi* TEA.37-2)

Kahkahayla gül-en sihirli dalğanın yüzü..

Şiñğirlap aq-qan bulaqtar (ŞĞ.41-14)

Şırıldayıp ak-an pınarlar

Qaladan kel-gen şakirttiñ... (QJA.17-5)

Şehirden gel-en öğrencinin...

Kün batısta jarq et-ken najağay... (M.Avezov, *Jetim*.TDED-5.258-12)

Batıda parlay-an yıldırım...

En sal-ğan jigitter ... (M.Avezov, *Jetim*. TDED-5.258-18)

Türkü yak-an gençler...

Uş-qan quspen jarıstı. (QBD.48-203)

Uç-an kuşla yarıştı.

Közinnen aq-qan qara jas... (BJ.8-7)

Gözünden ak-an kara yaş...

Janğa ti-gen aq nayza... (BJ.56-4)

Cana dağ-en ak mızrak...

1.4.1.1.2. –QAn sıfat-fiil eki Türkçede **geçmiş zaman** anlamı veren **-dık, -dik,-duk,-dük,-tık,-tik,-tuk,-tü**k sıfat-fiil ekini karşılar Kazak Türkçesinde kullanılan bu ek, Türkiye Türkçesiyle karşılaştırıldığında şekil bakımından bir farklılık gösterir. Türkiye Türkçesinde –**Dik** sıfat-fiil ekinden sonra genellikle iyelik eki gelir. Yalın olarak kullanımı oldukça azdır. Olumlu yalın kullanımları geçici sıfat göreviyle az olmakla birlikte olumsuz

yalın kullanımlarının geçici sıfat olarak kullanılışı daha yaygındır.¹⁴ Kazak Türkçesinde ise bu ek, diğer sıfat-fiil ekleri gibi, iyelik eki almaz ve iyelik eki tamlanana getirilir.

Türkiye Türkçesinde **-Dik** sıfat-fiil eki, ya belirli geçmiş zamana işaret eder ve sonlandırıldığı bilinen bir hareketle ‘**-miş olduğu**’ anlamını verecek şekilde sıfat-fiil yapar veya geçmişten geleceğe uzanan geniş bir zamanı kapsayarak ‘**-makta olduğu**’ anlamını verecek şekilde zaman belirtir.

Kiylik-ken jerden oqıdı (QJA.37-20)

Karıştır-**diğ-i** yerden okudu.

Jaz-ğan jır-ın jaman bolsa... (ŞĞ.38-5)

Yaz-**diğ-in** destan kötü olursa...

Ayqas-qan jawın jıqaan soñ... (ŞĞ.44-34)

Şavaş-**tuğ-i** düşmanımı yıldıktan sonra...

Tuwdı aqırı halıq küt-ken nurlı kün (ŞĞ.53-8)

Sonunda doğdu halkın bekle-**diğ-i** aydınlık günler...

Qartqoja kör-gen qorlığın jılap kelip, ökesine ayttı.(QJA.11-8)

Kartkoca gör-**düğ-ü** eziyeti ağlayarak babasına anlattı.

Qasap soy-ğan eşkidey (QBD.49-234)

Kasabın soy-**duğ-u** keçi gibi

Qartqoja köpten beri arman qıl-ğan müddesin-iñ...(QJA.28-21)

Kartkoca çoktan beri hayal et-**tiğ-i** arzusunun...

Olardıñ ayt-qan javabı: (BJ.31-1)

Onların ver-**diğ-i** cevap.

¹⁴ KORKMAZ, Z. 2003 : 912

*Köp esti-**gen** qarañğı sırlı eñgimeler...*(M.Avezov, *Jetim*,TDED -5. 263-142)

Çok işit-**tiğ-i** karanlık, esrarengiz hikayeler...

*Jurttan uğın-**ğan** sözi* (M.Avezov , *Jetim*.TDED-5.261-95)

Halktan duy-**duğ-u** sözleri

*Tas tüs-**ken** jerinde awır.* (TDED.64-12)

Taş düş-**tüğ-ü** yerde ağır.

*Köppen kör-**gen** ulı toy, qayter deysin?* (QJA.40-26)

Milletin gör-**düğ-ü** büyük düğün , ne olacak dersin?

*Soñunda jeti ağası jasa-**ğan** tawğa da jetedi.* (TTÄ. 71-26)

Sonunda yedi kardeşin yaşa-**dığı** dağa varmışlar.

1.4.1.1.3. -QAn sıfat-fiil eki Türkçede **belirsiz geçmiş zaman** anlamı veren ve geçişli, geçişsiz, etken, edilgen, dönüşlü, işteş; basit, türemiş, her türlü fiile getirilebilen -**miş, -miş,-muş,-müş**, sıfat-fiil eklerini karşılar. Korkmaz(2003:923,924) bu sıfat-fiil ekinin geçişsiz, dönüşlü ve edilgen fiillerle oluşturulduğu sıfatların daha yaygın olduğunu belirtmektedir.

Türkiye Türkçesinde geçici sıfat olarak kullanılan bu ek, geçmişte olup bittiği bilinen bir hareketi ifade ettiği gibi, sürekli yapılan, yapılması alışkanlık olan veya tamamlanmış bir hareketi de ifade edebilir.

*Suwğa tol-**ğan** sabas...*(M.Bayzaqulı,*Şiirler*. TEA.45-8)

Suyla dol-**muş** kovası...

*sonaw öt-**ken** kezderden..* (BJ.40-4)

burada geç-**miş** günlerden...

*Arbağa bas-**qan** pişendey...* (QBD. 48-185)

Arabaya basıl-**mış** ot gibi...

*Köredi öl-**gen** toraydı...* (QBD. 52-288)

Görür öl-**müş** domuzu...

*Qartay-**ğan** adam köp eken.* (QBD. 44-94)

Yaşlan-**mış** adam çok imiş.

*Qas jawın jeñ-**gen** batırday...* (ŞĞ. 44-32)

Kaç düşmanını yen-**mış** kahraman gibi...

*Öt-**ken** künin eske alıp...* (ŞĞ. 42-14)

Geç-**mış** günlerini anımsayıp...

*Qaravit-**qan** kölenkeli saylar..* (M.Avezov, *Jetim*, TDED.5. 259-28)

Karanlık bas-**mış** gölgeli ovalar...

*Qol tiy-**megen** mal bar-aw* (QBD.61-529)

El değ-**memiş** mal var ey.

*“Bölin-**begen** enşim” dep...* (KTG. 391)

“Bölün-**memiş** hissem” diyerek...

Türkiye Türkçesine geniş zaman anlamı veren –**An** sıfat-fiil eki ile çevrildiği halde aslında –**mış** geçmiş zaman anlamı taşıyan sıfat-fiillerini de bu grupta ele almak gerekir. Bu çeşit kullanımlar genellikle eylemin tamamlandığını, sonlandırıldığını ifade eder.

*May je-**gen** iyt jüninen belgili.* (*Maqaldar*, TTÄ, 118)

Yağ yiy-**en** köpek tüyünden belli olur. (Ye-**mış olan**...)

Qaladan kel-gen şakirttiñ... (QJA.17-5)

Şehirden gel-en öğrencinin...(Gel-miş olan)

1.4.1.2. Geçici İsim :

Sıfatların isimleşmesi gibi sıfat-fiiller de ismin yerine kullanılarak **isim görevi** görürler. **-QAn (-ğan,-ken,-gen)** sıfat fiili de isim olarak kullanılırken diğer sıfatlar gibi ya yalın halde kullanılır, ya da isim çekim ekleri alırlar. Böylece diğer isimler gibi cümlede özne, nesne dolaylı tümleç veya bir öge grubunun içinde isim tamlaması görevlerinde kullanılırlar. Bu şekilde kullanıldığında Türkiye Türkçesindeki zaman bildiren **-Dık, -mİş, -An** sıfat-fiil eklerinin isim olarak kullanılışındaki anlamını karşıladığı gibi, zaman kavramı taşımayan **-mAk, -mA, -İş** isim-fiil(mastar) eklerinin anlamını da karşılayabilir.

Yalın halde kullanıldığında genellikle cümlenin **öznesi** durumundadır:

Qaymaq jegisi kel-gen, sıyrıdı birge alıp jürer. (Maqaldar, TTÄ 115)

Özne

Canı kaymak istey-en, mandayı yanında taşır.

Monşağa kir-gen terleydi (Maqaldar, TTÄ 116)

Özne

Hamama gir-en terler.

Ölisi bol-ğan bir kün jılar, jındısı bol-ğan ar kün jılar. (Maqaldar, TTÄ 116)

Özne

Özne

Ölüsü ol-an bir gün ağlar, delisi ol-an her gün ağlar.

Qantarda ayran ansa-ğan qaltasında sıyr saqtar. (Maqaldar, TTÄ,118/Z-5)

Özne

Zemheride yoğurt istey-en cebinde bir inek taşır.

El jumısı iyesiz qal-mağan-tı jaqsı boldı. (QJA. 125-6)

Özne

Halk işinin sahipsiz kal-**mama-sı** iyi oldu.

Kenes-ken tawdan asıptı, kenes-pegen jazıqta adasıptı. (Maqaldar, TTÄ. 115)
Özne Özne

Danış-**an** dağı aşmış, danış-**mayan** düz ovada yolu şaşmış.

Uliniñ sözün tñnda-mağan ulıydı. (Maqaldar, TTÄ. 118)
Özne

Ulu sözü dinle-**meyen** uyuyakalır.

Yönelme, kalma ve ayrılma ekleri aldığında cümlenin yüklemine yer bakımından tamamlayarak cümlenin **dolaylı tümleci** olur.

Öt-ken-iñe ökinip sen alqınba. (ŞĞ.46-2)
DT(Yönelme)

Geç-**miş-ine** pişman olup, yanma.

Aşıq-qan qudır-ğan-dan beter. (Maqaldar, TTÄ , 115)
Özne DT (Ayrılma)

Acık-**muş**, kudur-**muş**-tan beter.

Kel-gen ket-gen-ge rahmet aytar. (Maqaldar, TTÄ, 115)
Özne DT(Yönelme)

Gel-**en** gid-**en-e** rahmet okutur.

Oan kus-ğan-ğa altın elegennin paydası jok. (Maqaldar, TTÄ, 116)
DT(Yönelme)

Kan kus-**an-a** altın leğenin ne faydası var.

Doqırdan emes, awır-ğan-nan sura. (Maqaldar, TTÄ, 116)
DT (Ayrılma)

Hekimden sorma, çek-**en-den** sor.

-**GAn** sıfat-fiil eki belirtme eki aldığında cümlenin **belirtili nesnesi** olur.

Oaş-qan-dı quwmaydı, jıǵıl-ğan-dı urmaydı. (Maqaldar, TTÄ, 116)

B.li Nesne

B.li Nesne

Kaç-**an-ı** kovalamazlar, yıkıl-**an-ı** vurmazlar.

Sol iytitiñ ne ğıp aman qal-ğan-t-n bilmeymiz. (QJA. 127-28)

Bli.Nesne (-n belirtme durum eki)

O itin ne yapıp da sağ kal-**dıĝ-ı-n-ı** bilmiyoruz.

Qanday adam è-ken-i-n şäkirt suradı. (QJA.16-23)

Bli.N. (-n belirtme durum eki)

Nasıl birisi ol-**duĝ-u-n-u** sordu.

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi, Kazak Türkçesinde –gan sıfat-fiil eki tonlu ünsüzle bittiğinden, –dı,-di belirtme durum ekini alır (Tonsuz ünsüzlerle biten isimlere belirtme durum eki –tı,-ti, ünlüyle biten isimlere –nı, -ni biçiminde getirilmektedir.). İyelik eklerinden sonra getirilen belirtme durum eki ise –n biçimine kullanılmaktadır

-**GAN** sıfat-fiil eki ismin yerine geçen sıfatlar gibi tamlayan ve iyelik eklerini aldığı cümlede herhangi bir öge grubunun içinde isim veya sıfat tamlamasının tamlayanı ya da tamlananı durumundadır:

Tamnan qula-ğan-nın halin, tamnan qula-ğan biler. (Maqaldar,TTÄ , 115)

Tamlayan

Damdan düş-**en-in** halinden, damdan düş-**en** anlar.

Kezimen ajal jet-ken-i... (T.Carokuwlı, Ömirdiñ Talay Qırı Bar. TEA. 28.109-20)

Tamlanan

Sırayla ecelin gel-**iş-i...**

Atızda izi bol-mağan-nın qırmanda jüzi qızaradı. (Maqaldar, TTÄ. 118)

Tamlayan

Tarlada izi ol-**mayan-ın** harmanda yüzü olmaz.

1.4.1.3. Kalıcı İsim ve Sıfatlar:: Zamana bağı olmayan kalıcı sıfat ve isimler yaparak sıfat-fiil özelliğini yitirir.

Aşıl-ğan äbden aranı. (QBD. 48-188)

Açlık canına yetti.

Tañker-gen kâse tuyağın... (QBD.52-309)

Yuvarlak kasedir tırnağın...

Bir boyjet-ken: “Joğarı şıq, quda!” dep... (ŞĞ.14-30)

Bir **genç kız** : “Yukarı çol, dünür!” diyerek...

Türkiye Türkçesinde baştaki –G- ünsüzünün düşmesiyle –An biçiminde kullanılan bu sıfat-fiil ekiyle yapılmış kalıcı isimler olmakla birlikte ekin aslı olan **-GAn** biçimi sadece kalıcı isimler ve sıfatlar türetme işleviyle dilimizde varlığını sürdürmektedir. Korkmaz(2003:80) bu ekin *Türkçede alışkanlık sıfatları türeten işlek bir ek olduğunu ve tek heceli köklerde seyrek kullanıldığını, daha çok birden fazla heceli fiil köklerine ve –l-, -n-, -r-, -ş- ekleriyle kurulmuş fiil çatılarına getirildiğini, getirildiği bazı kelimelerde sıfatlık özelliğini zamanla yitirerek ada dönüştüğünü* belirtir.

-An biçimiyle:

Kap-an, kır-an...vb.

-GAn biçimiyle:

Sıkıl-gan, Konuş-kan, Isır-gan, Çekin-gen...vb.

1.4.1.4. Fiil Çekiminde Kip Eki :

1.4.1.4.1. -QAn sıfat-fiil eki, fiil çekiminde **belirsiz geçmiş zaman kipi görevinde** kullanılır.

Öz başına cet-keni (QBD. 67-685)

Tek başına gel-miş.

Buyırıp patşam ciber-gen (QBD.71-790)

Emredip padişahım gönder-miş.

Alısta qal-ğan jas jayım. (B.Amanşin, *Keşemen Bugin*, TEA.176-2)

Uzakta kal-mış gençlik yıllarım.

Jağı suval-ğan. (G.Müsirepulı, *Aşınğan Ana*, TEA. 85-3)

Çenesi kuru-muş.

Sersenbay heş bir ğılım oqtı-mağan. (S.Mukanulı, *Baqıtsız Jamal*, TEA.77-5)

Sersenbay hiç oku-mamış.

1.4.1.4.2. –QAn sıfat-fiil eki belirli geçmiş zaman kip eki anlamında çekimlenir.

Sol kezde payda bol-ğan mağan sözim. (Ö.Şorayakulı, *Abayğa*, TEA.15-2)

O zaman peydâ ol-du bende bu sezgi.

Orniña qalasalıp “hahol” jet-ken. (M.Duvlatulı, *Kazak Jerleri*, TEA. 22-2)

Yerine iehir kurup “göklere” ulaştı.

Jüregimde öşpeytin iz qaldır-ğan. (S.Begalin, *Sol Bir Şaqtar Esimde*, TEA.. 63-3)

Yüregimde sönmeyecek bir iz bırak-tı.

Sodan soñ balam qaşıp üyge kel-gen. (G.Müsirepulı, *Aşınğan Ana*, TEA. 86-28)

Ondan sonra oğlum kaçıp eve gel-di.

Dostarmen sayran qur-ğan-ım. (K. Amancolulı, *Oral*, TEA. 112-8)

Dostlarla seyre çık-tı-m.

Qudaşa qız mağan bir tobık ber-gen. (K.Mırzabekulı, *Tobıq*, TEA. 473-1)
Küçük kız bana bir topuk verdi.

Urısıp ketüvge kel-gen-im joq. (B.Maylin, *Şal men Kız*, TEA. 41-16)
Vuruşup kavgaya etmeye gel-me-di-m.

Fototilşinin jağı bir tın-ğan joq. (S.Adembekulı, *Sağım*, TEA. 150-17)
Muhabirin çenesi hiç dur-ma-dı.

Ösiyet ana-babam aytıp ket-ken. (S.Turğımbekulı, *Şiirler*, TEA.475-3)
Anam babam vasiyet edip git-ti.

1.4.1.4.3. - QAn sıfat-fiil eki **geniş zaman anlamlı** fiil çekimi yapar.

Qazınağa tuyağıbarsa bol-ğanı da. (QJA.137-20)
Hazineye tırnağı varsa yet-er.

Jalın küy kökke şapşıp jıpılda-ğan. (İ.Cansügrulı, *Küyşi*, TEA. 44-2)
Alev şarkı göge uçup kanat çırp-ar.

Sol bir laşıq keñ kümbezdey körin-gen. (K.Bekhocin, *Şiirler*, TEA. 120-26)
O eski ev bana kümbet gibi görün-ür.

1.4.1.4.4. -GAn sıfat-fiil ekinin az olmakla birlikte **şimdiki zaman anlamıyla** çekimlendiği de örneklerde görülmektedir.

Awıl muğaliminiñ siyır sawğanın kör-gen-im osı.
(S. Adambekulı, *Sağım*, TEA.148)
Bir köy öğretmenininin inek sağdığını ilk kez gör-ü-yor-um.

Eş adam bil-gen emes jönin surap... (İ.Bayzakulı, *Şiirler*, TEA.71-20)

Hiç kimse yönünü sorup öğren-**mi-yor**.

1.4.1.5. Ek-fiil İle Çekimi: Ek-fiil ile çekimlendiğinde birleşik zamanlı fiil çekimi yapılır.

“Oqı şırağım.” de-gen edi ajem.

(S.Erubayulı, *Meniñ Qurdastarım*, TEA. 122-27)

“Oku yavrum.” de-**miş-ti** ninem.

Tövkedey danıspan han qur-ğan eken.

(M.Cumabayulı, *Türkistan*.TEA. 36-7)

Tövke gibi büyük bir han topla-**mış-tı**.

1.4.1.6. Bol- Yardımcı Fiiliyle Birleşik Fiil : –**GAn** sıfat-fiil eki alan asıl fiil, bol- yardımcı fiiliyle birlikte, bir hareketin yapılmasına az kaldığını, niyetlendiğini ancak gerçekleştirilmediğini anlatır. Türkiye Türkçesinde de “-**Ar olmak**”, “-**yor olmak**”, “-**mİş olmak**”, “-**AcAk olmak**” “**mAyA çalışmak**” biçiminde kullanılan bu kalıp, asıl harekete niyetlendiğini, yeltenildiğini anlatır.

Sonda saç qoyarmız, dep, örşelen-gen bol-dı.

(S.Mukanulı, *Baqıtsız Jamal*, TEA. 78-41)

O zaman saçımı uzatırız, diye, karşı çık-**acak ol-du**.

1.4.2 -AtIn Sıfat-Fiil Eki:

Sadece Kazakça'ya ait olan bu sıfat-fiil eki aslında geniş zaman ifade etmekle birlikte gelecek zaman, geçmiş zaman anlamlarını da karşılamaktadır. Ünlüyle biten fiillere **-ytın/-ytin** biçiminde, ünsüzle biten fiillere ise **-atın/-etin** biçiminde getirilir. **-atuğın/-etuğın; -ytuğın/-ytüğın** şekilleri de kullanılmaktadır.

Ekin oluşumuyla ilgili olarak Öner:"-atın sıfat-fiili aslında yeni bir ektir ve tarihi olarak da birleşik fiil kuruluşuna dayanır: bar-a tur-gan>>bar-atın vs. Görüldüğü gibi, bu birleşik fiilde asıl fiil ünlü zarf-fiili ile devamlılık bildiren tur- yardımcı fiiline bağlanmış ve nihayet buna -gan sıfat-fiili eklenmiştir. Nitekim bu kuruluşun gelişen -atın eki de, bu -gan sıfat-fiili dolayısıyla geçmiş zaman ifade etmektedir. Ancak bu eski kuruluşu bağlayan ünlü zarf-fiili ve hareketin sürdüğünü gösteren tur- yardımcı fiili de -atın ekine bir geniş zaman ifadesi yüklemiştir." ¹⁵diyerek, bu ekin aslında geçmiş zaman ifadesi taşımaya rağmen, geniş zaman ifadesiyle kullanımının nedenini açıklamaktadır. Bu özelliğinden dolayı da Kazak Gramer kitaplarında bu ekin "**avıspalı ötken şaq**" (Değişken geçmiş zaman); "**avıspalı keler şaq**" (Değişken gelecek zaman) veya "**dagdılı ötken şaq**"(âdet ifadeli geçmiş zaman) diye adlandırıldığını belirtir. Ancak Kazak Türkçesinde **-atın/-etin** sıfat-fiil eki, sıfat görevinde kullanıldığında iyelik eklerini almaz; iyelik ekleri kendisinden sonraki isme getirilir.

Koç ve Doğan (2004:313) "Kazak Türkçesi Grameri" adlı çalışmada bu sıfat-fiil ekinin oluşumu ile ilgili olarak -AtIn, -tIn sıfat-fiil ekinin ilk şekli olan turğan'ın, bu şekilde eklenmeden önce -tığın şeklinde kullanıldığını, Kazak Türkçesinin ilk yazılı metinlerinde ekin -AtIn, -tIn şekline rastlanmadığını, sözkonusu -tuğın ekinin bugün kullanım alanının daralarak yerini -AtIn, -tIn eklerine bıraktığını ancak her iki şeklin de Kazak Türkçesinde kullanılmaya devam ettiğini belirtir. Biz de incelediğimiz örneklerde -tuğın şeklinin -AtIn, -tIn şekilleri ile birlikte kullanılmaya devam ettiğini ancak -AtIn, -tIn şekillerinin daha çok tercih edildiğini gördük.

1.4.2.1. Geçici Sıfat :

¹⁵ Mustafa ÖNER (1998) : *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, TDK.yay. Ank. s.151)

1.4.2.1.1. Gelecek zaman anlamıyla Türkiye Türkçesi'nde **-acak/-ecek** sıfat-fiil ekini karşılar:

*Quwan-**atın** kün bugün.* (ŞĖ. 11-1) :

Sevin-**eceğın** gün bugün.

*Otur-**atın** baqıttı kün keldi oğan.* (ŞĖ.16-8)

Yerleş-**ecek** talihli zaman geldi ona.

*Ärqaysınıñ ömirge / Jemisi bar ber-**etın.*** (ŞĖ. 29-17,18)

Herkesin ömre ver-**ecek** bir meyvesi var.

*Ärqaysınıñ ömirde / qızığı bar kör-**etın...*** (ŞĖ. 29-19,20)

Herkesin hayatta talihi var gör-**eceğı....**

*Munu al-**atın** kisiniñ jöni keldi ...* (BJ.14-23)

Bunu al-**acak** kişinin vakti geldi.....

*Kegimdi al-**atın** kün bolar mı eken?* (QJA. 11-20)

Öcümü al-**acağ-ım** gün olur mu ki?

*Bar-**atın** jerge keşigip barsaq biz...* (ŞĖ. 43-9)

Var-**acağ-ımız** yere gecikerek gidersek...

*Ärqaysınıñ ömirge / jemisi bar ber-**etın.*** (ŞĖ. 29-17,18)

Her birinin ömre / ver-**ecek** bir meyvesi var.

*Munu al-**atın** kişiniñ jöni keldi.* (BJ. 14-23)

Bunu al-**acak** kişinin vakti geldi.

*Bar-**atın** jerge keşigip barsaa biz keyde....,*(ŞĖ. 43-9)

Var-**acağımız** yere gecikerek gitsek bazen...

*Kegimdi al-**atın** da kün bolar ma?* (QJA,11-20)

Öcümü al-**acağım** gün olur mu?

*Bolis bar-**atın** jığitterdiñ spesegin awılınaylarğa beripti.* (QJA.39-24)

Bolis askere gid-**ecek** gençlerin listesini muhtara vermiş.

*Balası ket-**etin** üyler olardı köre almaydı.* (Q.JA.40-10)

Çocuğu gid-**ecek** evler onları çekemiyor.

*Keybir jığit küres-**etin** kişişe jeñin beline baylap...* (Q.JA.43-27)

Bazı gençler güreş-**ecek** kişi gibi elbisenin kolunu beline bağlayıp...

*Üşkölge tüs-**etin** de kün bolar ma eken, dep...* (Q.JA.27-11)

Okula gid-**eceğim** gün de olur mu acaba , diye...

*Mınaw ülkenderiñ ayt-**atın** azıraq sözi bar.* (Q.JA. 35-7)

Bu büyüklerin söyley-**ecek** biraz sözü var.

*Qıyrat-**atın** kişişe atına minip adırañdatıp jöneldi.* (QJA 43-18)

Parçala-y-**acak** adam gibi atna binip tereddüt ederek yöneldi.

*Küzetşiler tötti uyıqt-**aytın** jaqsı tün.* (Q.JA.42-6)

Bekçilerin tatlı tatlı uyuklay-**acakları** güzel bir gece.

1.4.2.1.2. Geniş zaman anlamlı sıfat-fiiller yaparak Türkiye Türkçesinde
-an/-en, -ar/-er sıfat fiil eklerini karşılar:

*“Bil-**etin** birewge aqıtayk.” dedi:* (QJA. 38 -13)

“Bil-**en** birisine okutalım.” Dedi

*Tabıyğatpen jalğas-**atın** til tapqanday bop,*

(M.Avezov, *Jetim* TDED. 258-18)

Tabiatla uyuş-**an** bir dil bulmuş gibi

*Könildi jüz tolqıt-**atın** quwatı bar edi.* (M.Avezov, *Jetim*, TDED 258-19)

Gönlü yüz kere dalgalandır-**an** kuvveti vardı.

*Baba atın şığar-**atın** dawletti ul jaqsı* (Dede Korkut, TTA.76-16)

Baba adını yürüt-**en** devletli oğul daha iyi .

*Esım sözden sın esım tuwdır-**atın** jurnaqtar jane etistiqten sın esım tuwdır-**atın** jurnaqtar.*

(QT. 49-40,41) .

İsim sözcüklerden sıfat yap-**an** yapım eki ve fiillerden sıfat yap-**an** yapım eki

*Altın de-**ytin** molda otır* (Q.JA-25-15)

Altın den-**en** hoca oturuyor.

. **1.4.2.1.3. Belirli geçmiş zaman** anlamı veren sıfat-fiiller yapar. Türkiye Türkçesinde –**DIĞI** sıfat-fiiliyle karşılanır.

*Men jür-**etin** jol qani.*

(B.Amanşin, *Joldar Joldar*, TEA..176-14)

Benim yürü-**düğü-m** yol hani

*Capalıq sıñ esım men qatıstıq sıñ esımniñ ayırması eñ aldımın bildir-**etin** mağınasına baylanıstı boladı.* (QT. 51-10,12)

Nitelik sıfatlarıyla belirtme sıfatlarının farkı öncelikle bildir-**diği** anlama bağlıdır.

*Qırlarım jalañayaq jügir-**etin**.* (ŞĞ. 36-24)

Yalınayak yürü-**düğü-m** kırlarım.

1.4.2.2. Geçici İsim :

İsimleşmiş sıfat (isim-fiil) görevinde kullanılır ve çekim ekleri alır. Bu şekilde kullanıldığında cümlenin öznesi (yalın halde), belirtili nesnesi(belirtme durum eki aldığıında), dolaylı tümleci (yönelme, kalma, ayrılma ekleri aldığıında) ve herhangi bir ögenin içinde tamlayan veya tamlanan (Tamlayan ve iyelik ekleri alarak tamlama oluşturduğunda); edatlı tümleci (araç halinde) görevlerinde bulunabilir. Böylece ismin yerine geçen sıfat-fiil ismin tüm çekim hallerine de girebilmektedir.

Bol-atın men öl-etin-ge şara joq. (Maqaldar, TTÄ. 117)

DT. (Yönelme)

Ol-**acak**-la öl-**eceğ-e** çare yok.

Moldalar ayaqsı-ytın-ı belgili ğoy. (QJA. 127-7)

Özne Grubu (iyelik ekli)

Hocaların sonunun gel-**eceğ-i** belli.

Bir sağattan keyin ne bol-atın-ı-n oylap...(TTÄ. 396)

B.li Nesne (Belirtme durum eki)

Bir saat sonra ne ol-**acağ-ı-n-ı** düşünüp...

Bu sıfat-fiilinin olumsuzu bütün işlevlerinde **-maytın/-meytin** olarak yapılır ve Türkiye Türkçesinde **-mayacak/-meyecek**, **-mayan/-meyen**, **-maz/-mez** sıfat-fiilini karşılar.

Qabil bol-maytın duğağa amıyın demes (Maqaldar,TTÄ-116)

Kabul ol-**mayacak** duaya amin denmez.

Qonaq kel-meytin qaraşa üydin jığılğanı jaqsı (Dede Korkut, TTÄ.76-11)

Misafiri gel-**meyen** evler yıkılsa daha iyi

Üre al-maytın iyt qorağa qasqır tüsirer. (Maqaldar, TTÄ-118)

Üremesini bil-**meyen** it sürüye kurt getirir.

*Bul Tañatar üşin jetkiz-**beytin** arman edi.*

(A.Aziyulı, *Sağımda Dala*, TEA.190-25)

Bu Tanatar için ulaşıl-**mayacak** bir dilek idi.

*Şaň topıraq, kir-qoqıs iysi sezil-**meytin** taza köşeler.*

(O.Sersenbayulı, *Gülcahan*, TEA.315-8)

Toz, toprak, kir ve çöp kokusu duyul-**mayan** temiz caddeler..

*Adamnan jeñil-**meytin** hayvan joq.*

(S.Cünisulı, *Akan Seri*, TEA. 245-5)

İnsandan yenil-**mez** bir hayvan yok.

1.4.2.3. Fiil Çekiminde Kip Eki :

Öner(1998:151) bu sıfat fiil ekinin fiil çekiminde kullanılışı ile ilgili olarak: “Kıpçak lehçelerinden sadece Kzk’un kullandığı bir ektir ve dolayısıyla sadece Kzk.’da bir geçmiş zaman çekimi olarak vardır.” diyerek ekin daha çok görülen geçmiş zaman ifadesi taşıdığını belirtmiştir. Bu geçmiş zaman anlamının tamamlanmamış bir eylem olmasını da ekin kuruluşu ile ilgili olarak açıklamıştır. Bu ekin kuruluşunun birleşik fiile dayandığını *bar-a tur-gan>>baratın* değişiminin sonucunda ortaya çıktığını ve –gan ekinden dolayı geçmiş zaman anlamı taşıdığını, tur- birleşik fiilinin süreklilik birdirmesinden dolayı da bu eke geniş zaman anlamı yüklediğini, bu nedenle de geniş zamanın hikayesi olarak kullanıldığını belirtir.

1.4.2.3.1. Gelecek Zaman Anamlı Fiil Çekimi:

*Tübimizge jet-**etin** osı kitap.* (QJA. 38-14)

Kökümüzü kurut-**acak** bu kitap.

Dostuq bizdiñ muzğı-maytın mängilik (ŞĖ. 54-11)

Bizim dostluğumuz sonsuza dek bit-**meyecek**.

1.4.2.3.2. Geniş Zaman Anlamalı Fiil Çekimi:

Doğaniñ estimeytiñ xabarı bol-maytın. (QJA. 125-18)

Doğanın işitmediği haber ol-**maz**.

Qaysıbir jılı küz reñi aldağı qıyın kezderdi tım erte sezdir-etin.

A.Aziyulı, *Sağımda Dala*, TEA.187-21)

Bazı yılları güz rengi gelecekteki zorlu zamanları çok erkenden hissettir-**ir**.

1.4.2.3.3. Hikaye Birleşik Zaman :

Koç ve Doğan (2004:257) çalışmalarında da ekin fiil çekiminde kullanılışı ile ilgili olarak, tur-ğan > turğan yapısının ekleşmiş şekli olan –atın, etin, -tın, -tin eki, aynen –gan, -gen –qan, -ken ekinde olduğu gibi hareketin daha eski bir zaman diliminde yapılıp bittiğini, bu ekin ilave edildiği fiilin Türkiye Türkçesinde geniş zamanın hikayesine benzer bir anlam taşıdığını ifade eder.

Ademi kisi közime eleste-ytin.

(S.Erubayulı, *Meniñ Kurdastarım*, TEA. 123-20)

Yakışıklı biri gözlerimde canlan-**ırdı**.

Şetinen jaqsı bolıp körin-etin. (BKT. 153)

Uzaktan güzel görünü-**yordu**.

Taza avada erkin jutıp köñildenip, şattan-atın.

(S. Erubayulı, *Meniñ Kurdastarım*, TEA. 125-28)

Temiz havada istedikleri gibi soluk alıp, neşelen-**irlerdi**.

*Qazırğı Stepniyaq altın zavodunuñ ornuñda revolyutsiyadan burun köşkene üyler bol-**atın**.* (KGS. 20)

Şimdi Stepniyak altın işletmesinin yerinde devrimden önce küçük evler ol-**acaktı**.

*Erjan osılay oyla-**ytın**.* (BKT. 153)

Ercan öyle düşünü-**yordu**.

1.4.2.4. Ek-fiil ile Çekimlenişi:

*Qozı jayıp jür-**etin edik**.*

(S.Erubayulı, *Meniñ Qurdastarım*, TEA.124-12)

Kuzu güd-**üyor-duk**.

*Mınalar boy ber-**etin emes**.* (QJA.130-1)

Bunlar fırsat ver-**ecek değıller**.

*Sonda Mağel, “Dolan Batır bolsam!” dep armanda-**ytın edi**.*

(S.Şeymerdanulı, *Altın Selev*, TEA. 154-5)

O anda Mağel, “Dolan Batır olsam!” diye hayal kuru-**yor-du**.

1.4.3. -r, -ar /-er; -ır/-ir Sıfat-Fiil Eki :

Bütün Türk lehçelerinde yaygın olarak kullanılan bu ek, Eski Türkçede daha çok –Ur şeklinde kullanılmıştır¹⁶. –Ar ve –r şekilleri Eski Türkçede nadir görülür; ünlü ile biten fiil tabanlarından sonra –yUr şeklindedir.¹⁷

¹⁶Ercilasun, A.Bican (1979-1983): “Geniş zaman Ekine Dair Bazı Düşünceler” *Türk Kültürü*

Ekin etimolojisi hakkında Bang; -a/-e,-u/-ü “zarf-fiil eki”+r “direktif ekt”> -r,-ar/-er,-ur/-ür şeklinde izah eder.¹⁸

J.Deny, eki –er “insan kişi” kelimesine dayandırır.Rösönen de Kotwicz’in eki; -a/-e “devamlılık ek”+r “Çuvaşça’da geçmiş zaman eki” şeklinde izah ettiğini nakleder. Ramstedt ise **–ar/-er’in** ortaya çıkışını yanlış hece bölünmesiyle açıklar.”Moğolca; ‘siko->Türkçe “sık-“, “sıkar, Türkçede “sık-ar”şeklindeki bölünme sonucu analogi yoluyla –ar/-er umumileşir” der.Bu görüşlere yer veren Kemal Eraslan çeşitli sebeplerle bunların ekin yapısını açıklamaktan uzak olduklarını belirtir.¹⁹

Eski Türkçede dönemin beri geniş zaman ifadesiyle kip eki olarak ve sıfat-fiil eki olarak kullanılır. Ekin zaman ifadesi şimdiki ve gelecek zamanı içine alarak hareketin devamını, kalıcılığını ifade eden belirsiz bir geniş zaman ekidir.

Korkmaz (2003:950) bu ekin –An sıfat-fiil ekine göre daha çok süreklilik bildiren bir geniş zaman gösterdiğini, zaman kapsamının şimdiki zamandan gelecek zamana uzanan bir genişlikte olduğunu belirtir.

Türkiye Türkçesinde geniş zaman ifadesi taşıyan bu sıfat-fiil ekinin, Kazak Türkçesinde daha çok gelecek zaman ifadesi olarak kullanıldığını, bunun yanında genişzaman ve geçmiş zaman ifadelerinde de kullanıldığını görüyoruz.

1.4.3.1. Geçici Sıfat :

Araştırmaları, TKAE.Yay.,s.115-199

¹⁷ Gabain, 1995 : .80

¹⁸ Üstüner, 2000 :161

¹⁹ Üstüner, 2000 : 161

1.4.3.1.1. Kazak Türkçesinde **-r,-ar,-er** sıfat-fiil eki, Türkiye Türkçesinde **-AcAk gelecek zaman** sıfat-fiil ifadesini karşılar.

Könildin körse qız-ar baylawı joq (T.Coldawulı, *Şiirler* TEA.95-23)
Gönlün görse kız-**acak** bağı yok.

Basqadan min-er at,iş-er as suramaytını Tayjan molda ğana
(Z.Akışulı, *Şala Tuğan* TEA.114-20)
Başkalarından bin-**ecek** at , iç-**ecek** aş istemeyen bir tek Taycan molladır.

Dawsım joq, ayt-ar endi ayta almadım.(T.Alimkululı,*Şiirler*, TEA.139-26)
Sesim yok, söylen-**ecek** şarkıyı söyleyemedim.

Teringe tüsip kettim, ust-ar tal joq (T.Coldawulı, *Şiirler* TEA 95-35)
Derinlere dalıp gittim, tutun-**acak** dal yok.

Tuğan jerin-senin uş-ar qanatın (ŞĖ.74-1)
Doğum yerin senin uç-**acak** kanadın.

Ne sıylar mağan kel-er kün? (ŞĖ. 117-7)
Ne sunar bana gel-**ecek** günler?

Qon-ar jerin közdeydi. (Ş.İmambaykızı, *Qonır Qaz*, TEA. 94-19)
Kon-acak yer arıyor.

Sırım bar sağan ayt-ar işimde köp (M.Maqtayulı, *Qazaqstan*. TEA.207-10)
Sana sırrım var söyle-y-**ecek** çok içimde

Jazdın kızıl güli bar /Güldin de sol-ar küni bar.
(T.Carokuwlı, *Ömürdin Talay Qırı Bar*.TEA .109-5,6)
Baharın kızıl gülü var/Gülün de sol-**acağı** gün var.

Şığ-ar kündi töbe basında turıp qarsı alıp

(K.Jumadılulu, *Sonğı Küş*, TEA.277-1)

Doğ-acak güneşi tepe başına karşılayıp

1.4.3.1.2. Geniş zaman anlamı veren **-ar / -er** veya halen hareketin devamını belirten **-an/-en** sıfat-fiil göreviyle kullanılır.

Biyikterge jalgas-ar jol basınday (İ.Zikibayulu, *Şiirler*, TEA.276-22)

Yükseklere uzan-an yol başı gibi

Sabada pis-er qımızı (QBD.46-139)

Kazanda piş-en qımızı

Qoldan kel-er jerdemdi körsettik. (Ğ.Müsirepov. KTKGS.18)

Elimizden gel-enyardımı gösterdik.

Közine körin-er tiri jan joq (M.Avezow, *Jetim*.TDED.5.263)

Göze görün-ür diri bir canı yok.

1.4.3.1.3. Belirli geçmiş zaman anlamı veren ve *Türkiye Türkçesinde -dığı* sıfat-fiil ekiyle karşılanabilen sıfat-fiiller yapar.

Kezenip at-ar oq emes. (Ö.Sarayakululu, *Şayır*.TEA.15)

Çevir-ip at-tığı ok değil.

1.4.3.2. Geçici İsim:

İsimleşmiş sıfat-fiil göreviyle kullanılır ve çekim ekleri alır. Diğer sıfatlar gibi bu sıfat-fiil eki ile yapılan geçici sıfatlar da ismin düşmesiyle isim gibi kullanılarak cümlede ismin üstlendiği görevleri üstlenir. Çekim eklerini alarak cümlede özne, nesne, dolaylı tümleç, zarf tümleci, yüklem öğelerinden biri olabilir veya öge gruplarının içinde tamlama olarak yer alabilir.

Qartqoja ölde qay uwaqıtta ornınan tur-arin quday bilsin.(QJA.42-4)
B.li N

Kartkoca'nın yerinden ne zaman kalk-**acağımı** Allah bilir.

Onın qay jağınan şığıp qal-arin bilmey (A.Nurpeyisulı,Qaramzin TEA.163-39)
B.li N

Onun ne taraftan çıkıp gel-**eceğini** bilmeden

Sonunda bay balası ne iste-rin bilmeydi.(Ertegiler,TTÄ.68-29)
Yüklem(Kalıplaşmış fiil)

Sonunda bey oğlu ne yapa-**cağımı** bilmez.

Yönelme eki **-QA** ile birleşerek **isimleşmiş sıfat-fiil** görevinde kullanılır. Bu şekilde kullanıldığında yüklemi yer yön bakımından, sebep amaç bakımından tamamlar ve cümlede dolaylı tümleç görevini üstlenir.

Türkiye Türkçesinde bir işe yönelmeyi veya bir işin sebebini, amacını belirtmek için kullanılan ve yönelme eki alan isim-fiil eki **-maya/-meye** ekiyle aynı işlevde kullanılır:

Enkeyip oraq or-ar-ğa /Tonğayıp masaq ter-erge...
DT DT

(M.Avezov,Jetim TDED.12/2.582)

Eğilip orak biç-**me-ye** /Doğrulup başak der-**meye**...

Jan-janwarğa janın qoy-arğa jer tapqızbaydı. (İ.Esenberlin,Almas Qılış TEA.130-3)

Nesne (yer isminin sıfatı görevinde)

Hayvanlar canını koy-**maya** yer bulamıyordu.

Balanın başqa jerge bar-ar-ğa jayı joq (BJ.14-15)
DT

Çocuğun başka yere git-me-ye hali yok.

1.4.3.3. -lık Yapım Ekiyle Geçici Sıfatlar:

-r /-ar/-er sıfat-fiil eki **-lık /-lik** yapım ekini alarak sıfat anlamını güçlendirir. Bu şekilde de sıfat-fiil olarak kullanılır.

Awıl bes kün köş-erlik jerde...

(İ.Esenberlin, *Almas Qılış*, TEA..129-51)

Köye beş gün göç-erlik yerde.....

Üyde sat-arlık mal joq (QJA.125-11)

Evde satıl-acak hayvan yok.

Sırlas-ar-lıq jan kere. (S.Seyfulin, *Sır Sandıq*, TEA.. 49-21)

Sırlaş-acak can gerek.

1.4.3.4. İkilemeler :

1.4.3.4.1. Eylemin olumlu ve olumsuz biçimleriyle ikileme oluşturarak karşıtlığı belirtir. Zarf görevi dışında olumlu ve olumsuzluk geniş zaman ekleriyle yapılan ikilemeler isim çekim ekleri alarak cümlelerin nesnesi, dolaylı tümleci olur.

Jipti al-arın da al-masın da bilmey, bala molda anırayıp ala saqalğa qaradı.
Bli.N (Yan cümlelerin)

(QJA.26-1)

İpi al-sın mı al-masın mı bilemeden küçük hoca, ala sakal hocaya baktı.

Qılan mingen bir jigit öl-er tiril-erine qaramay bastırıp jür jür,.. (QJA.42-23,24)

DT (Yan cümlenin ögesi)

Hızlı giden ata binen bir genç öl-**eceğine** kal-**acağına** bakmadan at sürüyor,..

1.4.3.5. Fiil Çekiminde Kip Eki :

1.4.3.5.1-Geniş Zaman Anlamında:

Jazıq jat-ar jel turğızıp tösinen. (S.Asanulı,Şiirler, TEA.296-25)

Yayla yat-**ar** yel kaldırır düşünden

Qıyınan qıyıştır-ar er danası (A.Baytursınulı, *Jetim*,TDED.5.382)

Zorlukla yatıştır-**ır** er dahisi

Bir sözün bir sözine qıyıştır-ar (A.Baytursınulı, *Jetim*,TDED.2.382)

Bir sözünü bir sözüne uydur-**ur**

Ökin-ersin ötkenine qur beker (T.Ebdırahmanqızı,*Oylaşı*. TEA.145-10)

Üzül-**ürsün** bomboş geçmesine

Ket-er me esire könilden?

(Qasım Amancoluwlı,*Oral*.TEA,112-13)

Gid-**er** mi acaba gönülden?

Düniyege kel-er ali talay Qasım.

(Q.Amancoluwlı,*Özim Tuwralı*, TEA. 113-13)

Hala dünyaya gel-**ir** birçok Kasım

Jat-ar senin boyında . (C.Sait,*Esimde Aydan Özeri* TEA.119-29)

Yat-**ar** senin boyunda.

Baqtasın bop jazıǵında qal-ar-mun. (K. Bekhocin, *Şiirler*,TEA. 121-20)

Kucağının bu genişliğinde kal-**ır-ım**.

1.4.3.6. Ek-fiil ile Çekimi:

*Tariyhtüñ arqawı dep ayt-**ar edim**.*

(T.Alimkululu, *Kökşetav*, TEA.139-30)

Tarihin usulü diye söyle-**r-dim**.

*Men baqıttı bol-**ar edim**,...*

(T.Moldağaliulu, *Bulaq Basında*, TEA.268-40)

Ben bahtlı ol-**ur-dum**.

*Bäri de esinden ket-**er emes**.*

(A.Aziyulu, *Sağında Dala*, TEA.188-36)

Hiç biri aklından çık-**acak değil-di**.

1.4.4. : -MAs Sıfat-Fiil Eki:

Kazak Türkçesinde ses uyumları bakımından-*mas/-mes; -pas/-pes; -bas/-bes* şekillerinde kullanılan bu sıfat-fiil ekinin Türkiye Türkçesindeki kullanımı –**maz/-mez** olmak üzere iki şekildedir. Öner, bütün yapım ve çekim eklerinin olumsuz gövdeleri –ma/-me ekiyle kurulurken, yazı dilimizin başından beri –r geniş zaman sıfat-fiilinin olumsuz gövdesinde, onun bir varyantı olan –z ekinin, kalıplaşmış halde kullanıldığına dikkat çeker.²⁰

-**r/-Ar** sıfat-fiilinin olumsuz biçimi olan bu ek, Eski Türkçe dönemi yazılı kaynaklarında –**mAz** şeklinde görülür. Eski Türkçe döneminde olumsuzluk sıfat-fiil eki olarak ve geniş zamanın olumsuz çekimi olarak kullanılan bu sıfat-fiil eki sıfat

²⁰ ÖNER, 1998 : 226

göreviyle, diğer sıfat-fiil ekleri kadar sık kullanılmaz. İsmi düşmüş sıfat tamlamalarında sıfatın isimleşmesinden dolayı daha çok isim göreviyle kullanılır.

Benhür, bu sıfat-fiil ekinin özellikle edilgen çatılı fiillerde kullanılmasının sık rastlanan bir durum olduğunu, deyim ve atasözlerinde kullanımının yaygın olduğunu belirtir.²¹

Ergin, “-maz/-mez ekinin aslında -ma/-me menfi eki ile-z partisip veya isim yapma ekinin birleşmesinden ortaya çıktığı açıktır. Türkçede başlangıçtan beri kullanılan -maz/-mez geniş zaman çekiminin menfisinden şekil ve zaman eki durumuna da geçmiştir. ... Bu ek menfilik ifade ettiği halde, bazen menfi fiil görevlerine de getirildiği görülür: görme-mezlik vs.”²²

Eckmann (1996:23) ‘-mAz/-mAs’ sıfat-fiilinin, zarf-fiil eki olarak ve sıfat-fiil eki olarak kullanıldığını örneklerle gösterir.

Ediskun(1963:248) -mAz sıfat-fiil ekinin Eski Türkçede ve Anadolu Türkçesinde de kullanıldığını belirtir. Eraslan (1980:29) bu sıfat-fiil ekinin Eski Türkçeden beri şekil ve zaman eki durumuna geçerek olumsuz geniş zaman çekiminde kullanıldığını ifade eder.

Bayraktar “Eski Anadolu Türkçesine ait eserlerde -mezlik biçimiyle kullanımları tespit edilen ekin iyelik ekleri, ismin hal ekleri ve ek fiille birlikte kullanımı vardır.”²³

Kazak Türkçesinde de -mAs sıfat-fiil ekinin sıfat olarak kullanımı yaygın değildir. Daha çok zaman çekiminde kullanılan bu ek, çekim ekleriyle birleşerek zarf-fiil görevinde de kullanılmaktadır.

²¹ BENHÜR, M. Hadi (1993) : *Türkiye Türkçesinde Sıfat-fiil ve Zarf-fiil Eklerinin Fonksiyonları*, Gazi Üniversitesi basılmamış Yüksek lisans tezi, Ank. s.30,31

²² Muharrem ERGİN (1977) : *Türk Dil Bilgisi*, İst. s.321

²³ BAYRAKTAR, 2004 :122

1.4.4.1. Geçici Sıfat :

Sıfat-fiil eki olmakla birlikte daha çok ismi düşmüş sıfat tamlamalarında kullanıldığından sıfat olarak kullanımı yok denecek kadar azdır.

Unutul-mas esteğim. (M.Elimbayulı, *Ol Jılı Men Bste Edim*, TEA. 158-1)
Unutul-**maz** hatıram.

1.4.4.2. Geçici İsim :

Tamlananı (ismi) düşmüş sıfat tamlamalarında ismin yerine geçen sıfat isim gibi kullanılır ve ismin aldığı ekleri alır. Bütün diğer sıfatlar ve sıfat-fiiller gibi –MAs sıfat-fiil eki de ismin yerine geçerek isim çekim eklerini alır ve cümlede ismin yerine kullanılır.

Ber-mes-tiñ ası pispes boldı ğoy. (K.Iskakulı, *Akrabalar*, TEA. 266-34)
Ver-**meyen-in** aşu pişmemiş sayılır.

Bil-mes-ke sözi qor bop keter degen.
(S.Mukanulı, *Baqıtsız Jamal*, TEA. 83-31)
Anla-**mayan-a** sözü hor olup gider denmiş.

1.4.4.3. Fiil Çekiminde Kip Eki :

1.4.4.3.1. Geniş Zamanın Olumsuzu :

Türkiye Türkçesinde genişzamanın çekiminde 2. ve 3. şahıslar –maz /-mez

kalıbıyla çekimlenirken birinci şahıslar sadece –ma/-me olumsuzluk ekini ve kişi akini alır. Kazak Türkçesinde ise bütün şahıslarda –mas/-mes biçimi kullanılır.

Uyatqa qalldır-mas-pın men de seni (J.Satıkbekulı, *Şiirler*, TEA. . 293-28)
Yüzünü eğdir-**me-m** ben de senin.

Qulağın sal-mas. (BKT. 226)
Kulak ver-**mez.**

Tiliñdi sal-mas. (BKT. 226)
Sözünü tut-**maz.**

Artında qaldır-mas pajaqsı danqın?
(S.Toraygırulu, *Bir Adamğa*, TEA..39-12)
Ardında bırak-**maz** mı iyi şöhretini?

1.4.4.3.2. Şimdiki zamanın olumsuzu anlamıyla da çekimlenir. Ancak şimdiki zaman anlamıyla çekimlendiğinde sürekli tekrarlanan bir hareketin artık yapılmadığını, vazgeçildiğini veya hiç yapılmadığını ifade eder. Bu bakımdan şimdiki zaman anlamı, şu anı değil, geniş zamana yayılan bir süreyi kapsamaktadır.

Endi esikke jola- mas-pın, bul şınım? (C. Smaqulı, *Evesqoydın Elegi*, TEA. 211-8)
Şimdi kapıya uğra-**mıyor-um.**, işte gerçek.

1.4.5. –QI(sI) Sıfat-fiil Eki

Kazak Türkçesinde çok sık kullanılmayan bu sıfat-fiil ekinin Türkiye Türkçesindeki karşılığı –ası/-esi sıfat-fiil ekidir. Eklendiği fiillere gelecek zaman

anlamı veren sıfat-fiil eklerinden biridir. Ekin çeşitli dönemlerde –ku/-kü, -gu/-gü biçimleri kullanılmıştır.²⁴

Ekin kullanımıyla ilgili olarak Bayraktar(2004:93) ekin etimolojisi konusundaki görüşleri aktarmış: “*Ramstedt, ‘-ğu/-gü <Altayca*ku<?*kuy (RÄSANEN,1957-128)’ açıklamasını yaparken; Räsänen, ‘-ğu/-gü<Moğolca *xu<-ğu/-gi (RÄSÄNEN, 1957-128)’* ve daha sonra Uygur Türkçesinde, Karahanlı Türkçesine ait metinlerde, Harezmi Türkçesi metinlerinde ve Kıpçak Türkçesine ait metinlerde bu ekin kullanılış biçimlerini örneklerle açıklamıştır.

Gelecek zaman ifadesi taşıyan bu sıfat-fiil eki, günümüz Kazak Türkçesinde daha çok birleşik fiil eki olarak kullanılmaktadır. Sıfat özelliği ile kullanılmadığı için olsa gerek, dilbilgisi kitaplarında Kazak Türkçesindeki sıfat-fiiller arasında bu sıfat-fiil ekine pek yer verilmemiştir.

Kazak Türkçesinde bu ek, sıfat-fiil eki olmakla birlikte örneklerde sıfat görevinde kullanımına rastlanmamıştır. Kel- yardımcı fiiliyle birleşerek birleşik fiil oluşturur ve bu şekilde yaygın bir kullanımı vardır. Türkiye Türkçesinde –ası gel- /-esi gel- şeklinde niyetlenmek, istemek anlatan ve –ası/-esi sıfat-fiil ekiyle gel- fiilinin birleşmesinden oluşan birleşik fiil kalıbıyla biçimce ve anlamca aynı özellikleri gösterir. Bundan başka –mak iste-/-mek iste- ; -acak gibi ol-/-ecek gibi ol- kalıplarıyla da karşılanabilir.

1.4.5.1. Kel- Yardımcı Fiiliyle Birleşik Fiil :

Sıfat-fiil eki olmakla birlikte sıfat göreviyle kullanılmış örneklerine rastlamadık. Zamanla bu ekin görevini –ası ekine bırakmasından olsa gerek bugün sadece birleşik fiil olarak kullanılmaktadır. İyelik eki alması bakımından bu sıfat-fiilin isimleşmiştir. İyelik ekiyle kalıplaşmış olarak kullanılmaktadır.

²⁴ BAYRAKTAR, 2004 : 93

Öytkeni bir şay işip ket-kisi kel-ip edi. (QJA. 132-2)

Yine de bir çay içip gid-**esi gel**-mişti.

Quyıp ap quwan-ğısı kel-di me qız?

(T. Moldağaliulı, *Bulaq Basında*. TEA. 267-15)

Doldurunca sevin-**esi gel**-di mi kız?

Öte şıq-qım kel-üwşi edi qırındap.

(T. Moldağaliulı, *Bulak Basında*, TEA.268-20)

Öteye geç-**esim gel**-irdi yanlamasına.

Kökke uş-qısı kel-edi, serpil-ğisi...

(M.Mağatayulı, *Köşede*, TEA. 207-28)

Göge uç-**ası gel**-ir, açıl-**ası**..

Nayza bop tesip ket-kim kel-edi. (K.M.Aliulı, Şiirler, TEA. 259-11)

Mızrak olup devşir-**esim gel**-ir.

Jaz şıqqan soñ Qartqojanıñ üyde otur-ğısı kel-medi. (QJA.125-10)

Yaz geçtikten sonra Kartkoca'nın evde otur-**ası gel**-medi.

Gülindi quşaqta- süy-gim kel-edi.

(K.Şaňğılbayulı, *Şiirler*, TEA.184-35)

Çiçeklerimi kucaklayıp sev-**esim gel**-ir.

Kel-meydi minin aytsan jarat-qısı.

(S. Mukanulı, *Baqıtsız Jamal*, TEA. 74)

Kusurunu söyledin mi **gel**-mez iş yap-**ası**.

Qaymaq je-gisi kelgen sıyrdı birge alıp jürer. (Maqaldar, TTÄ. 115)

Kaymak ye-**mek iste**-yen mandayı yanında taşır.

Küninde jatıp küy-gim kel-edi.

(K.Sanğıltbayulı, *Türkistan*, TEA. 184-36)

Güneşinde yatıp yan-mak iste-rim.

Kün körgişke salmaq sal-ğısı kel-meydi. (QJA. 125-12)

Geçinmek için hayvanları harca-mak iste-miyordu.

1.4.5.2. İsim Göreviyle Kullanılışı:

Kül-kisi qulaq jaradı.

(M.Aythocina, *Sayram*, TEA.284-10)

Gül-üşü kulakları patlatır.

Qoy-ğım joq armanıma äli nükte

(Ş.Muhammedcanulı, *Qariyya Oyu*, TEA.208-9)

Koy-asım yok arzularıma. hala nokta.

1.4.6. –AsI Sıfat-Fiil Eki:

Gelecek zaman anlamlı sıfat-fiiller yapan bu ek Kaşgarlı'nın Oğuzca ve Kıpçakça'ya has bir ek olarak gösterdiği –AsI eki, Eski Anadolu Türkçelerinde ve Çuvaşçada (-as/-es şeklinde) kullanılmaktadır.²⁵

Banguoğlu(1995:237) Eski Oğuzcada gelecek kipini teşkil eden –e sıfat-fiil eki üzerine –si iyelik ekinin gelmesiyle gelişmiş olduğu görüşünü belirtir.

²⁵ ÜSTÜNER, 2000 : 74

Korkmaz (1995:145) bu ekin yapısı üzerine ortaya atılan görüşleri yedi maddede özetledikten sonra bu görüşlerin ortak noktalarının iki ayrı ekin kaynaşmasından olduğunu belirtir. –a /-e ekinin eski bir gelecek zaman sıfat-fiil eki olan –ga/-ge ekinden türediği görüşüne katılmakla birlikte –sı/-si ekinin iyelik eki olduğu görüşüne karşı çıkar. –a/-e sıfat-fiil ekindeki dilek ve gelecek zaman gösterme görevinin zamanla aşınmış olmasından dolayı aynı görevde başka bir ek eklemek suretiyle bu aşınmanın giderilmeğe çalışıldığını ifade eder. Eski Türkçedeki gereklilik-gelecek zaman isim fiilleri kuran –sıg/-sig ekinden –g sesinin düşmesiyle –sı/-si’ye dönüştüğünü böylece ‘ek yığılması’ sonucu –ası/-esi şeklinde yeni bir ekin ortaya çıktığını belirtir.²⁶

-ğı/-gi; -qı/-ki sıfat-fiil ekiyle aynı işlev ve görevde kullanılan bu ek, Türkiye Türkçesinde örneklerine daha çok rastlanmasına rağmen Kazak Türkçesindeki örnekleri azdır. Öner (1998:225) “*Bugünkü Kıpçak Türkçesi*” adlı eserinde bu sıfat-fiil ekinin, Kıpçak dil grupları içinde yalnızca Tatar Türkçesinde sıfat-fiil olarak kullanıldığını belirtir.

1.4.6.1. Sıfat Görevi :

Kazak Türkçesinde bu ek, çok yaygın olmamakla birlikte kullanılmaktadır. Daha çok kalıcı sıfatlar yaptığı görülüyor.

Bu mal qaşanağa jetedi, kel-esi soğım, alım-şığın, kiyim keşek, borış-qarıştan nesi qaladı? (QGİ.302)

²⁶ Zeynep KORKMAZ (1995) : “-ası/-esi Gelecek Zaman Sıfat-Fiil (Particium) Ekinin Yapısı Üzerine” *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, TDK. Yay. s. 147

Bu besililer bize ne zamana kadar yeter, gel-**ecek** kışlık eti, alışveriş, giyim kuşam, borç harçtan geriye ne kalacak?

Kelesi küni jelkesine kiyedi. (A.Tokmağambetuli , TEA. 98-49)

Ertesi gün ensesine tutturur.

1.4.6.2. Geçici İsim :

*Tuğan el, al-**ası**-m joq, ber-**esi**-m köp.* (J.Satikbekuli, *Şiirler*, TEA. 293-21)

Memleketim, al-**acağ**-ım yok, ver-**eceğ**-im çok.

*Kisidegi al-**ası** ber-**esini** basqara almaymın.* (QGİ. 302)

Başkalarındaki al-**acak** ver-**ecekleri** ayarlayamam.

1.4.7. -AŞAQ Sıfat-fiil Eki

Kazak Türkçesinde *-aşaq/-eşek (-ajaq/-ejek)* şekillerinde görülen sıfat-fiil eki Türkiye Türkçesinde **-acak/-ecek** şeklinde kullanılır. Eski Anadolu Türkçesi döneminde seyrek olarak kullanılan bir gelecek zaman sıfat-fiil ekidir. Daha sonraki dönemlerde kip eki görevi de görerek özellikle Batı Türkçesinde yaygınlaşmış, diğer gelecek zaman sıfat-fiil **ekleri ile kip** eklerinin yerini tutmuştur.²⁷

Korkmaz (1995 : 4,5) **-acak/-ecek** sıfat-fiil ekinin etimolojisi hakkındaki görüşleri sıraladıktan sonra açıklamanın yeterli olmadığını belirtmiş ve **-acak** ekinin yapısını tayin etmek için **-a** ve **-cak** eklerini ayrı ayrı ele almak gerektiğini; **a+cak** <-a+ça+ok 'gelecek zaman', 'eşitlik hali' ekleri ve 'pekiştirme edatı' birleşmesinden meydana geldiğini belirtmiştir. Bu ekleri ayrı ayrı etimolojik olarak inceledikten sonra

²⁷ ÜSTÜNER, 2000: 29

aynı makalesinde: “-a ekinin bünyesinde fonksiyon bakımından meydana gelen bu aşınma yahut karışma, ondaki gelecek zaman fonksiyonunun başka bir eke aktarılarak yeniden canlanması sonucunu doğurmuştur. Bu ek de -cak ekidir.”²⁸ şeklinde açıklamıştır.

Banguoğlu, -a “gereklilik-dilek” +çak “doğru, düz” birleşmesi şeklinde izah etmiştir.²⁹ Saadet Çağatay: “Eski Osmanlıcada ‘gelecek zaman kavramı’-AsI ekine nisbetle belirsizdir; sıfat, isim, hareket ismi ve nadiren şahıs ekleriyle yüklem olarak kullanılmıştır.”³⁰ der.

Ergin(1977:317) , ekin Eski Anadolu Türkçesinin sonlarında ortaya çıktığını ve aynı zamanda şekil ve zaman eki durumuna geçtiğini belirtmiştir. Banguoğlu (1990:426), -acak sıfat-fiil ekinin kullanımıyla ilgili olarak: “-ecek sıfat-fiilleri salt bir gelecek zaman anlatımı ve bir mahsusluk anlamı taşırlar. Ancak, özellikle mahsusluk anlatımında, -ecek sıfat-fiillerinin etkin tabanlarından yapılmış olanlarını da çoğu zaman edilen anlamda, başka bir deyimle edilen sıfat yerine kullanılır.” demektedir.

Bayraktar (2004:100), Türkçesinde Eski Anadolu Türkçesi döneminde - acağ/ - ecek; -açak/-eçek; ve -acah biçimleri görülen bu ekin; olumsuzluk eki, iyelik ekleri, ismin hal ekleri ve eşitlik ekleriyle kullanımının olduğunu söyler. Kıpçak Türkçesine ait eserlerde ekin -acak/-ecek biçimleriyle kullanıldığını; tespit edilen örneklerde yalın halde bulunduğunu ve ekin olumsuzluk ekiyle kullanımının da tespit edilmediğini belirtir. Korkmaz (1990:3) ekin kullanımıyla ilgili olarak belli bir devirden sonra Eski Anadolu Türkçesinde ve Türkmencede kullanılmaya başladığını, bugün de Güneybatı Türkçesi ile Kıpçak grubuna giren bazı lehçelerde ve seyrek olarak Özbekçede kullanıldığını belirtmektedir.

²⁸ KORKMAZ, Z. (1995), *Türkçede -acak/-ecek Gelecek Zaman (Futurum) Ekinin Yapısı Üzerine*, Ank. Üniv. DTCF Dergisi C. XVII/1-2, s.159-168(Ank.1959), Türk Dili Üzerine Araştırmalar I. Cilt.s.8

²⁹KORKMAZ, 1995 : 4

³⁰ ÜSTÜNER, 2000 : 31

Türkiye Türkçesinde yaygın olarak kullanılmakla birlikte Kazak Türkçesinde - aşak/-eşek şekilleriyle kullanılan bu sıfat-fiil ekine az örnekte rastlanmaktadır.

1.4.7.1. Geçici Sıfat :

Gelecek zaman anlamlı sıfat-fiil olarak görev yapar.

*Bular bizdiñ bol-**aşaq** mamandarımız. (KTTF. 187)*

Bunlar bizim gel-**eceğ**-imizin uzmanları.

*Al-**ajaq** altı tıyınım, ber-**ejek** bes tıyınım joq. (KTTF. 187)*

Al-**acak** altı tıyınım, ver-**ecek** beş tıyınım yok.

1.4.7.2. Geçici İsim :

*Ana tiliniñ kel-**eşeği**, tağdırtı üşin nege bolsa da dayın bol! (QT. 5-39)*

Ana dilinin gel-**eceği**, kaderi için ne olursa olsun hazır ol.

*Ana tilinde tälim-tärbiye bere al-**mağan** halıqtıñ keleşegi joq. (QT.5-21)*

Ana dilinde eğitim ala-**mayan** halkın geleceği olmaz.

1.4.7.3. Kalıcı İsim :

*Bol-**aşaq-tan** ümidimiz bar. (S.Erubayulı, Meniñ Qurdastarım, TEA. 124-16)*

Gel-**ecek-ten** ümidimiz var.

1.4.8. – (U)wşI Sıfat-Fiil Eki :

Bayraktar (2004:126) –GİCİ şeklinde gösterdiği bu ekin Karahanlı Türkçesinden itibaren, hemen hemen her döneme ait eserlerde kalıcı isimler yapma görevinde kullanıldığını belirtir. Kıpçak Türkçesine ait tüm eserlerde kalıcı isimler yaptığını ve ismi düşmüş sıfat tamlamalarında isim fonksiyonuyla kullanıldığını ifade etmiştir.

Türkiye Türkçesinde –İCİ biçiminde kullanılan bu ek, Kazak Türkçesinde - wşı/-wşi ;-uwşı/-üwşi biçimleriyle dört şekilde görülmektedir. İncelediğimiz metinlerde, Bayraktar'ın ifade ettiği gibi isimleşmiş sıfat olarak kullanıldığını gördük. Ayrıca fiil çekiminde kullanılmaktadır.

1.4.8.1. Geçici İsim :

Enin uğu-wşı, tında-wşı bolsa şabittanıp aytadı.

(C. Aymavıtlı, *Qonıraw Üş Qağıldı*, TEA. 57-43)

Şarkısını anlay-**an**, dinley-**en** olunca daha da hevesle söyler.

On segiz min älemdi biyle-wşı bir quday. (QJA.35-18)

On sekiz bin alemlerinde tut-**an** bir Allah.

Ayt-uwşı men tında-wşı köbi nadan. (A.Baytursınlı, TDED-5. 382)

Söyle-y-**ici** ile dinle-y-**ici** çoğu cahil.

1.4.8.2. Kalıcı İsim Ve Sıfatlar:

Men yaz-uwşı bolğım keldi. (S.Erubayulı, *Meniñ Qurdastarım*, TEA.125-5)

Ben yaz-**ar** olmak istiyorum.

Jıldız joru-wşı göregender... H.Abidayev, *Otırar Oyranı*, TEA. 183)

Yıldız falcıları....

Oyun basqar-uwşı Ebijanda es joq. (C.Aymavıtlı, *Enşi*, TEA.55-31)

Oyunun **yönet-ici**-si Ebijan’ da akıl yok.

1.4.8.3. Ek-fiil ile Çekimi:

Ek-Fiil ile genellikle birleşik zamanlı fiil çekiminde kullanıldığını görüyoruz.

Jüregiñ qum bop muqap-jür-üwşı edin. (B.İztölin, *Tuwğanıma*, TEA.70-3)

Cesaretin kırılıp gurursuzca yaşa-y-**acak-tın**.

Awır jumıs qıyna-wşı edi. (ŞĞ. 13-11)

Ağır iş eziyet ver-**ici-y-di**.

Şuwlap aşıp ket-üwşı edi-aw Qaspiyge (H.Erğaliulı, *Asaw Tolqın*, TEA.135-14)

Bağırıp aşıp gid-**er-di** o Kızıldenize.

Üy bol-uwşı ed jumurtqaday. (A.Tokmağambetulı, *Qavqaz*, TEA. 97-15)

Ev kur-**acak-tı** yumurta kadar.

Bar-ma-wşı edi aw bizdiñ üyge, basqa üyge. (H.Erğaliulı, *Şiirler*, TEA.135-10)

Git-**mez-di** ya bizim eve, başka eve.

Mingirlesip tur-ma-wşı edim muljiñmen. (K. Bekhocin, *Şiirler*, TEA. 121-4)

Konuşup dur-**maz-dım** gevezelikle.

1.4.9. -PAQŞI Sıfat-Fiil Eki:

Kazak Türkçesinde *-paqşı/-pekşi; -baqşı/-bekşi; -maqşı/-mekşi* şekilleriyle kullanılan bu ek, **-Maq** ekli fiil gövdesine *-şı/-şi* eklerinin getirilmesiyle yapılır. İşin hareketin ileride bir amaca bağlı olarak yapılacağını anlatmak amacıyla kullanılan bir sıfat-fiil eki olmakla birlikte, örneklerde sıfat olarak kullanıldığına pek rastlamadık Bu

ek daha çok isimleşmiş sıfat göreviyle veya fiil çekiminde gelecek zaman eki göreviyle kullanılmaktadır:

1.4.9.1. Geçici Sıfat :

Sıfat-fiil olarak kullanımıyla ilgili örnekler yok denecek kadar azdır..

Ayt-paqşı, qayda boranıñ? (K.Amancolulu, *Oral*, TEA. 113-31)

Anlat-**acak** kasırgan nerde?

1.4.9.2. Gelecek Zaman Fiil Çekimi:

Tında-maqşı ertegisin, keñesin....(K.Bekhocin, *Şiirler*, TEA. 121-36)

Dinle-y-**ecek** masalını, sohbetini...

1.4.9.3. Bol- Yardımcı Fiiliyle Birleşik Fiil:

Molda tısqa şıq-paqşı bol-ğanda...(S.Mukanulu, *Baqıtsız Jamal*, TEA.79-8)

Hoca dışarı çık-**acak ol-unca....**

Sizderdiñ bizge “qulat-paqşı bol-diñiz.” degen...(H.Esencanulu, TEA. 105-10)

Sizin bize “devir-**ecek oldunuz.**” dediğiniz ...

sonday jamanğa qıyıp ber-mekşi bolasın? (S.Mukanulu, *Baqıtsız Jamal*, TEA. 82)

Cemal'e kıyıp böyle kötüye nasıl ver-**ecek olursun?**

2. ZARF-FİİLLER

(Osm. Suver-i ef'al, sîga-i rabtiyye, sîga-i sıla; İng. Gerund; Alm. Konverbium, Konverbe, Gerundiv, Gerundium; Fr. gérondif, converbe)³¹

³¹ BAYRAKTAR, 2004:137

Zarf-fiiller, çeşitli kaynaklarda gerundium, gerundif, bağ-fiil, ulaç, zarf-fiil gibi değişik adlarla tanımlanmıştır. Banguoğlu (1990:427), Ergin (1977:323), Tekin (1973:44), Eraslan (1980:336), Korkmaz (1992:178) Topaloğlu (1998:166) *zarffiiil*; Hatiboğlu(1982:123), Koç(1992:273), Gencan (1979:390), Hengirmen (1999:370)*ulaç*; Bilgegil(1982:283) Çağatay(1978:235),Ediskun(1963:301), Saraç(1976:618) *bağ-fiil*; Emre(1945:383),Banguoğlu (1940:46), Çağatay (1978.235) *gerundif* terimini de kullanmışlardır.

Banguoğlu “*zarf-fiiller, fiilin zarf işleyişine girmek üzere aldığı özşekillerdir*” (1990:427) ; Ergin,“*hareket hali ifade eden fiil şekilleridir*”(1977:323) ; Ediskun “*bağlama görevi olduğu için bağlaç; özne, nesne ve tümleç aldıkları için de eylem olan sözcükler*” ; Hatiboğlu,“*belirteç olarak kullanılan eylemsi*”(1982:123) olarak tanımlarken Korkmaz, “*Cümlede eylemin anlamını çeşitli yönlerden etkileyen, fiilden bazı eklerle yapılmış, şahıs ve zaman belirtmeyen zarf görevindeki kelime*”(1992:178) ve “*zarf işleyişine girmiş bulunan, zarf olarak kullanılan fiil şekilleridir.*” (2003:983) biçiminde tanımlamaktadır. Şimşek, “*Kurduğu cümleciği başka bir cümleciğe / cümleye zarf göreviyle bağlayan fiilimsiye z a r f – f i i l ya da u l a ç adı verilir.*” (1993:137), Gülsevin, “ *Fiilleri başka fiillerle bağlamak üzere zarflaştırılan eklerdir.*” (1997:125) şeklinde tanımlar. Bütün bu tanımlarda da görüldüğü gibi zarf-fiillerin fiil tabanlı sözcüklere getirilerek cümle içinde hem zarf hem fiil görevini sezdirecek şekilde iki ayrı görevle kullanıldığını ifade etmektedir.

2.1. ZARF-FİİLLERİN ÖZELLİKLERİ

Banguoğlu zarf-fiilleri “*fiilsi karakterleri olan yatık fiiller*”³² grubuna dahil ederek zarf-fiillerin özelliklerini de şu şekilde sıralamaktadır:

“Bunlar tümü ile zamana bağlı değildirler. Bu yönden adfiillere benzer, sıfatfiillerden ayrılırlar. Fakat yatıkfiil olarak onlar gibi olumsuz ve edilen görünüşlerine girerler. Zarf-fiillerin sıfat-fiiller gibi iyelik ekleri alanları (vardığımızda, yazmayacağımdan) ve almayanları (oturlaı, duracakken) vardır. Zarffiiller isimleşmeye sıfatfiillerden ve adfiillerden daha az elverişlidirler (ötürü, giderek, oldukça) Çokluk zarf işleyişinde görülürler. İşleyişte öbür zarflara ve bağlamlara benzediklerinden aşağı yukarı onlar gibi ilişkileri belirten türlere ayrılırlar.”

Ergin :“Gerundiumlar” başlığı altında zarf-fiillerin özelliklerini şöyle açıklar: *“Bunlar ne fiil çekimleri gibi şekle, zamana ve şahsa bağlanmış bir hareket, ne de partisipler gibi nesne ifade ederler. Gerundiumlar şahsa ve zamana bağlanmayan mücerret bir hareket hali karşılarlar. Hal ve durum karşılayan kelimelere zarf diyoruz. Gerundiumlar hareket hali ifade ettikleri için mana bakımından partisiplerden çok farklı olarak isim değil, fiil olan kelimelerdir.İsim gibi kullanılmaz, isim çekim ve işletme eklerini almazlar. Zaten fiillerin zarf şekilleri olarak daima çekimsiz kullanılan kelimelerdir. Onun için gerundiunlar tasrif edilmeyen fiil şekilleridir diye de tarif edilirler.*

*Gerundiumlar çekimli fiil haline gelmeye elverişli değildirler. Gerundiumluklarını kaybedip çekimli fiil durumuna geçmeleri çok nadirdir, fakat büsbütün yok değildir. Bazı devir ve sahalarda bunun misalleri görülebilmektedir. Aynı şekilde aslında gerundium iken fonksiyonlarını kaybedip klişeleşerek isim ve edat durumuna geçen kelimeler de vardır”*³³

*Korkmaz*³⁴ zarf-fiillerin özellikleriyle ilgili olarak:” Zarf-fiiller fiillerin zarf görevi yapan yardımcılarıdır. Çekimli fiile dönüşmeleri mümkün değildir.

³² Tahsin BANGUOĞLU (1990): *Türkçenin Grameri*, TDK. Yay. Ank. s.428

³³ ERGİN 1977 : s.323,324

³⁴ KORKMAZ, 2003 : 983,984

Her türlü fiil kök ve gövdelerine belirli eklerin getirilmesi ile oluşturulan zarf-fiillerde de, fiillerdeki asıl anlam değişmez. Bu yönüyle ad soylu zarflardan ayrılırlar.

Zarf-fiillerin ad-fiiller gibi ada dönüşme özellikleri yoktur. Yalnız kalıplaşma yoluyla adlaşmış bazı türleri vardır.

Zarf-fiiller, sıfat-fiiller gibi ad çekimi, iyelik ve çokluk ekleriyle genişletilemezler. Ancak, bazı ad-fiil ve özellikle sıfat-fiiller, iyelik ve ad çekimi ekleri ile genişletilerek zarf-fiil grubuna geçebilirler.

Zarf-fiiller, ya yalnız başlarına kullanılırlar yahut da bir esas fiille bir yardımcı fiilin oluşturduğu birleşik fiillerde yer alırlar.

Yukarıda yapılan tanımlardan da yola çıkarak zarf-fiillerin özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- *Fiil çekimine girmedikleri için şahıs ve zaman göstermezler.*
- Cümlede hem hareket, hem zarf özelliği gösterdiklerinden iki yönlü işlevleri vardır.
- Yardımcı fiiller ile asıl fiillerin birleşmesini sağlarlar.
- Temel yargının yardımcı unsuru olan zarf-fiiller temel yargıyı zarf yönünden tamamlarlar.
- Bir fiil olmaları bakımından özne, nesne, tümleç öğelerini alabilirler.
- Cümlenin yan cümlecığı olarak birleşik cümle yaparlar.
- Birkaç istisna örnek dışında ad çekim eklerini almazlar.
- Diğer sözcüklerle kalıplaşarak cümlede sıfat ve edat olarak da kullanılabilirler.
- Anlatımın daha kısa ve daha net olmasını sağlarlar.
- Yapı bakımından türemiş sözcük özelliği gösterirler.

2.2. ZARF-FİİL ÇEŞİTLERİ :

Zarf-fiiller diğerk zarflar gibi cümlede zarfları, fiilimsileri, sıfatları ve fiilleri nitelik-nicelik yönünden tamamlarlar. Bu nedenle her zarf-fiilin işlevi getirilen eke ve zarf-fiilin kullanıldığı yere göre birtakım değişiklikler göstermektedir. Bu değişiklikler, zarf-fiillerin gruplandırılmasında da değişik yaklaşımları beraberinde getirmiştir. Bazı dilbilimciler zarf-fiilleri anlamları bakımından sınıflandırırken, bazıları yapılarına göre sınıflandırma yoluna gitmiş, bir kısmı ise sınıflandırmaya gerek görmeksizin her birini ayrı ayrı ele almıştır.

Banguoğlu³⁵ zarf-fiilleri anlam bakımından altı bölüme ayırmıştır:

1. *Ulama zarffiilleri*, 2. *Hal zarffiilleri*, 3. *Karşıtlama zarffiilleri*, 4. *Zaman zarffiilleri*, 5. *Sebep zarffiilleri* 6. *Karşılaştırma zarffiilleri*

Gürer Gülsevin, (1997:125) Zarf-fiilleri dört gruba ayırmıştır:

1- *Zaman Zarf-fiilleri*, 2- *Hal zarf-fiilleri*, 3-*Şart Zarf-fiilleri*, 4- *Bağlama Zarf-fiilleri* olarak dört gruba ayırmıştır.

Timurtaş (1981:137) zarf-fiil eklerini anlamları bakımından :

1-*Hal Gerundiumları*, 2- *Zaman Gerundiumları*, 3-*Bağlama Gerundiumları olmak üzere üç grupta toplamıştır.*

Ediskun (1996:252), zarf-fiilleri anlamları bakımından şu şekilde sınıflandırır:

1-*Bağlama Ulaçları*, 2- *Durum Ulaçları*, 3- *Zaman Ulaçları*, 4- *Neden Ulaçları*, 5-*Kıyaslama Ulaçları*, 6- *Bedel Ulaçları*

Ergin (1977:324), zarf-fiillerin cümledeki işlevleri üzerinde durmuş ve onların ya tek başlarına zarf şeklinde kullanıldıklarını veya yardımcı fiillerin önüne gelerek birleşik fiil yaptıklarını belirttikten sonra Türkiye Türkçesindeki zarf-fiillerin:

-a,-e ; -ı,-i,-u,ü; -ınca,-ince,-unca,-ünce; -alı,-eli; -madan,-meden; -uban,-üben; -gaç,-geç; -ışın,-işin,-uşun,-üşün; -ken; zarf-fiilleri ile gerundium gibi kullanılan iki

³⁵ BANGUOĞLU, 1990:428

partisip şekli olarak ayrıca gösterdiği –anda,-ende; –dıkça,-dikçe,-dukça-dükçe,-tikçe, -tıkça,-tukça,-tükçe ve ağızlardaki –dığınan,-diğinen şekillerini sıralamıştır.

Korkmaz (2003:984), “1. Gerçek zarf-fiiller, 2. Sıfat-fiillere bazı çekim ekleri getirilerek yapılan zarf-fiiller, 3. Yapıca bunların dışında kalan veya zarf-fiil olarak kullanılan şekiller.” şeklinde üçe ayırmıştır.

Rasim Şimşek (1993:137) liseler için hazırladığı ders kitabında zarf-fiilleri: 1)Bağlama Ulaçları, 2) Durum Ulaçları, 3) Zaman Ulaçları: a) Artçıl Ulaçlar, b)Başlama Ulaçları, c)Bitirme Ulaçları, d)Eşzaman Ulaçları, e)Vakit Ulaçları, f) Öncelik Ulaçları, g)Sonralık Ulaçları 4) Karşılaştırma Ulaçları : a)Gerçek Karşılaştırma Ulaçları, b) Saymaca Karşılaştırma Ulaçları, 5) karşıtlama Ulaçları 6) Sebep Ulaçları: a) –Mekle eki ile, b) –Mekten eki ile, c) –Diğinden, -eceğinden Ekleri ile, d) –Diği için eki ile, e) –mek için, -mesi için Ekleri ile 7) Ulaçlarda Şart Kavramı olmak üzere yedi grupta ele almış ve bunları da kendi içinde işlevleri ve görünüşleri bakımından gruplara ayırmıştır.

Gencan (1979:390), yapıları bakımından ulaçları ikiye ayırır.

Özel eklerle eylem kök ve gövdelerinden türeyenler;

Başka ek ve ilgeçlerle adeylemlerden ve belirtme ortaçlarından ulaç görevine girenler

Ayrıca özel eklerle eylem köklerinden türeyen zarf-fiilleri de anlam bakımından kendi içinde gruptandırarak hem yapı hem de anlam bakımından gruplama yapar.

Ercilasun (1984:186) Kutadgu Bilig’de geçen zarf-fiilleri:

Sıfat-fiil ekiyle isim hal eklerinin kaynaşmasından doğan zarf-fiiller

Er- fiilinin meydana getirdiği zarf-fiiller olarak ele alır.

2.3. KAZAK TÜRKÇESİNDE ZARF-FİİLLER

Kazak Türkçesinde *kösemşe* ve *pısıktavış* (Esenov.1985:53); (İsayev. 1993:132) adlarını alan zarf-fiiller, fiillerin zamana ve kişiye bağlı olmaksızın hareket ifade eden ve cümlede zarf görevini üstlenerek temel cümleyi tamamlayan unsurlardır.

Kazak Türkçesinde *kösemşe* olarak adlandırılan zarf-fiilleri İsayev şu şekilde tanımlamaktadır: “*birde jikteliip kelip nemese kürdeli etistiktiñ quramında (negizgi etistik bolıp) qiymıl, is areketti bildirip, endi birde qiymıl is-arekettiñ özi emes, onıñ är türlü sipatın, amal-sınıñ, sebep-maqsatın, mezigilin bildirip, eki türlü mände (biri atistik mäninde, ekinşisi üstew mäninde) qoldanılp, eki türlü qızmet aqtaratın etistiktin erekşe türin kösemşe deyniz*”³⁶ (*Bazen asıl fiilin bünyesinde bölünerek iş, hareket bildirirken bazen de işin özünü değil onun niteliğini, durumunu, sebebini ve amacını, ilgisini bildirerek iki türlü manada(biri fiil, ikincisi zarf manasında), iki türlü hizmet gören fiil çeşidine zarf-fiil diyoruz.*)

Ahmediy İsaqov ise *kösemşeyi* şu şekilde tarif etmektedir: “*Etistik negizderinen arnawlı qosımşalar arqılı jasalıp, tiyisti darejede saqtık, modaldik jane başka manderdi bildiretin erekşe formalar kösemşeler kategoriyası dep ataladı.*” (Fiillere belirli ekler getirilmek suretiyle yapılan, belli bir durumda zaman, tarz ve başka anlamları bildiren özel formlara *kösemşeler* kategorisi adı verilir)³⁷

“Balakayev v.d. (1989:309) zarf-fiilleri *kösemşe* adı altında ele alarak “*kösemşe diğer hareketin önüne getirilip, onun hal ve tarzını bildiren fiil türüdür. Kösemşelerin bu görevlerinden dolayı diğer fiillerle birlikte kullanılması artık kalıplaşmıştır. Örnek: aykaylap söyledi, bajırayıp qaraydı. Kösemşelerin bu temel görevi onun kendisinden fiil, belirtir*” şeklinde tanımlar.³⁸

KAZAK TÜRKÇESİNDEKİ ZARF-FİİL EKLERİ

³⁶ İSAYEV (1993): *Qazaq Tili*, Almatı s.81

³⁷ ABİLAHANOVA, Gülnar (2002) : *Yalnızız Romanında Geçen zarf-fiiller ve Bunların Kazak Türkçesindeki Karşılıkları, Gazi Üniversitesi Yüksek Lisans Bitirme Tezi, Ank*

³⁸ Mustafa TANÇ (2002) : *Kazak Türkçesindeki Zarf-fiiller*, Çukurova Üniv. Türk Dili Ede. Bl. Basılmamış Doktora Tezi, Adana

Kazak Türkçesinde zarf-fiiller anlamlarına göre gruplandırıldığı gibi cümle içindeki görevleri bakımından da gruplandırılmış veya asıl zarf-fiil ekleri ve sıfat-fiil ekine getirilen isim çekim ekleriyle yapılan zarf-fiil ekleri olmak üzere Türkiye Türkçesindeki gibi çeşitli şekillerde gruplandırılmıştır.

İsayev (1993:82) Kazak Türkçesindeki zarf-fiil eklerini gruplandırırken :

-a, -e, -y

-ıp, -ip

-ğalı, -geli, -qalı, -keli şeklinde asıl zarf-fiil eklerini üç gruba ayırmıştır.

İskakov³⁹ zarf-fiilleri zaman bakımından sınıflandırır:

Ötken şak kösemşe (geçmiş zaman zarf-fiili)

Ostı şak kösemşe (şimdiki zaman zarf-fiili)

Keler şak kösemşe (Gelecek zaman zarf-fiili)

Kenan Koç ve Oğuz Doğan⁴⁰ “Zarf-fiil Ekleriyle Yapılan Türemiş Zarflar” başlığı altında zarf-fiil eklerini:

-p, (-ıp, -ip, -up, -üp)

-may (-mey, -pay, -pey, -bay, -bey)

-a (-e, -y)

-ğanda, (gende, qanda, -kende)

-ğanşa, (genşe, -qanşa, -kenşe)

-mastan (-mesten, -bastan, -besten, -pastan, -pesten)

-mayınşa (-meyinşe, -bayınşa, -beyinşe, -payınşa, -peyinşe)

-ğalı, (-geli, -qalı, -keli)

şeklinde göstermiştir.

Diyarbakırlı⁴¹ Kazak Türkçesindeki zarf-fiil eklerini şu şekilde sıralamıştır:

³⁹ ISKAKOV, A. (1974) *Qazirgi Qazaq Tili, (Morfolojiya)*, Almatı : Mektep Basımevi. s.316

⁴⁰ KOÇ vd, 2004 :222,223

-ıp, (-ıp,-p)
-a, (-e,-y)
-ğanda, (-gende,-kanda,-kende)
-ğanşa, (-genşe, -kenşa, -kenşe)
-ğalı, (-geli, -kalı, -keli)
-may, (-mey,-bay,-bey,-pay,-pey)

Mustafa Tanç ⁴² zarf-fiilleri yapıları bakımından şu şekilde altı grupta toplamıştır:

*“Asıl zarf-fiil eki olarak kullanılanlar,
Sıfat-fiil ve hal eklerinin birleşmesiyle oluşanlar,
Sıfat-fiil ekleri ile hal ekleri ve son çekim edatlarının birleşmesi ile oluşanlar,
Sıfat-fiil eki ve son çekim edatlarının birleşmesi ile oluşanlar,
Sıfat-fiil eki ve zaman bildiren kelimelerin birleşmesi ile oluşanlar
İsim-fiil ekleri ve son çekim edatının birleşmesi ile oluşanlar”*

Kazak Türkçesinde incelediğimiz metinlerde aynı zarf-fiil ekinin değişik anlamlarda ve değişik görevlerde kullanıldığını gördük . Yukarıdaki gruplandırmaların da ışığında zarf-fiil eklerini asıl zarf-fiil ekleri ve sıfat-fiil eklerinin çekim edatı veya zarfla birleşerek oluşturdukları zarf-fiiller olarak iki grupta inceleyeceğiz. Asıl zarf-fiiller olarak **-p(-ıp,-ip);-a(-e,-y); -may(-mey,-bay,-bey,-pay,-pey); -ğalı(-geli,-qalı,-keli)** ve sıfat-fiil ekleriyle çekim ekleri, son çekim edatları ve zaman zarflarının birleşip kaynaşmasıyla oluşturulan zarf-fiil eklerini ise :

-GAn sıfat-fiil ekiyle oluşturulan zarf-fiil ekleri,
-Ar sıfat-fiil ekiyle oluşturulan zarf-fiil ekleri
-mAs sıfat-fiil ekiyle oluşturulan zarf-fiil ekleri
ve Diğer Zarf-Fiil Ekleri şeklinde gruplandırarak ele alacağız.

⁴¹ DİYARBAKIRLI , 2000 : s.18

⁴² TANÇ 2002: s.25

2.4.1. ASIL ZARF-FİİL EKLERİ:

2.4.1.1. -p,-ıp /-ip Zarf-Fiil Eki:

Eski Türkçe’de de işlek olan bu ek, bütün Türk lehçelerinde de yaygın olarak kullanılan zarf-fiil eklerindedir. Aslı eski Türkçe’de **-p** olan bu ek, ünlüyle biten fiil tabanlarına doğrudan getirilirken, ünsüzle biten fiil tabanlarına dar ünlü alarak gelir.⁴³

Türkiye Türkçesinde ünlüyle biten fiil tabanlarına eklendiğinde araya -y- yardımcı sesi de dahil edildiğinden asıl **-p** ekli biçimi artık kullanılmamaktadır. Ünsüzle biten fiil tabanlarına getirildiğindeyse **-ıp,-ip,-up, -üp** olmak üzere ünlü benzeşmelerine göre dört şekilde kullanılmaktadır.

Kazak Türkçesinde asıl biçimi olan **-p** li şekli korunan bu zarf-fiil ekinin ünsüzle biten fiil tabanlarına getirildiğinde dar ünlülerden birinin (-ıp, ip, -up, -üp, -ap,-ep)araya yardımcı ses olarak girdiğini örneklerde görüyoruz. Ayrıca Kazak Türkçesi’nde -l ünsüzüyle biten fiillerde **-p** zarf-fiil eki getirildiğinde son sesteki bu ünsüzün düştüğünü görüyoruz. *Bop<bolup, kep<kelip, kap<kalıp* vb..

Kendisi gibi **-p** sesi ile biten fiil tabanlarına getirildiğinde ise son ses -p’nin değişerek -v’ye dönüştüğü görülmektedir. *Jap-ıp<jab-ıp<jav-ıp (kapayıp)*

V.Coşkun,(1999:173-192) “*Türk Lehçelerinde Zaman Kavramı Taşıyan -p Zarf-fiil Eki*” adlı makalesinde -p zarf-fiil ekini, kullanılışı ve görevi bakımından beş gruba ayırmıştır:

1. Zarf Görevinde

Yardımcı fiil ile kaynaşarak özel fiil oluşturacak şekilde kullanımı,

Şimdiki Zaman anlamı veren yardımcı fiilleri alarak şimdiki zaman fiil çekimi görevinde kullanılışı

Tek başına zaman kavramı bildirecek şekilde kullanılışı

⁴³ GABAIN, A.V., 1995 :230

-p zarf-fiil eki er->-e>-i ek fiilinin veya tur->dur- fiilinin -ur geniş zaman eki almasıyla meydana gelen turur yüklemiyle birlikte şekil ve zaman eki olarak görev yaptığında değişik zaman kavramlarının kullanımı.

Kamil Tiken (2004:157), bu ekin Eski Türkiye Türkçesinde kullanılışındaki işlevleri bakımından durum zarfı olarak kullanıldığında anlamları bakımından 13, ulama zarfı olarak kullanıldığında ise 3 ayrı anlamını vererek gruplandırmıştır.

Kazak Türkçesinde de bu ek, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi yaygın olarak kullanılmaktadır. Temel cümlenin yüklemine durum ve tarz bakımından veya iki eylemi birbirine bağlama göreviyle kullanılışının yanında birleşik fiil oluşturmada ve Türkiye Türkçesinden farklı olarak fiil çekimlerinde de zaman anlamıyla kullanıldığı görülmektedir.

Esenov(1985:53), bu zarf-fiil ekinin KT'de sebep, zaman, amaç bildiren bir zarf-fiil olarak kullanıldığını ifade eder. Iskakov (1974:317) ise, bu zarf-fiil ekini 'geçmiş zaman zarf-fiili(ötken şak kösemşe)2olarak ele alır ve KT'de birçok anlam ve işlevlere sahip olduğunu, tek veya ikilemeli olarak kullanıldığını ve birbiri ardınca bağlama görevi yaptığını, tasvir fiili oluşumlarında esas fiil ile yardımcı fiili birleştiren bir görev üstlendiğini, kip eki durumuna geçtiğini belirtir. Kalıp ifade ya da deyimleşmiş diyebileceğimiz anlatımlarda hep -p zarf-fiil eki kullanılır. Bağlama görevi üstlenir. Bu işleviyle yaygın bir kullanımı vardır.⁴⁴

-p /-Ip zarf-fiil ekinin Kazak Türkçesinde zarf-fiil olarak kullanılışı sırasında üstlendiği anlam ve işlevleri bakımından Türkiye Türkçesinde, aşağıda belirtilen zarf-fiil eklerinin anlam ve işlevlerini üstlendiği görülmektedir.

⁴⁴ TANÇ, 2002 :.57,58

2.4.1.1.1. Zarf Görevi :

2.4.1.1.1.1. Bağlama zarf-fiili olarak Türkiye Türkçesinde “-ip -ip” eki işlevinde veya “ve” bağlacının göreviyle kullanılır. Bu işlevde kullanıldığında -ip zarf-fiil eki getirilen fiil, yan cümleciği temel cümleciğe bağlar ve temel cümlede ifade edilen fiil veya fiilimsinin durumunu niteler. Böylece temel cümlenin zarf-tümleci görevini görür.

*Kök corganı cektir-**ip** / Keltirdi barqıt küymeni* (QBD. 47-167,168)

Gök renkli yorga atı cektir-**ip** / getirtti kadifeli faytonu

*Qan sasıt-**ip** qıradı.* (QBD. 50-234)

Kan akıt-**ip** öldürür.

*Öl-**ip** ketsem ornım joq* (QBD. 53-314)

Öl-**üp** gitsem yerim yok.

*Barımdı jelge uşır-**ip** şaşpadım ba?* (M.Cumabayulı, *Jan Sözi* TEA.38-7)

Bütün varlığımı yeke ver-**ip** saçmadım mı?

*Keldi de egin sal-**ip** bay-**ip** ketti.* (M.Davlatulı, *Şiirler*, TEA. 22-17)

Geldi de ekin ek-**ip** zenginleştir-**ip** gitti.

*Ay dese işten qayna-**p** şıǵar jalın.* (M. Davlatulı, *Şiirler*, TEA .23-21)

Ay deyince içinden ateş kaynayıp çıkar.

*Sol alısta kün kürkire-**p** jattu.* (M. Avezov, *Jetim*, TDED. 258-8)

Uzaklarda gök gürley-**ip** durdu.

*Keyin qara-**p** qaşadı.* (QBD. 99-1513)

Sonra dön-**üp** kaçar.

*Ol kaş-**ip** ketpesin* (ÖBTA. 260-30)

O kaç-**ip** gitmesin.

*Munda tur-**ip** ne eteyin?* (BJ. 8-33)

Burda kal-**ip** ne yapayım?

*Hansulu üyden kiyin-**ip** şığa berdi.* (BJ. 18-2)

Hansulu evden giyininip çıkıverdi.

*Men qlasqa bar-**ip** tapsırma oynadım.* (ÖBTA. 26-11)

Ben sınıfa gid-**ip** ödevimi yaptım.

2.4.1.1.2. Durum zarfı olarak eylemin nasıl gerçekleştirildiğini gösteren ve Türkiye Türkçesinde **-arak / -erek** ekleriyle karşılanan anlamıyla kullanılır. Türkiye Türkçesinde **-ip** eki ile karşıladığımız zarf-fiillerle benzerlik göstermekle birlikte, **-arak/-erek** eki getirilen fiiller daha çok, temel eylemle birlikte gerçekleştirilen eylemi veya temel eylemin gerçekleştirilme durumunu belirttiği için bağlaç gibi görev yapan **-ip/-ip** ekinden farklılık gösterir.

*Sonu aytıp öksi-**p** jılaydı.* (ŞĞ. 49-9)

Böyle söyleyip hıçkır-**arak** ağladı.

*Quşaqtas-**ip** eki dos / Köz yumıptı mangige* (ŞĞ.22-18)

Kucaklaş-**arak** iki dost / sonsuz aleme gözlerini yumdu.

*Atı ökimder aldın soz-**ip**, künbatsıjaqtağı sarı adırğa qaray saldı.* (QJA. 37-9)

Güçlü atlılar önünü çek-**erek** batıdaki büyük yükseltilere doğru gittiler.

*Orta kezekte tepekti qağ-**ip**, Qartqoja da keldi.* (QJA. 37-10)

Atını orta hızda koştur-**arak** Kartkoca da geldi.

Uyıqtap ketti balqın jüzi külimde-p (ŞĖ. 16-32)

Genç yüzü gülümse-y-**erek** hayallere daldı.

Qolı dirilde-p üy artındağı kensesine kirdi. (QJA. 36-27)

Elleri titre-y-**erek** evin arkasındaki dairesine girdi.

Üşewinin aldında salaqta-p öñgeregen üş semiz qoy. (QJA. 46-10)

Üçünün önünde sallan-**arak** yürüyen üç besili koyun.

Qos at jeñil tıraşbeñkeni bujldat-ıp keledi. (QJA. 126-9)

İki atlı hafif tıraşbenkeni bağirt-**arak** geliyor.

Töbege oyna-p şığıstı. (QBD. 75-908)

Tepeye oyna-y-**arak** çıktılar.

Jügir-ıp şıqtı dalağa (QBD. 105-1673)

Koş-**arak** çıktı dışarı.

Jıgılu tur-ıp jügirüw onun adeti (ŞĖ.43-5)

Durup dinlen-**erek** yürümektir onun adeti.

Qasım bariniñ de atın atap şaqır-ıp, kişkine aq tayaqqa süyenip tur-ıp, jalğız özi...

(M.Avezov, *jetim*, TDED. 259-54)

Kasım hepsinin adını anıp çağır-**arak**, küçük beyaz sopaya dayan-**arak** yalnız başına..

Qara jelimen “epsin” oq-ıp üşkirip turğanday. (M.Avezov, *Jjetim*, TDED. 263-157)

Kara rüzgarıyla “efsun” oku-y-**arak** uğulduyor gibi.

2.4.1.1.1.3. -arak / -erek anlamıyla yaklaşık aynı anlamda kullanılabilen, asıl eylemin **amacını, sebebini ve gerçekleştirilmesindeki niyeti** gösteren **Türkiye Türkçesinde-a / -e eki** göreviyle kullanılışını da yine bu grupta ele alabiliriz.

Alayın de-p malıñdı (BJ. 8-13)

Alayım di-y-e malını

“jaqınım” de-p janı aşığan iye bolıp..(M.Avezov, Jetim. TDED. 260-72)

“Yakınıyım” diy-e merhamet eden sahip çıkan

At qoy de-p aytadı. (BJ. 13-31)

Adını koy di-y-e söyledi.

“ne depti?” de-p jurt jıñaldı dabır-la-p. (ŞĞ. 17-22)

“Ne dedin?” di-y-e herkes bağrış-arak toplandı.

Olar kino köreyin de-p ketti. (BKT. 230)

Onlar sinema seyrediyim diy-e gitti.

“Borjoysıñ” de-p, alıp ketti. (QJA. 127-20)

“Sen burjuvasın” diy-e bağırıldı.

Ekendi “mamın” de-p basınıp. (B.Maylin, Şiirler, TEA. 41-20)

Babama “sessiz” diy-e yüklenmişsin.

2.4.1.1.1.4. Asıl eylemin nasıl yapıldığını, niteliğini anlatan **ikilemeler** göreviyle; **Türkiye Türkçesindeki ikilemeli -ıp(-ip, -up, -üp)** veya **-e(-a)** eklerini karşılar.

Borya ornınan turıp, jaldıra-p oyna-p ketti.

(M.İmancavulı, *Oraz ben Borya*, TEA.138-22)

Borya yerinden kalkıp, gül-e oyna-y-a gitti.

Tuz jalağan qozıday terezeniñ sol jerin jala-p jala-p, arşıp alamin.

(Q.Qaysenulı, *Baltay Tatti Balalıq Şaq*, TEA.142-19)

Tuz yalayan kuzu gibi, buzları yala-y-a yala-y-a pencereyi temizledim.

Isıt-ıp ısıt-ıp aldınğa qoyuw... (Naqıldar, TTÄ. 120)

Isıt-ıp ısıt-ıp önüne koymak...

Öl-ıp öl-ıp dirilüw (Naqıldar, TTÄ. 120)

Öl-üp öl-üp dirilmek.

Ayt-ıp ayt-ıp şarşadıq. (BKT. 230)

Konuş-a konuş-a yorulduk.

Jıla-p jıla-p uyıqtap ketippin. (Q.Qaysenulı, *Baltay Tatti Balalıq Şaq*, TEA.143-39)

Ağla-y-a ağla-y-a uyumuşum.

Ötiriktin ornıñ tolturuwım gerek, dep qolındağı tizimdi jirt-ıp jirt-ıp tastadı.

(S.Adambequlı, *Sağım*. TEA.147-26)

Yalanın yerini doldurmam gerek, diyerek, elindeki kağıdı yırt-ıp yırt-ıp attı.

Juwandardı terge-p terge-p erteñ Kereküw'e jüresinder, (QJA. 126-5)

Ensesi kalınları terlet-e terlet-e yarın Kereküv'e gideceksiniz

Ursı-p ursı-p, yesigin bir qoyıp şığıp ketti. (QJA. 147-5)

Söylen-e söylen-e kapıya bir tekme vurup çıktı.

zarla-p eñire-p, ajesi men atasınıñ atın atap şaqırıp kele jatqanda...

(M.Avezov, *Jetim*, TDED. 262-131)

ağla-y-a inle-y-e, ninesi ile babasının adını anarken..

2.4.1.1.1.5. Türkiye Türkçesinde *-ınca, ince, -unca, -ünce* zarf-fiil ekinin işlevini üstlenerek asıl eylemi **zaman bakımından** ikinci eyleme bağlar.

Şığayıq biz maydanğa boydı tüze-p

(E.Galımılı, *Şiirler-Zamandastağa* TEA 28.c. 32-14)

Biz ortaya çikalım düzel-**ince**

Qasım janı küy-ip şıday almay jılap jürıp söylep..(M.Avezov, jetim, TDED.262-125)

Kasım canı yan-**ınca** dayanamayıp ağlayarak söylenmeye başladı.

Qurmaştı oyla-p keybirewlerdin közderinen jas ta şıqtı. (KTZ. 63)

Kurmaş'ı hatırlay-**ınca** bazılarının gözlerinden yaşlar da aktı.

2.4.1.1.1.6. Bazı cümlelerde **-p, -ıp, -ip** zarf-fiil ekleri eylemin oluş anını bildirmek görevini üstlenerek, Türkiye Türkçesindeki **-ken zaman zarf-fiili** yerine kullanılır. **-ınca** ekine benzemekle birlikte **-ince** eki eylemin gerçekleşmesinden az önceki bir eylemi belirtirken **-ken** zarf-fiil eki ise zarf-fiilin asıl fiille aynı anda gerçekleştiğini gösterir.

Aqırın jür-ip keyindegisi keldi. (M.Avezov, Jetim, TDED. 264-175)

Yavaşça yürür-**ken** sonrakisi geldi.

Osında ister sonunda jür-ip keyde... (KTZ. 64)

Böyle işler peşinde koşturur-**ken** bazen...

Süyenetin pana izde-p ülkennin ıgın oylağan şaqta.. (KTZ. 64)

Dayanacağı bir sığınak arar-**ken** büyüklerin himayesini düşündüğü sırada...

Şınjırmen baylawlı jat-ip key uvaqıtta... (KTZ. 64)

Zincirle bağlı yatar-**ken** bazı zamanlar...

2.4.1.1.2 Sıfat Görevi:

Bu zarf-fiil eki bazı durumlarda sıfat-fiil eklerinin yaptığı işlevi yaparak **-gan,**

-AtIn/-yTIn sıfat-fiil ekinin kullanıldığı yerlerde de kullanılabilir. Türkiye Türkçesinde **-An, -AcAk, -Dlk, -mİş** sıfat-fiil eklerinin yaptığı işlevi yapar.

*Bürgen işinde Sétke qarşı şığ-**ip** Jarasbay jağın usta-**p**...* (KTZ. 70)
Bürgen içinde Set'e karşı çık-**an** ve jarasbay'ın tarafını tut-**an**...

*Bolıstın işki tınıştığın ketir-**ip** Baqtığulğa da bilinip jürgen sol tüyin...* (KTZ. 71)
Bolıs'ın iç huzurunu kaçıran-**an** ve Baktığul'un da bildiği o mesele...

*Nayman elderi sıy-**ip** ornığarlıq qırda qanday jer bar ma?* (QJA. 136-15)
Nayman halklarının doldur-**duğu** bozkırda nasıl yer olsun?

*Azattıq jolında, jalında-**p** janıppız.* (KT. 150)
Bağımsızlık yolunda, alevlen-**miş** ateşsiz.

*Qorqal-**ap** ay tuwğan.* (İ.Caqanulı. *Iqlas*, 271-10)
Koru-y-**ucu** ay doğdu.

2.4.1.1.3. Birleşik Fiillerde Bağlayıcı :

Asıl fiil **-p** zarf-fiil ekini alarak yardımcı fiille birleşerek birleşik fiiller oluşturur.

2.4.1.1.3.1. Tasvir Birleşik Fiilleri:

Türkiye Türkçesinde tasvir birleşik fiilleri grubunda ele aldığımız yeterlilik, tezlik, süreklilik, yaklaşma fiilleri, yardımcı fiilin zarf-fiil eki aracılığıyla asıl fiile bağlanmasıyla kurulan birleşik fiillerdir ve yardımcı fiil asıl anlamını kaybederek asıl fiili tasvir edici bir özellik taşır. Bunun dışında – ip zarf-fiil ekiyle asıl fiili ve yardımcı fiili birbirine bağlayan ve yardımcı fiilin asıl fiili tasvir ettiği birleşik fiiller(Örn. Yatıp dur-, sürüp git- vb..) de bulunmaktadır ki, Banguoğlu (1990:493) bunları: “*yarı tasvir fiilleri*” olarak adlandırmıştır.

Türkiye Türkçesindeki tasvir fiilleri genel olarak tezlik, yeterlik, süreklilik ve yaklaşma olarak 4 şekilde gruplandırılmakla birlikte son yıllarda yapılan çalışmalarda bu tasvir fiillerine yenilerinin eklendiğini de görüyoruz. Gencan(1979:310), *Kurallı Birleşik Fiiller* grubunda: “*Özel Birleşik Fiiller*” olarak adlandırdığı tasvir fiillerini;”*Yeterlilik, Tezlik, Süreklilik, İsteklenme, Yaklaşma*” olmak üzere 5 gruba ayırmıştır. Ediskun (1992:230) ise yukarıda saydığımız dört tasvir fiiline “*Gereksinme, Yapmacık*” birleşik fiillerini ekleyerek 6 çeşit tasvir fiilinden söz etmiştir. Korkmaz (2003:151) ise tasvir fiillerini beş gruba ayırmış, dört çeşit olarak bilinen tasvir fiillerine farklı olarak “*Uzaklaşma Fiilleri*”ni dahil etmiştir. Bütün bu gruplandırmalardan da anlaşılacağı gibi tasvir fiilleri, yaygın olarak bilinen 4 çeşit birleşik fiilden başka birleşik fiilleri de kapsadığı, ancak bu gruplandırmaların ortaklık kazanmadığı görülmektedir.

Kazak Türkçesinde ise yardımcı fiilin anlamını yitirerek asıl fiili tasvir edici bir görev üstlenmesiyle oluşan birleşik fiiller, tasvir fiilleri grubunda ele alınmalıdır. Ancak Kazak Türkçesinde tasvir fiilleri diyebileceğimiz bu çeşit birleşik fiiller, Türkiye Türkçesine göre oldukça fazladır. Kazak Türkçesinde “*analitik formdaki birleşik fiiller*” grubunda ele alınan bu birleşik fiillerin kullanılış biçimine bağlı olarak, yardımcı fiilin asıl fiile kazandırdığı anlam değişiklik göstermekte; aynı yardımcı fiil, farklı fiillere getirildiğinde farklı anlamlar kazandırabilmektedir. Örneklere baktığımızda aynı yardımcı fiilin, asıl fiile bazen tezlik, bazen süreklilik, bazen tamamlanmış fiil ifadesini kattığını görüyoruz. Asıl fiilin anlamı da, yardımcı fiilin asıl fiile verdiği ifadeyi etkilemektedir. Örneğin **ket-** yardımcı fiili süreklilik anlamı verdiği gibi tezlik ve sonlandırma, eylemi tamamlama anlamları da vermektedir. Asıl fiilin anlamına bağlı olarak yardımcı fiilin işlevi de değişiklik gösterdiğinden Kazak Türkçesindeki tasvir ifadeli birleşik fiilleri Türkiye Türkçesindeki tasvir fiillerine göre gruplandırmak mümkün değildir. Bu nedenle bu çalışmamızda yardımcı fiilleri tek tek ele aldık ve asıl fiile kazandırdıkları ifadeleri, Türkiye Türkçesi ile de karşılaştırarak, örnek cümlelerde göstermeye çalıştık.

-p jiber- : Kazak Türkçesinde **-p** zarf-fiil ekini alan asıl fiil **jiber-** yardımcı fiiliyle birleştiğinde, Türkiye Türkçesinde asıl fiil **-ı(-i,-u,-ü)** zarf-fiil ekini alarak **ver-** yardımcı

fiiliyle birleşen tezlik fiilini karşılar. Türkiye Türkçesinde tezlik fiili harekete sadece çabukluk anlamı katmaz bazen önemsemezlik, beklenmezlik anlamı da katar. Bu nedenle bu fiilin iki çeşit olumsuz biçimi (asıl fiilden sonra olumsuzluk eki getirilerek ve yardımcı fiilden sonra olumsuzluk eki getirilerek), farklı anlamlarda kullanılır. Kazak Türkçesinde de jiber- yardımcı fiiliyle yapılan tezlik fiilinde benzer kullanımlar vardır. İşin çabuk yapılmasının yanında kolayca yapıp bitirilmesini veya birdenbire beklenmedik bir duruma dönüşünü de ifade etmektedir.

Qara-p jiber, qozım. (YA.13)

Bak-**i-ver** kuzum.

*Bir küni ol körpeni tosınnan köter-**ip jiber-gend...e** (YA .13)*

Bir gün o yorganı ansızın kaldır-**i-ver**-ince...

*Ayağın külkige şaptır-**ip jiber-etin.** (QJA. 11.2)*

İşin sonunu espriye çevir-**i-ver**-irdi.

*“Oy, aram qatqır, kök iyt!” dep keñsirikten sal-**ip jiber-di.** (QJA. 14-10)*

“oy, haram ölesi, gök it!” diye çenesine vur-**u-ver**-di.

-p kel-: *Asıl fiilin anlamına giderek azalma ya da artma ifadesi kazandırır. Bundan başka asıl fiile çabukluk anlamı ve yönelme anlamı da kazandırmaktadır.*

Bir olay bir bulay julqınğan maşınamen de alıs-**ıp kel-edi.** (KTG. 331)

Bir öyle, bir böyle giden arabayla da uğraş-ı-yor..(Süreklilik)

Jalınnıñ arğı jağınan qılañ berip, tañ at-**ıp kel-edi.** (Z.Kabdolulı, Alev, TEA. 199)

Yahmın öte tarafından kızarıp şafak sökü-yor-du.

-p ket- : *Asıl fiile eklenen -p zarf-fiili aracılığıyla asıl fiille anlamca kaynaşan -ket yardımcı fiiliyle oluşturulan birleşik fiil, asıl fiilin bildirdiği iş, hareket veya oluşun yavaş yavaş veya birdenbire gerçekleştiğini gösterir. Türkiye Türkçesinde de aynı kalıpla bu*

yavaş yavaş veya birdenbire oluş ifade edilebilir. Ancak bu şekilde kullanım anlamca kalıplaşmış, biçimce kaynaşmamış birleşik fiiller içinde yer almaktadır. Bunun yanında fiilin kendi anlamına bağlı olarak fiilin belirttiği iş, hareket veya oluşun yavaş yavaş veya birdenbire tamamlandığı, bitirildiği de ifade edilmektedir.

Öl-üp ket-sem ornum coq. (QBD: 53-314)

Öl-üp **git**-sem yerim yok. (Birdenbire)

Men şığ-ıp ket-ken soñ (K.Isaquılı,Akrabalar. TEA. 261-10)

Ben çık-**ıp git**-tikten sonra... (Sonlandırılmış)

Meni kimge tasta-p ket-tiñ ? (M.Avezov, *Jetim*, TDED. 289)

Beni kime bırak-**ıp git**-tin? (Sonlandırılmış)

Aqşoqıda tuwıp tar-ap ket-etin. (M.Avezulı, *Biyikte*, TEA. 64-16)

Akşokı'da doğup **yayılmıştır**. (Yavaş yavaş tamamlanma)

Köş qozğal-ıp ket-ti. (Z.Akuşulı, *Şala Tuğan*, TEA. 115-45)

Göç **hareket etti**. (Tamamlama)

Tañerteñgi şaydan soñ üy-işi de, qonaq atawlı da tısqa şığ-ıp ket-ken.

(M.Avezulı, *Biyikte*, TEA. 64-28)

Sabah çayından sonra ev halkı da, misafirleri de dışarı **çık-mışlardı**.

Qartqoja quwan-ıp ketti. (QJA. 138-11)

Kartkoca **sevindi**. (Birdenbire)

İşim jul-ıp ketti. (Ğ.Mustafin, *Qaşqın*, TEA. 93-12)

İçim **birden ısındı**. (Birdenbire)

-p ber- : **-p** zarf-fiil eki almış bir fiil **ber-** yardımcı fiiliyle birleşerek asıl fiilin anlamını hemen gerçekleştirilişi, çabucak bitirilişi ve sonlandırılışı bakımından genişletir. Bu fiil de, Türkiye Türkçesinde **-ı(-i,-u-ü)** zarf-fiil eki aracılığıyla **ver-** fiilinin birleştirildiği tezlik fiili ile aynı görevi görmektedir. Ancak Kazak Türkçesinde **ber-** yardımcı fiiliyle oluşturulan tezlik fiillerinde, hareketin başkası için gerçekleştirildiği sezilmektedir.

*Ömirimniñ bağıtına jol sız-ı**p ber-**gen kezenñniñ özi...*

(S.Erubayulı, *Meniñ Qurdastarım*, TEA.123-4)

Hayat yoluma yön çizip ver-**en** zamanın kendisi,. (Başkası için yapmak.)

*Osını oqıp, mazmunıñ mağan ayt-ı**p ber-**esiñ.*

(S.Erubayulı, *Meniñ Qurdastarım*, TEA. 123-16)

Bunu okuyunca konusunu bana anlat-ı-**verir**-sin. (Başkası için yapmak.)

-p al- : Kazak Türkçesinde tezlik anlamı veren birleşik fiillerden biri de **al-** yardımcı fiiliyle yapılır. Ancak jiber- yardımcı fiili ile bu fiil arasında küçük bir fark vardır. **Al-** yardımcı fiiliyle oluşturulan birleşik fiilde, eylemi yapanın kendisine dönüklük, kendisi için gerçekleştirilmesi söz konusudur. Ber- yardımcı fiiliyle kurulan tezlik fiilininin tersi bir durumu anlatır.

*Şeşenniñ ustamdı beynesi köz aldında tur-ı**p al-**dı.*

(A.Aziyulı, *Sağımda Dala*, TEA. 189-12)

Katibin sabırlı görünüşü gözlerinin önünde **canlan-ı-**ver**-di**. (Kendisi için)

*Juvasıt-ı**p al-**ğan soñ...(M. Duvlatulı, *Bürkit Kegi*, TEA. 28-12)*

Uysallaş-ı-ver**-dikten sonra...** (Kendisi için yapmak..)

*Jarılgan jerinderin tas jum-ı**p al-**ıp.....* (G.Müsirepulı, *Aşınğan Ana*, TEA. 85-6)

Yarılan dudaklarını sıkıca **yum-up**... (Kendisi için)

-p qal- : **-p** zarf-fiil ekini alan asıl fiil **qal-** yardımcı fiiliyle anlamca kaynaşarak asıl fiilin bildirdiği iş, hareket veya oluşa eylemin tamamlandığı; süreklilik, devamlılık, eylemde sabitlik, eylemin zaman içinde tekrarlanarak yapıldığını ya da beklenmedik bir anda, birdenbire gerçekleştiğini gösterir. Bu açıdan bu yardımcı fiil hem süreklilik hem tezlik anlamlarını ifade etmektedir. Türkiye Türkçesinde **-a** zarf-fiil ekiyle **kal-** yardımcı fiilin birleşmesiyle oluşan ve süreklilik anlatan birleşik fiille ya da aynı biçimde **-p** zarf-fiil eki almış asıl fiille **kal-** yardımcı fiilin anlamca kaynaşmasıyla, ancak biçimce ayrı yazılan kalıbıyla karşılanabilir. Bunun dışında hikaye birleşik zamanlı çekimleriyle de bu süreklilik ifade edilebilir. Zamanla tekrarlanan eylemler için ise Türkiye Türkçesinde oluşturulmuş bir birleşik fiil kalıbı yoktur. Ancak “**gittikçe, yavaş yavaş, zamanla, gün geçtikçe** vb. durum zarflarıyla fiilin bu durumu ifade edilmektedir.

Artınan qara-p qal-dım (YA:10)

Ardından bak-**akal**-dım. (Süreklilik)

Dälizge şıqqanda qat-ıp qal-dı (YA.10)

Sofaya çıkınca don-**akal**-dı. (Süreklilik)

Bolıs keldi degenmen el jynal-ıp qal-dı. (Ğ. Mustafin, *Qaşqın*, TEA. 92-30)

Bolıs’ın gelişiyile birlikte halk da **toplandı**. (yavaş yavaş artarak)

Aydabol, Qarjas, Qozğan, Küliktiñ malı döñgelen-ıp qalıp-tı. (QJA. 135-6)

Aydabol, Karcas, Kozğan, Külük’in hayvanları **gittikçe azal**-mıştı. (yavaş yavaş azalarak)

Abaydñ osınday bop ündemey oylan-ıp qal-ğan kezderin.

(M.Avezulı, *Biyikte*, TEA.65-11)

Abay’ın böyle sessizce düşün-**üp kal**-dığı zamanlarda...(Süreklilik)

Bayjan, işinen miñqılda-p otırıp qal-dı. (S.Muqanulı, *Baqıtsız Jamal*, TEA. 82-23)

Baycan içinden düşün-meğe başla-dı. (Süreklilik)

Abay ülken bölmede añşa otır-ıp qa-ptı. (M.Avezulı, *Biyikte*, TEA. 64-29)

Abay büyük odada tek başına otur-**u-yor**-du.(Süreklilik)

-p bar- : Asıl fiilin bildirdiği iş, hareket veya durumun yavaş yavaş artarak ya da azalarak sürekliliğini ifade eder. Türkiye Türkçesinde bu şekilde kullanılan bir tasvir fiili yoktur. **Hikaye birleşik zaman** çekimi veya “**yavaş yavaş, gittikçe**” zarflarıyla veya zarf-fiil eki “**-a...-a, -ıp....-ıp**” ikilemeleriyle bu tasvir fiilinin anlamı karşılanabilir:

*Nağıştıñ... därmeni kelmey tavsıl-**ıp bar-adı.*** (Z.Akuşılı, *Şala Tuğan*, TEA.117)

Nağışın...dermanı kalmayıp tükeni-**yordu.** (Yavaş yavaş azalarak)

*Jazıǵıña janım jayna-**p bar-armın.*** (K.Bekhocin, *Şiirler*, TEA.121-18)

Yaylana can at-**a at-a gid**-erim.

*Otı qanıp, qañsıp qalǵan mal qır-**ıp bar-adı.*** (QJA. 14-12)

Çok susamış olan hayvanlar, ortalığı birbirine kat-**makta**-ydı.

*Yendi ondaǵıday yemes, qıs qatay-**ıp bar-adı.*** (QJA: 135-22)

Şimdi eskisi gibi değil, kış sertleşti-**yor.** (Yavaş yavaş artarak)

-p qoy- : Asıl fiilin anlamına bir süre devam eden, veya yavaş yavaş gelişen, titizlikle yapılan anlamını katarak süreklilik ifadesi verir. Aynı zamanda bu yardımcı fiil işin tamamlandığını ifade etmek için de kullanılmaktadır. Bu birleşik kalıbın da, Türkiye Türkçesinde karşılığı yoktur. Bu nedenle fiilin ifade etmek istediği süreklilik, işin sonlandırılması ya da çabukluğu cümlelerin diğer öğeleriyle hissettirilir.

*Sekildi pikirge de **kel-ıp qoy-uwştı** edi.* (S.Mukanulı, *Baqıtsız Jamal*, TEA. 82-8)

*Çeşitli fikirlere **dal-t-yor**-du.* (Süreklilik)

*“Ay ötirikşi ay, özimmen aynımaysıñ-ay” degenet kül-**ıp qoyadı.***

(S.Adambekulı, *Sağım*, TEA. 149-47)

“Hay yalancı hay, hiç değişmiyorsun” dercesine **güldü.** (Birdenbire)

-p şıq- : Asıl fiilin bildirdiği iş, hareket veya oluşun tamamen sonlandırıldığını, tamamlandığını; çabucak yapıldığını ya da gerçekleştirilen fiilden, bir ayrılma, uzaklaşma sözkonusu olduğunu ifade eder.

...ögizdiñ esik aldınan ötkenin körip dalağa **ıt-ıp şıq-tım**.

(G.Mustafin, *Qaşqın*, TEA. 91)

...öküzün, kapının önünden geçtiğini görünce ardından **fırladım**. (Çabukluk)

...fototilşi dalağa **at-ıp şıq-tı**. (S. Adambekulı, *Sağım*, TEA. 151-31)

...muhabir kendini dışarı **attı**. (Uzaklaşma)

*Keybiriniñ atı kelse de jası kelmeydi, ne äkesi böten **bol-ıp şığ-adı***. (QJA.38-5)

Bazısının adı uysa da yaşı uymuyor, ya da babası yabancı olu-**yor**.du

-p tasta- : Asıl fiile tamamlanma, kararlı bir şekilde sonlandırılma anlamının yanında çabukluk anlamı da kazandırmaktadır.

...4-5 jigit kelip meni ayırıp, bayla-**p tasta-dı** da bolısqa şaptı.

(G.Mustafin, *Qaşqın*, TEA. 92-23)

...4-5 kişi beni ayırıp bağla-dı da bölge yöneticisine bıraktılar. (Kararlı bir şekilde tamamlama)

*Barımtaşılar at quyrığın tegis tūs-**ıp tasta-ptı***. (KTZ. 92)

Barımtacılar tüm atların kuyruğunu bağlamış. (Tamamlama)

*Ülkender: “Atañmñ basına jetisip küleaiñ be?” dep, **zek-ıp tasta-ydı***. (QJA. 40-8)

Büyükler: “Babanın boyuna mı yetiştin de gülüyorsun?” diyerek, **azarla-r-lardı**.

-p tūs- : Türkiye Türkçesindeki tezlik fiiline benzer bir anlam veren bu yardımcı fiili asıl fiile birdenbire, aniden ifadesini kazandırmaktadır.

Kün-kenttiñ ğayıp bolğan qabırğasına jete küygen kirpişti quşaqıtay sula-p tüs-ti.

(H.Adibayev,*Otırar Oyranı*, TEA. 180-38)

Güneş, kentin kaybolan duvarına ulaşırken yanık bir kerpici kucaklayarak yere seril-**iver-di**.

Basından asıp avna-p tüs-edi. (KTZ. 92)

Üzerinden aşıp **birden dön-dü**.

-p bil- : Kazak Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi bir işi yapmaya gücü yetmek anlamını asıl fiile kazandıran **bil-** yardımcı fiili getirilir. Ancak Kazak Türkçesinde **bil-** yardımcı fiili, asıl fiile hem **-p,-ip,-ip** zarf-fiili, hem de **-a/-e** zarf-fiili aracılığıyla getirilir.

Aqıldın anda-p bil-er aq altın jezin. (Ö. Şorayakulı, *Abayğa*, TEA.15-10)

Aklın anlay-**a-bil-ir** ak altın kurşununu.

-p jür-: Asıl fiile sürekli yapılan veya belli aralıklarla tekrarlanan ifadesini kazandırır. Türkiye Türkçesinde süreklilik fiillerinden dur- yardımcı fiiliyle yapılan birleşik fiillere benzer.

Qañırıp şetke şıǵ-ıp jürgen noǵayǵa asker bere almaymız. (BJ: 227-21)

Başboş dolaşıp şehrin dışına çık-**an** nogaylara asker veremezsin.

Bolıstıñ mañayında bir jeti şarla-p jür-dim. (G.Müsirepulı, *Aşınğan Ana*, TEA. 87-32)

Bolısın peşinde bir hafta **koştur-dum**.

Sonşa maldı ayda-p jürip...(S.Mukanulı, *Baqıtsız Jamal*, TEA.77-17)

Bu kadar malı sür-**üp duruyor-sun....** (devamlı..)

Joldastar, biz kim üşin oqı-p jür-miz? (QJA.137-7)

Arkadaşlar biz kimin için oku-**yor-uz?**

Jiy-ıp jür qız jüregin küysıldırı (İ.Cañsügirulı,*Küyşi*, 44-40)

Yık-**ar** kız yüreğini şarkı nağmesi.

*Köşede qapta-**p jürgen** halıq...*(O.Sersenbayulı,*Gülcahan*, TEA. 314-3)

Caddeyi kapla-y-**an** halk...

-p tur- : Süreklilik anlamı yanında şimdi zaman fiil çekiminde giren birleşik fiillerden biri de tur- yardımcı fiiliyle yapılan birleşik fiildir. Türkiye Türkçesinde dur- yardımcı fiili ile yapılan birleşik fiile benzer.

*Alıstan sağat sayın qubilp beynesin özger-**ip tur-atın** taw eles beretin.*

(S.Ağaoğlu, *Şağala*, TTÄ. 509-6)

Uzarlarda ufku günün her saatinde renk değiştir-**ip dur-an** sıradağlar kesiyordu.

*...külimsire-**p tur-ıp**, tükpi üyge qaray ketti.* (M.Avezulı, *Biyikte*, TEA. 68-6)

...gülümse-y-**erek**, eve doğru gitti.

*Men bıyl 18-ge şığ-**ip tur-min**.* (QJA. 32-12)

Ben bu yıl 18'e girdim. (Tamamlanmış)

-p otur- : Otur yardımcı fiili de süreklilik anlamı veren fiillerden biridir. Asıl fiile, belli aralıklarla veya sürekli olarak yapıldığı anlamını kazandırır.

*Şäkirt kısqaqısqaqı jawap **qayır-ıp otur-di**.* (QJA. 15-12)

Öğrenci kısa kısa cevaplar **ver-iyor-du**..

*Üy iyesi şert-**ip otur-ğan** dombırasın janına qoya salıp...*

(G.Mustafin, *Qaşqın*, TEA.90-37)

Ev sahibi o an çal-**makta olduğu** dombrasını yanına koyup...

*Soltüstiginde jağalawğa iyek artqan teñiz şetsiz-şeksiz sozul-**ıp jat-ır**.*

(S.Ağaoğlu, *Şağala*. TTÄ. 509-8)

Deniz sağ tarafta enginleşiyor, solda karşılıklı kıyıları yeşim bir körfeze giri-**yordu**.

-p jat- : **-p** Zarf-fiil ekini alan asıl fiil **jat-** yardımcı fiiliyle birleştiğinde asıl fiil anlamını muhazafa eder ve asıl fiile, devamlılık veya eylemin devam ettiği sırada anlamını verir. Türkiye Türkçesinde dur- yardımcı fiiliyle yapılan süreklilik fiiline benzer. Ancak fiilin devam ettiği süreyi ifade ettiği durumlarda **-ken** zarf-fiil ekinin yaptığı işlevi yapar.

*Soltüstiginde jağalawğa iyek artqan teñiz şetsiz-şeksiz sozıl-**ip jat-ır**.*

(S.Ağaoğlu, *Şağala*. TTÄ. 509-8)

Deniz sağ tarafta enginleşiyor, solda karşılıklı kıyıları yeşim bir körfeze giri-**yordu**.

*Minbere şığıp söz söyle-**p jatur**.* (C. Aymavıtlı, *Enşi*, TEA. 55-29)

Minbere çıkıp konusu-**yorlar**.

*Eki boşke kıımızdı satıp, aqşanı köpirtip-**p alıp jatur**.* (C.Aymavıtlı, *Enşi*, TEA. 55-15)

İki kova kırmızı kıımız satıp, paraları toplu-**yordu**.

*Tol-**ip jatqan** belek salağı bar...*(A.Tokmağambetuli, *Şiirler*, TEA.98- 45)

Dol-**up duran** ayrı odası var....

Jat- yardımcı fiili **-qanda** zarf-fiil ekini aldığıında **-qanda** zarf-fiil ekinin zaman zarfı görevi görmesinden dolayı **-p** zarf-fiil eki ile birleşik fiil yaptığıında işin sürekliliği daha kesinlik kazanır ve asıl eylemin gerçekleştiği sırada anlamını vererek, Türkiye Türkçesinde **-ken** zarf-fiil eki ile karşıladığımız anlam vurgulanır.

*Jutın-**ip jatqanda** tamağında bir qurğaqtıq.*(YA.42)

Yutkun-**urken** boğazında bir kuruluk.

*Osi tañerteñ de tañğı astı özirle-**p jatqanda** ...*(YA.42)

Bu sabah da kahvaltı sofrasını hazırla-**rken**..

Jaz-ıp jatqanda qolı qattı dirildepti. (YA. 43)

Yaz-**arken** eli çok titremiş.

2.4.1.1.3.2. Şimdiki Zaman Anlamlı Birleşik Fiiller:

-p jür-, -p jat-, -p tur-, -p otur- yardımcı fiilleriyle kurulan birleşik fiiller, tasvir birleşik fiilleri içinde genel olarak süreklilik anlamı ifade etmektedir. Bu birleşik fiiller, şimdiki zaman anlamı veren fiil çekiminde de kullanılmaktadır.

Şığ-ıp jür her halıqtıñ talaptası. (S. Mukanulı, *Baqtısız Jamal*, TEA.74-17)

Çık-ı-**yor** her halkın isteklisi.

Jelbire-p jatır güldi alap...

(S.Jiyenbayulı, *Awılğa Barğanda*. 2492-19)

Sallanı-**yor** çiçekleri yakıp...

Qarlatıp qattı boran qarpıl-da-p tur. (İ:Cansügirulı,*Borana*, 42-1)

Karla toza toza sert tipi **esiyor**.

Üskirik-ayaz qızıl şartıl-da-p tur. (İ.Cansügirulı, *Borana*, TEA. 42-2)

Çok soğuk ayaz, her şey çatırdı-**yor**.

Biletin kisimsip aytqan sözderi turpayı yekendiği körin-ip tur. (QJA.15-17)

Bildiği, beğenerek sözlediği sözlerin kaba olduğu belli olu-**yor**.

Fiil Çekiminde Kip Eki :

2.4.1.1.4.1. Belirsiz Geçmiş Zaman Anlamı:

Altınnan tağ-ıp quyısqañ (QBD.55-385)

Altından takıl-**mış** kolanı.

*Jabıs-**ıp** jambısına jabağı bult.* (J.Necmedunlu, *Tiin*, TEA. 259-8)

Yapış-**mış** yan tarafına küçük bir bulut.

*Jasar-**ıp**-sın, qadirli ana.* (E.Tecibayulu, *Şiirler*, 110-21)

Güzelleş-**mış**-sın, kıymetli ana.

*Qabağı qatıp şarşa-**p-ti.*** (QBD. 61-523)

Kaşını çatıp yorul-**muş**.

2.4.1.1.4.2. Belirli Geçmiş Zaman Anlamı:

*Basından börkin al-**ıp** şoşaq eldin kasına ildi.* (KTZ. 73)

Başından börkünü al-**dı** ve yüksekçe eğerin bir yanına astı.

*Tüs ava sonda kel-**ip** ornadıq.* (KTZ. 73)

Ögle olurken oraya gel-**di-k**, yerleştik.

*Qısqar-**ıp** jer ketken soñ örisimiz,* (M.Duvlatulu, *Qazaq Jerleri*, TEA. 22-9)

Azal-**dı** yerler alınnc otlağımız.

2.4.1.1.4.3. Ek-fiil ile Çekimi: Ek-fiil ile birleşik zamanlı fiil çekimi yapar.:

*Emirqandı: “Erbeñ qulaq, edirek, taltiyğan tepek asıq” de-**p edi-m.***

(C.Aymavutulu, *Enşi*, TEA. 55-2)

Emirkan’a :” sağır kulak, kalkık burunlu, çarpık bacak, bacaksız aşık” **de-r-di-m.**

*Anığın bilüwge Tuñğışbay bolıs awılına keti-**p edi.*** (QJA. 41-10)

Tungışbay gerçeği öğrenmek için Bolıs köyüne git-**miş.ti.**

2.4.1.1.4.4. Birleşik Zamanlı Fiil Çekimi: -p zarf-fiil eki zaman anlamı olarak duyulan geçmiş zaman anlamını vermektedir. Türkiye Türkçesinde -mış/-miş duyulan geçmiş zaman eki, Kazak Türkçesinde basit zamanlı fiil çekimlerinde görülmemesine rağmen birleşik zamanlı fiil çekimlerinde rivayet eki olarak kullanılmaktadır. -p zarf-fiil eki ile birleşerek duyulan geçmiş zamanın rivayeti yapılıdır. Ancak Kazak Türkçesinde yapılan rivayetin, Türkiye Türkçesindeki rivayet çekiminden farklı olduğunu görüyoruz. Bu fark görülen(belirli) geçmiş zaman eki ile duyulan(belirsiz) geçmiş zaman ekinin -p zarf-fiil ekinden sonra birlikte getirilmesinden kaynaklanmaktadır. Oysa Türkiye Türkçesinde görülen geçmiş zamanın, rivayet çekimi yoktur.

*Èl adamları öz balalarınıñ ornınakedeylerdi jazıp qoy-**ip-ti-mis**.* (QJA. 39-21)

Halk adamları kendi çocukları yerine fakirleri yazdırı-**yor-muş-muş**.

*Altı ayğa şeyin almawğa patşadan telgram kel-**ip-ti-mis**.* (QJA.39-24)

Çar'dan altı aya kadar askere almama emir telgrafı gel-**mş-miş**.

2.4.1.2. -a/-e; -y Zarf-fiil Eki :

Eski Türkçede de görülen bu zarf-fiil eki, Türk lehçelerinde yaygın olarak kullanılan zarf-fiil eklerinden biridir. Banguoğlu (1990:430) hal zarffiilleri grubunda ele aldığı bu zarf-fiil ekinin dilimizde donuk zarflar bıraktığını (*öte, geçe, göre, diye*) ve tek olarak kullanım alanının daraldığını ancak ikileme ve belirtme zarfları olarak yeni bir canlılık kattığını ifade etmektedir. Korkmaz (2003:985), -(y)A...-(y)A zarf-fiilinin, işlevi bakımından sürekli olarak veya arka arkaya tekrarlanarak yapılan bir hareketi gösterdiğini ve “-mak suretiyle” anlamıyla önüne eklendiği fiilin yapılış tarzını bildirdiğini belirttikten sonra, Türkiye Türkçesinde bu zarf-fiil ekinin iki şekilde kullanıldığını ve ikilemeli kullanımıyla yaygın olduğunu; tekli kullanımlarının ise canlılığını kaybederek tarz ifade eden kalıplaşmış sıfat, zarf, edat veya adlara dönüştüğünü açıklamaktadır.

Türkiye Türkçesinde **-a/ -e** şekilleriyle görülen bu ek Kazak Türkçesinde **-a / -e / -y** şekillerinde kullanılmaktadır. Ünlüyle biten fiillere **-y** olarak, ünsüzle biten fiillere ise **-a/-e** olarak eklendiği görülmektedir.

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Kazak Türkçesinde de genellikle durum bildiren bu ek, cümlenin yüklemine durum, zaman, tarz, amaç bakımlarından belirtir. . Kazak Türkçesinde tekli kullanımıyla da yaygın olan bu zarf-fiil eki, tekrarlı kullanımlarında hareketin devam ettiğini ve sürekliliğini gösterir.

Nesrin Bayraktar (2004:336) bu zarf-fiil ekinin görevlerini:

Zarf-fiil Yapma Görevinde Kullanımı

İkileme Kurma Görevinde Kullanımı

Kalıcı Sözcük Yapma Görevinde Kullanımı olarak üç gruba ayırmıştır.

Mustafa Tanç(2002:33) doktora tezi olarak hazırladığı *Kazak Türkçesinde Zarf-fiiller* adlı eserinde ise bu ekin görevlerini altı grupta ele almıştır: *1. Tek Olarak Kullanımı 2. İkilemeli olarak Kullanımı, 3. Tasvir fiili ile zarf görevinde kullanılışı 4. Birleşik fiil olarak kullanılışı 5. Kalıplaştığı durumlar 6. Kip eki olarak kullanılışı*

Biz burada öncelikle bu zarf-fiil ekinin Kazak Türkçesinde tekli ve ikilemeli kullanımlarında zarf görevi bakımından ve birleşik fiil olarak kalıplaştığı durumları Türkiye Türkçesindeki karşılıkları bakımından örneklerle açıklayacağız.

2.4.1.2.1. Zarf Görevi :

2.4.1.2.1.1. Kazak Türkçesinde yaygın olarak kullanılan tekli kullanımı, Türkiye Türkçesindeki **-arak/ -erek** zarf-fiil eki ile aynı görevde asıl eylemin durumunu belirtir:

Dos dalağa jügir-e şıqtı. (A.Nurpeyisulı, *Qaramzin*. TEA. 162-11)

Dost dışarıya koş-**arak** çıktı.

Qırmızı qızıl gülderge/ Qumart-a sonda qaradım. (ŞĖ. 139-13,14)

Kırmızı kızıl güllere/ O anda özlem duy-**arak** baktım

*Küney Alatawdıñ qoynawınan burqıra-y ötip, soltüstik-künbatsqa burladı.
(İ.Esenberlin, Almas Kılış, TEA.129-35,36)*

Güney Aladağ'ın vadisinden kıvrıl-**arak** güneybatıya döner.

Tün quşqğında keril-e qalpığan mañ dalarıñ

(Z. Qabdolulı, Alev, TEA.194-25)

Gece karanlığında geril-**erek** uyuklayan ebedi bozkırın.

At tağasında iril-e sozılıp jatqan qılıştastı nura.

(İ.Esenberlin, Almas Qılış, TEA.128-9)

At nalı gibi eğril-**erek** uzanan kılıç taşlı yamaçlar...

Tuwğan jer, senin qırına/ Qumart-a qarap qalippın. (ŞĖ. 55-16)

Memleketim senin kırlarına/ Özle-y-**erek** bakar kalırım.

Tirli arıq Qaraqatın jerqazbağa tanavrap söyle-y kirdi.

(A.Nurpeyisulı, Qaramzin, TEA.160-2)

Yaygaracı sıska Karakatın söylen-**erek** nefes nefese kulübeye girdi.

Olar da bizdi asığ-a kütedi . (ÜKÜ. 94-10)

Onlar da bizi sabırsızlan-**arak** bekliyorlar.

Ol meniñ quşağıma küil-e kirdi. (ŞĖ. 44-12)

O benim kucağıma gül-**erek girdi.**

Ädemilep qızıqtır-a söyledi. (QJA. 17-3)

Güzelce özendir-**erek** anlattı.

Qara nurttı qartañ kisi közin jum-a, şaşın jol-a zarlap otıra ketti.

(Z.Qabdolulı, Alev TEA.194-2)

Siyah bıyıklı yaşlı adam gözlerini kapat-**ıp** saçlarını yol-**arak**, feryat edip çöktüverdi.

2.4.1.2.1.2. Kazak Türkçesindeki **-a / -e /-y** zarf-fiil eki Türkiye Türkçesinde **-mak için, -maya** eklerindeki gibi eylemin sebebini ve amacını bildirmek görevinde kullanılır.

Sonu size bildir-e keldim men dedi. (BJ. 15-21)

Bunu size bildir-**mek için** geldim ben dedi.

Sonda Akaru baybişe otawğa qara-y jüre beredi. (BJ. 17-12)

Orada Akaru Bey çadıra bak-**maya** gitti.

2.4.1.2.1.3. **-A** zarf-fiil eki eklendiği fiilin başlangıcını veya yönünü belirtmek amacıyla **basta-** ve **jönel-** yardımcı fiilleriyle birlikte kullanılır. Bu anlamda kullanıldığında **-a** zarf-fiil eki Türkiye Türkçesinde, yukarıda olduğu gibi **-maya/-meye** ekinin işlevini üstlenir. Ancak **basta- ve jönel** fiilleriyle, işin başlangıç noktasını veya yönünü göstermesi bakımından farklılık göstermektedir.

Janibek pen Kerey üş-tört jil ötpey-aq jazğı jaylawın oyla-y bastadı.

(İ.Esenberlin, *Almas Qılış*, TEA.131-12,13)

Janipek ile Kerey üç dört yıl geçmeden yazlık yaylağı düşün-**meye** başladı.

Januwar işin tartıp qorqıra-y basta-ğanda ..(QJA. 20-7)

Hayvan içini çekip canı çık-**maya başla-**dığında

Jağalaw qaymaqtanıp, kilegelen-e bastasa-aq...

(A.Nurpeyisulı, *Qaramzin...* TEA.162-22)

Denizin kıyı şeiidi kaymaklanıp katman katman tut-**maya** başlayınca...

Şaydıñaqırına qaramay, Jumabek qızmetine jıynal-a bastadı. (KTG . 329)

Çayın sonunu beklemeden, Cumabek görevine hazırlan-**maya** başladı.

Qara barqın tartıp qarañğılan-a bastağan aspanda ...

(M.Avezov, *Jetim*, TDED. 258-11)

Koyu kahverengi olup karar-**maya** başlayan gökyüzünde...

2.4.1.2.1.4. Bazı cümlelerde zarf-fiili yükleme bağlama amacıyla **-a/ -e /-y** zarf-fiil eki **-ıp/-ip** eki görevindedir.

Jas nemeresin aldına alıp uıldap otırğan qayın anenin qasına qol tayan-a tize bükti.

(A.Nurpeyisulı, *Qaramzin*, TEA.160- 6,7)

Genç torununu karşısına alıp inleyerek oturan kaynananın önüne elini daya-y-**ıp** diz büktü.

2.4.1.2.1.5. Cümlenin yüklemine zaman bakımından yan cümleciğe bağlar. –a zarf-fiil ekini alan eylemin yükleme aynı anda yapıldığını anlatır. Bu işleviyle kullanıldığında Türkiye Türkçesindeki **-rken/-arke** zarf-fiil eklerini karşılar.

Jaz şığ-a azamattar jârdem jıynawğa yelge şıqqanda,.. (QJA. 141-11)

Yaz gel-**irken** ileri gelenler yardım toplamak için halk içine gittiklerinde,...

Tüs av-a sonda kelip ornadıq. (KTZ.38)

Öğle olu-**rken** oraya gelip yerleştik.

2.4.1.2.1.6. İkileme yaparak asıl fiilin durumunu, nasıl yapıldığını belirtir. Türkiye Türkçesinde **-a/-e -ip, -arak** ekleriyle aynı işlevde kullanılır:

Söyt-e söyt-e qalay jaqındastanımızdı bilmeymin.

(C. Aymatılıvu, *Qonıraw Üş Qağıldı*, TEA.60-24)

Böyle yap-**a** yap-**a** ne kadar yakınlaştığımızı bilmiyorum.

Qız tağı da jıla-y jıla-y üyine qaytıo keledi. (Ertegiler, TTÄ. 71-16)

Kız da ağla-y-**a** ağla-y-**a** evine dönmüş.

Tam-a tam-a köl bolar, ağ-a ağ-a sel bolar. (Maqaldar, TTÄ. 115)

Damla-y-a damla-y-a göl olur, ak-a ak-a sel olur.

Şawjayğa qağ-a qağ-a arpasılıp alıp keledi. (QJA. 43-45)

Dizginini çek-e çek-e getiriyorlar.

Qasımğa talas-a tarmas-a küngörüw kerek boldı. (M.Avezov, Jetim, TDED. 261-101)

Kasım itiş-e kakış-a yaşamak durumunda kaldı.

Sonan soñ bölme esigine qaray, orındıqtarğa qağıl-a qağıl-a jügirdi. (YA. 26)

Sonra da kapısına doğru sandalyelere çarp-a çarp-a ilerledi.

Kör-e tur-a otqa iytergeni qalay? (QJA. 25-4)

Gör-e gör-e ateşe atmaları nasıl olur?

Irgal-a kül-e qaradı bir qırımen. (S. Tastanbekqızı, Şımıldıq, TEA.16)

Salın-a gül-e bakar kenarından.

Söyle-y söyle-y şeşen bolarsın. (Kazak Atasözü, KGS. 111)

Konuş-a konuş-a hatip olursun.

Paydasın kör-e tur-a teksermedim. (Abay, KGS. 120)

Faydasını bil-erek incelemedim.

2.4.1.2.1.7. -asal-a İkilemeleriyle Zaman Zarfı İşlevi :

Asıl fiil ile yardımcı fiil arka arkaya gelerek ve **-a.....-a** zarf-fiil ekini alarak ikileme oluştururlar. Bu şekildeki kullanımıyla asıl fiile hareketin yapılışının hemen ardından anlamını verir. Türkiye Türkçesinde **-ar.. -maz /-er...-mez** olumlu ve olumsuz sıfat-fiil ekleriyle kurulan ikilemeyle yapılan zarf-fiillerle aynı görevdedir. Tezlik anlamı taşımakla

birlikte fiil çekiminde kullanılmadığı için tasvir birleşik fiillerinden farklıdır. Zaman zarfı olarak işlev yapar.

Sığ-a sal-a Bolşabekpiz de qoldarına multuq alıp..(QJA. 126-22)

Çık-**ar** çık-**maz** Bolşeviğiz diye ellerine silah alıp...

Qartqojanı kör-e sal-a Qasen uşıp turıp.. (QJA. 126-3)

Kartkoca'yı gör-**ür** gör-**mez** ayağa fırlayıp...

Qartqoja jumısın şala-bula bitir-e sal-a, salıp keldi. (QJA. 126-1)

Kartkoca işini yarım yangalak bitir-**ir** bitir-**mez** yanına geldi.

Balıqtan kel-e sal-a eki bilegin sıbanıp jiberip...

(A.Nurpeyisulı, *Qaramzin*, TEA. 166-3)

Balıktan gel-**ir** gel-**mez** iki kolunu hemen sıvayıp...

2.4.1.2.1.7. Bazı ikilemeli zarf-fiiller yüklemi, fiilimsileri, sıfatları veya zarfları yavaş yavaş azalma veya hızlı bir şekilde gelişme şeklinde bir süreye bağlayarak nitelerler. Bu özellikleriyle –a zarf-fiil eklenen fiilin tekrarlandığı süre veya tekrarlandığı sıra vurgulanmış olur. Bu anlamda kullanıldıklarında Türkiye Türkçesindeki **–arak, –tikça, -dığı sürece** zarf-fiil eklerinin işlevlerini üstlenmiş olurlar.

Bar-a bar-a dawıs tım-tırıs basıldı. (QJA. 30-15)

Git-**tikçe** ses kaybolmaya başladı.

2.4.1.2.2. Birleşik Fiillerde Bağlayıcı :

2.4.1.2.2.1. Tasvir Birleşik Fiilleri :

Kazak Türkçesinde **–a/-e** zarf-fiil eki ile asıl fiile bağlanan ve asıl fiili tasvir eden yardımcı fiiller –p zarf-fiil ekine getirile yardımcı fiillerle benzer özellikler göstermektedir.

Türkiye Türkçesinde sınırlı olan tasvir fiilleri Kazak Türkçesinde oldukça yaygın olarak kullanılmaktadır. P- zarf-fiil ekleriyle yapılan birleşik fiiller bahsinde de anlattığımız gibi Kazak Türkçesinde yardımcı fiillerin çeşitliliği ve asıl fiile verdikleri ifadelerdeki değişken özellikleri –a zarf-fiil ekleriyle yapılan tasvir fiillerinde de görülmektedir. A- zarf-fiil ekiyle asıl fiile bağlanarak asıl fiilin anlamını tasvir eden belli başlı yardımcı fiiller şunlardır:

A al- : Kazak Türkçesinde yeterlilik anlamı veren tasvir birleşik fiili yaygın olarak **al-** yardımcı fiiliyle yapılmaktadır. Olumsuzu **-a almay-** şeklinde yapılıdır.

Ekinşide tek qolın qutqar-a al-dı.(YA.8)

İkincide yalnız elini kurtar-**abil**-di.

Qaşan asınşama köp söyles-e al-dıñ anımen?(YA.8)

Nezaman bu kadar çok konuş-**abil**-din onunla?

Bul ömirde özimen barlıq nöeseni erken söyles-e al-atın erkek men emespin be?(YA.9)

Bu dünyada kendisiyle her şeyi rahatça konuş-**abil**-eceğin adam ben değil miyim?

Tüs-e almay-mız tartısqa.(ŞĞ.38-10)

Kavgaya tutuş-**ama**-yız.

Zağla deyin kir-e al-dı. (YA.7)

Salona kadar gir-**ebil**-di.

Ol başka...Ol başka de-y al-dı (YA.9)

O başka...O başka di-y-**ebil**-di.

Tübindegi kompleksti äli tab-a al-ğan emespin. (Y.A.9)

Dibindeki kompleksi hâla bul-**abil**-miş değilim.

Kümänin jasır-a al-atın edi.(YA.9)

Süphesini saklay-**abil**-irdi.

“Kör-**e almay** keyingini kettim av” dep..(T.İ.Şiirler Ömir TEA.19-3)

“Gör-**emedem** sonrakini gittim ya” deyip..

*Biraq tük tüsin-**e al-madım**.* (S.Erunbayulı,*Meniñ Qurdastarım* 123-18)

Fakat hiçbir şey anlay-**amadım**.

*Tur-**a almay** tösegimnen küşengenim,* (K.Sarmuratulı,*Ömir Tuwralı*,TDED.577)

Şimdi yatağımdan kalk-**ama**-yınca,

*Jür-**e al-may**-mın töbem kökti tirep men..*(S.Asanulı,*Şiirler* 296-13)

Yaşa-y-**ama**-m başımla göğe yükselip..

*Jasımızdı bil-**e almay**, sandalıp jürsin.* (QJA 38-17)

Yaşımızı bil-**emedem** boş boş dolaşsınlar.

*Kül-**e almadı**.* (A.Nurpeyısuli, *Qäramzin* TEA 165-21)

Gül-**emedi**.

*Şığ-**a almay**-tın şetine.* (B.Amanşin,*Şiirler* TEA.176-5)

Çık-**amaz** hiç dışına.

*Türüwge ülger-**e al-may** balağımdı.*(S.Asanulı,*Dala*, TEA.. 296-8)

Pantolonumu katlamaya yetiştir-**eme**-dim.

*Eşkim oğan qoy-**a almay**-dı nüktəri.* (T.Aybergenulı,*Ömir* , TEA..297-11)

Hiç kimse ona koy-**amaz**-dı son noktayı.

*...onuñ ottı köderin kör-**e al-ma**-dım.*(S.Erubayulı, *Menin Qurdastarım* , TEA. 123-39)

...onun ateşli gözlerini gör-**eme**-dim.

Aşudan bir ornunda otur-a al-madı. (İ.Esenberlin,*Almas Qılış* TEA.132-24)

Acıdan bir yerde otur-**ama**-dı.

Özim de köndire almay oturmın. (S.Adambekulı,*Sağım* TEA .151-19)

Ben de ikna ed-**e-mi**-yorum.

-A bil- : Türkiye Türkçesindeki yeterlilik fiiliyle aynı özelliktedir. Kazak Türkçesinde de bil- yardımcı fiiliyle kurulan birleşik tasvir fiili yeterlilik anlamı vermektedir. Ancak Kazak Türkçesinde yeterlilik fiili olarak bil- yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiiller azdır.

Kündey ayqın kül-e bil-di. (M.Cumabayulı, Jan Sözi, TEA. 38-38)

Güneş gibi ışıklı gül-**ebil-di**.

Jaña sezimdi tüsin-e bil-üw üşin...

(S.Erubayulı, *Meniñ Qurdastarım*, TEA. 122-12)

Yeni düşünceleri anlay-**abil**-mek için...

-A sal- : Tezlik anlamı veren yardımcı fiillerden biri de sal- fiilidir. –a ve –p zarf-fiil ekini alan asıl fiilin ani bir kararla yapıldığını ifade eder. Bu yönüyle diğer tezlik fiili oluşturan yardımcı fiillerden ayrılır. Bu şekildeki fiiller Türkiye Türkçesinde tezlik yardımcı fiili ver- birleşik fiilinin dışında, hareketin hemen karar verilip yapıldığını ifade eden bir durum zarfıyla da ifade edilebilir:

Qaşuw bäre birneşe ärekettiñ tez qargını işinde bolıp bit-e sal-uw..(YA .14)

Kaçmak.Hepsi birkaç hareketin süratli temposu içinde olup bit-**iver**-mek..

Bir yıl joğalt-a sal-sın,ne boldı eken? (YA.14)

Bir yıl kaybed-**iver**-sin ne olurmuş.

Adamdı,üç beş kiin işinde al-ıp kat-e sal-adı. (YA.14)

Adamı üç beş gün içinde alıp götür-**üver**-ir.

Pentsilin awırğan jerdi pışaq siyaqtı tıy-a sal-dı. (YA.14)

Penisilin ağrıyan yeri bıçak gibi kes-**iver**-di.

Al-a sal-ıp umtulğam. (G.Ömirbekulı,Taur Özenine, TEA.144-19)

Al-**ıp hemen** ben de atlayım.

-A ber-: Bu yardımcı fiil ile kurulan birleşik fiili hem tezlik hem süreklilik ifadeleri katar. Eylemin birdenbire, aceleyle gerçekleştirilişini ifade ettiği gibi eylemin devamlılığını, uzayışını veya yavaş ilerleyişini da ifade ettiği örnek cümlelerde görülmektedir. Tükiye Türkçesindeki ver- yardımcı fiiliyle yapılan tezlik fiiline benzemekle birlikte, bir süre, uzayarak, yavaş yavaş, özenle ifadeleri bakımından farklılık gösterir.

Keseni qoluma alıp qara-y ber-dim. (S.Toraygırulı, Bir Adamğa, TEA.39-23)

Kaseyi elime alıp **iyice** baktım. (Dikkatlice)

Jayıq sırnın ayt-a ber-sem baytaq en.. (H.Erğaliulı, Asav Tolqın , TEA135-5)

Yayığın sırnını anlat-**ı-ver**-sem büyük şarkıyla..

Terle-y ber-em,betim bassam. (K.Şanğıltbayulı, Şiirler, TEA.184-8)

Terley-**i-ver**-irim yüzümü örtsen

Qayda salsa sandalıp jür-e ber etin qaqpaysıl ögiz siyaqtı

(K.İskakulı ,Akrabalar.TEA.260-11)

Nereye gönderilse başıboş dalaş-**an**,güdülmeye alışık öküz gibi

Qunanbay estimegen siyaqtı atır-a ber-di.(M.Avezow, KTKGS.43)

Kunan bey işitmemiş gibi ot-**urdu**. (birden)

Hansulu üyden kiyinip şığ-a ber-di (BJ.18-2)

Hansulu evden giyinip çık-**iver**-di

Apası da bir kresloğa atılıp basın artqa qaray bos qoy-a ber-gen edi (YA.13)

Ablası da bir koltuğa uzanarak başını arkaya doğru bırak-**iver**-mişti.

Besim tağı bir kişkentay külki bos qoy-a ber-di (YA.13)

Besim yine küçük bir kahkaha sal-**iver**-di.

Oslay öt-e ber-di talay könder(İ.Cansügirulı,Keyşi, TEA.-43-1)

Öylece geç-**iver**-di birçok gün

Qoy-a ber-dim ustamadım.(K.Salıqulı,Jezi kiyik, TEA.221-21)

Koy-**uver**-dim tutamadım.

Jür-e ber-ereñ basıp (O.Evbekirulı,Awız ben Qasıq.TEA. 340-12)

Gid-**er**-sin en önde. (Devamlılık)

Tañatar taw bawrayında jus-ap atına taqal-a ber- gende sel bögelip..

(A.Aziyulı,Sağımda Dala, TEA.189-29)

Tanatar dağ koynunda otlayan atına yaklaş-**ır**-ken biraz oyalanıp..(Yavaş yavaş)

-A otr- : Asıl fiilin bildirdiği iş, hareket veya oluşun uzun sürdüğünü, bir süre uzadığını ifade etmektedir. Türkiye Türkçesindeki süreklilik tasvir fiiline benzemektedir.

Abay oylan-a otr-ıp, Tatyana hatına üñildi. (M.Avezulı, Biyikte, TEA.67-24)

Abay düşün-**meye devam ederek** Tatyana'nın mektubuna daldı.

-A tur-: Türkiye Türkçesinde süreklilik fiillerinde kullanılan yardımcı fiillerden biri olan dur- fiili ile yapılan süreklilik tasvir fiili ile aynı işlevdedir. Kazak Türkçesinde de tur-yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiil süreklilik veya bir süre devam etme anlamı vermektedir.

Ol küt-e tur-sın, men beysendi küni uşaqqa minip ketten bolamın (YA.10)

O bekley-**edur**-sun, ben Perşembe günü uçağa binip gitmiş olurum.

Tatr meşitiniñ biyik tulğalarınada alıstan qara-y tur-ıp...

(A.Aziyulı, *Sağında Dala*, TEA.190-9)

Tatar camisinin büyük yapılarına karşıdan bak-**ar-ken**...

-A jat- : Asıl fiilin anlamına süreklilik anlamı katar. Türkiye Türkçesinde –dur yardımcı fiiliyle yapılan süreklilik birleşik fiillerine benzer bir ifade ve şu anda halen yapıldığı ifadesi verir:

Ejelden beri kel-e jat-qan...(KTG.391)

Ezelden beri sür-**egel**-en...

Qurttay bolıp kel-e jat-am...(S.Asanulı, *Şiirler* TEA. .296-4)

Kurtlar gibi olup gel-**iyor**-um.

Kel-e jat-qanda kız Asan Mirza'dan üç nârse suradı. (BJ.49-19)

Gel-**diklerinde** kız Asan Mirza'dan üç soru sordu.

-A ket- : Asıl fiile birdenbire veya uzaklaşma ya da kesin olarak sonlandırma ifadeleri verir. Türkiye Türkçesinde bu anlamı veren bir tasvir fiili yoktur.

Mağel uş-ıp tur-a kel-di (S.Şeymerdanulı, *Altın Selev*, TEA. 153-20)

Mağel hızla ayağa **kalktı**. (Kararlılıkla çabukluk)

-A kel-: Asıl fiile birdenbire, çabucak veya yavaş yavaş azalarak ya da artarak ifadelerini verir. Tezlik fiiline benzer.

...ayaq asinan bir sumnıtıñ sıñayın tanıt-a kel-etin.

(A.Aziyulı, *Sağımda Dala*, TEA. 187-7)

...aniden bir dehşetin işaretini göster-**iver-irdi**.

-A tüs- : Asıl fiilin bildirdiği hareketi yapmaya başlamak, işe girişmek; birdenbire veya yavaş yavaş azalma ya da artış ifadelerini kazandırır. Türkiye Türkçesinde bu tasvir fiili **-maya başladı** ifadesiyle karşılanabilse de tam anlamıyla bu tasvir fiilinin karşılığı yoktur.

...ekevinin arası jaqında-y tüs-ti. (A.Nurpeyisulı, *Qaramzin*, TEA.166-17)

...ikisinin arası yakınlaş-**maya başladı**.

Altınbekke asıǵuwı odan sayın art-a tüs-ti. (A.Aziyulı, *Sağımda Dala*, TEA.192-45)

Altınbeki acele görme isteği **gittikçe** art-tı.

-A qoy- : Bu yardımcı fiil de asıl fiile uzun süre anlamı kazandırır. Bunun dışında asıl fiilin bildirdiği hareketin çabucak, birdenbire ve ani bir kararla yapılıp tamamlandığını da ifade etmektedir.

...bet-jüzi anıq tirlik belgisin tanıt-a qoy-madı. (Z.Kabdolulı, *Alev*, TEA.195-41)

...yüzü yaşam belirtisi göstermedi..

Jurt juwıq arada ket-e qoy-madı. (Z.Kabdolulı, *Alev*, TEA.199-7)

Millet de hemen git-medi. (Sonlandırma)

Endi ustatpay ket-e qoy-mas bu baqıt. (ŞĖ. 18-30)

Artık bağlamadan git-mez bu baht.

-A qal- : Bu yardımcı fiille kurulan tasvir fiilleri Türkiye Türkçesindeki tezlik fiiline benzemekle birlikte bazen birdenbire yapılışından başka hareketin sürekliliğini de ifade edebilmektedir:

...közderi şarasıman şıǵıp, jer tarpıp tur-a qal-adı. (Z.Akışulu, Şala Tuǵan, TEA 116-10)

...gözlerini hırs bürüyerek ayaklarıyla topraǵı eşleyip dur-**akla**-dılar.

Eǵer de “dombıra al” dep ayt-a qal-dı,.. (İ.Cansugırulu, Küysi, TEA. 43-17)

Eǵer ki “dombıra al” derle-**r**-se,..

Aldımda tur-a qal-adı. (E.Tecibayulu, Araldar, TEA.111-15)

Karşımda kal-**akal**-ırdı.

Bayjan körin-e qal-dı. (Z.Akuşulu, Şala Tuǵan, TEA. 117-5)

Bayca görün-**üver**-di.

-A jaz- , **-A jazda-** : Türkiye Türkçesindeki yaklaşma fiiliyle şekilce ve anlamca aynı olan bu tasvir fiili –a zarf-fiil ekini alan asıl fiile yaz- yardımcı fiilinin bağlanmasıyla yapılır. Asıl fiilin anlamına olmasına çok az kaldığı, yaklaştığı ifadesini katar. Türkiye Türkçesinde aynı kalıpla karşılandığı gibi, “**az kalsın..., neredeyse...**” vb. ifadelerle de karşılanabilir. Ancak bu ifadeler olumlu, olumsuz fiillerde kullanılabildiği halde yaz-yardımcı fiiliyle kurulan yaklaşma tasvir fiili sadece olumsuz anlam taşıyan fiillere bağlanabilmektedir.

Oypır-ay, meniñ basım ket-e jazda-ptı. (S.Adambekulu, Sağım, TEA.151-9)

Aman Tanrım, benim başım gid-**ecek-ti az daha**.

Jıǵılıp qal-a jaz-dadı (KGS. 18-13)

Yıǵılıp düş-eyaz-dı.

2.4.1.2.2. Şimdiki Zaman Çekiminde Birleşik Fiiller: jür-, jat-, tur-, otur- yardımcı fiilleriyle -p zarf-fiil ekiyle olduğu gibi –a zarf-fiil ekiyle de şimdiki zamanın çekimi yapılmaktadır. Ancak tekbaşına da şimdiki zaman anlamı verebildiğinden birleşik fiil çekimleri daha çok –p zarf-fiil ekiyle yapılmaktadır.

Bar-a jat-ır kök jiyekke kün batıp. (ŞĖ. 12-14)

Var-ıyor gök sınırına gün batarak.

2.4.1.2.3 Fiil Çekiminde Kip Eki :

2.4.1.2.3.1. Geniş Zaman (Şimdiki Zaman) Anlamıyla:

Ülgili söz / bol-a ma köz (Ş.İmanbayqızı *Qonur Qaz* TEA. 94-31)

Örnekli söz / geli-ir mi Rast?

Jür-e-sin jazıǵında müdirlestten (T.Colduwılu,*Düniye Zırlap* TEA.95-5)

Yür-ür-sün düzlüğünde yanılmadan

Jat-a-sın qıyyasında jare qulap (T.Colduwılu,*Düniye Zırlap* TEA.95-6.)

Yat-ar-sın yamacında yıkılır da

Tüsin-e-m barin de tüsin-e-m.

(E.Tecibayulı,*Tınıǵsın Tiymender*, TEA.111-4)

Düşün-ür-üm hepsini de düşün-ür-üm.

Bil-e-min de jırla-y-mun ğoy (K.Amancolulı,*Nurlı Düniye* TEA. 241-6)

Bil-ir-im sıcak hislere

Öytkeni bir küni şekesine kiy-e-di

(A.Tokmağambetuli,*Jelikken Jjengeylerde* TEA.98-48))

Mesela bir gün başının kenarını tut-tur-ur

Jaxbırğa janın suwarıp küil-edi elgi qarındas

(E.Sersenbayulı,*Jazğı Janbır*.TEA.100-9)

Yağmurla canını sulayıp gül-er deminki kardeş,

Bawırınan salalanıp tara-ydı üş say .

(E.Sersenbayulı *Argonadı Tawına* TEA.100-8)

Bağrından kollara ayrılıp dağıl-ır üç yere

Şal oyla-ydı işten tınıp kürsinip (K.Bekhocin,*Şiirler*,TEA.121-9)

Yaşlı düşün-ür üzülp iç çekerek

Tüsin-e-m, bärin de tüsin-e-m. (E.Tecibayulı, *Tınıqsın Tiymeñder*, 111-4)

Düşün-ür-üm hepsini de düşün-ür-üm.

Bu şekilde **-e** zarf-fiil ile görülen geçmiş -ki ekinin birleştiği çekimlerde daha geniş bir zamana yayılma söz konusudur. Sadece **-e** ekiyle yapılan geniş zaman çekimi ise şimdiki ve yakın geleceği kapsayacak şekilde geniş zaman anlamı vermektedir. Şimdiki zaman çekimiyle de karşılanabilecek bu çekimler, daha çok geniş zaman,gelecek zaman anlamlarını kapsamaktadır.

Bir sen üşin yaşa-y-mın ben

(Q.Amancolulı,*Nurlı Düniye*.TEA.113-16)

Bir senin için yaşı-yor-um ben

İnisin mingizgenine alğıs ayt-a-dı. (QJA. 143- 14)

Erkek kardeşini bindirdikleri için teşekkür edi-yor.

Nadandıqtan kül-e-siñder. (QJA. 144-20)

Cahillikten gülü-**yor-sunuz.**

Ter puşpağınann ağ-a-dı. (QJA. 145- 23)

Baldırlarından ter çıkı-**yor.**

Keri aspan töseginde aw awna-y-dı.

(J. Necmedenulı, *Tiın*, TEA. 259-7)

Yaşlı göğün döseğinde av yatı-**yor.**

Men awdanğa bar-a-mın. (Ğ.Mustafin, KGS. 118)

Ben ilçeye gidi-**yor-um.**

2.4.1.2.3.2. İstek Anlamı:

Qatınğa ayt-a-yın dese de, bata almaytın. (QJA. 143- 21)

Kadınla konuş-**a-yım** dese de cesaret edemiyordu.

Ber-e-yin ömirinnen ölen jasap

(Q.Amancolulı, *Özim Tuwralı*, TEA.113-11)

Ver-**e-yim** ömrümden şiirler yazıp

Endeşe, men qaydan bil-e-yin? (QJA. 146-28)

O zaman ben nereden tanıy-**a-yım?**

Ber-e-yin ömirimnen öleñ jasap. (Q.Amancolulı, *Özim Tuwralı*, TEA.113-11)

Ver-**e-yim** ömrümden şiirler yazıp.

2.4.1.2.3.3. Gelecek Zaman Kip Eki:

Otırıqşı boluwğa qazaqqa jer jet-e me? (QJA.135-21)

Kazaklara, yerleşik hayata geçmeye yer yet-**ecek** mi?

*Al indi qalğan ömirimizdi qaytip ne qılıp ötkiz-**e-miz**.* (BKT. 179)

Artık kalan ömrümüzü nasıl ve ne yaparak geçir-**eceğ-iz?**

2.4.1.2.3.4. Hikaye Birleşik Zamanı :

*Ol balanı ne qıl-**a-dı?*** (BKT. 179)

O çocuğu ne yap-**acak-tı?**

*Joldastarı oylan-**a-dı**.* (QJA.137-8)

Arkadaşları düşünü-**yor-du**.

2.4.1.3. -MAy Zarf-Fiil Eki :

Eski Türkçe döneminde işlek olarak kullanılan **-matı/-meti; -madı/-medi; -matın/-metin; -madın/-medin** zarf-fiil ekinin Kazak Türkçesindeki biçimidir. **-a/-e, -y** ve **-p** zarf-fiillerinin olumsuzudur.⁴⁵

. Korkmaz (1994:70) ve Karamanlıoğlu (1994: 45) **-mAy<-mA(y)I** şeklinde izaha çalışmışlardır. Bu ek, Batı Türkçesi metinlerinde görülmez. Batı Türkçesinin bir evresi olan Eski Anadolu Türkçesinde karşımıza çıkmaz.(K.Timurtaş, 1981:138).

Türkiye Türkçesinde kullanılmayan bu ek, Kazak Türkçesinde **-may/-mey, -pay/-pey, -bay/-bey**şekillerinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Kazak Türkçesinde değişik anlam ve işlevlerde kullanılan, işlevi ve anlamı bakımından Türkiye Türkçesindeki **-madan/-meden, -mayıp/-meyip, -mayarak/-meyerek, -maksızın/-meksizin** ekleriyle karşılayabileceğimiz bu zarf-fiil eki, yüklem durumunu, tarzını ve zamanını olumsuz yönden niteler. Öznenin gerçekleştirdiği eylemin farklı niteliklerini ve tarzlarını belirtmek

⁴⁵ TANÇ, M.2002 :.116

amacıyla bir cümlede birden fazla art arda kullanılabilir. (Eckmann, 1988: 116) Birleşik fiil kuruluşunda kullanılmaz. Tekli ve ikilemeli kullanımları yanında tasvir fiili ile cümlede zarf görevini üstlenir.

2.4.1.3.1. Zarf Görevi :

2.4.1.3.1.1. Türkiye Türkçesindeki **-madan/-meden** ekinin görevini üstlenerek cümlenin yüklemde bildirilen iş, hareket oluşun, zarf-fiil ekinin eklendiği fiilin bildirdiği iş, hareket veya oluştan daha önce gerçekleştiğini belirtir.

Abay en ewweli äkesine bar-may, Küñkenin üyine kirdi.

(M.Äwezov, *Balaqayaev*, KGS. 26)

Abay babasına git-**meden** önce Künkenin evine girdi.

Acal cet-pey can şıppas. (QBD. 53-318)

Ecel gel-**meden** can çıkmaz.

Birlik bol-may tirlik bolmas. (KT. *Maqal*, 140)

Birlik ol-**madan** dirlik olmaz.

Jigitterdi 15 künnen qaldır-may jürgizedi. (QJA. 41-9)

Gençleri 15 güne bırak-**madan** alacaklar.

Künder öt-pey tura ma? (ŞĞ. 117-6)

Günler geç-**meden** durur mu?

Ol iyt jilat-pay mal berüwşi me yedi? (QJA. 46-21)

O it ağla-**madan** hayvan verir mi?

Aşuwmenen aya-may .. (QBD. 49-229)

Sinirlenip acı-**madan..**

Alşandap basıp asıq-pay..(QBD. 56-410)

Acele et-**meden** gururla yürüyüp..,

2.4.1.3.1.2. Türkiye Türkçesinde –**mayıp/-meyip** ekiyle karşılayabileceğimiz ve –p,-ıp/-ip zarf-fiil ekinin olumsuz olarak bağlama zarf-fiili görevinde kullanılır.

Oyna-may qaytsin? (QJA. 41-15)

Oyna-**mayıp** ne yapsın?

Asan balıqtı al-may, qızdı alıp eline kete berdi. (BJ. 49-17)

Hasan balığı al-**mayıp** kızı alarak memleketine gitti.

Tağı da qoy-may awladı. (QBD. 51-264)

Daha da bırak-**mayıp** avladı.

Qayratqa şıday al-may şıqtık sırtqa.

(K.Sarmuratulı, *Ömir Tuwralı*, TDED. 12/2, 577)

Arzuları yine-**meyip** çıktık yola.

Cıla-may köñili buzılıp, (QBD. 57-430)

Ağla-**mayıp** gönlü bozulup,

2.4.1.3.1.3.Türkiye Türkçesinde –**mayarak/-meyerek** ekiyle karşılayabileceğimiz ve –arak/-erek durum zarf-fiil ekinin olumsuz biçimi görevinde kullanılır.

San saqal munimen qoy-may Katşağa buyruq etti. (KTZ. 120)

Sarı sakal bununla da yetin-**meyerek** Katşa'ya emir verdi.

Meral özin ustay al-may tüsiniksiz bir quwanışpen baqırdı. (YA. 29)

Meral kendini tuta-**mayarak** bulanık bir neşe içinde bağırdı.

2.4.1.3.1.4. Türkiye Türkçesinde **-maksızın/-meksizin** zarf-fiil ekiyle karşılayabileceğimiz ve cümlenin yüklemine bildirdiği iş, hareket veya oluşun, zarf-fiil ekli yan cümlecüğün bildirdiği iş, hareket veya oluşun gerçekleşmediğine bağlı olarak yüklem durumunu belirtme görevinde kullanılır.

Tüsten beri qaray bir mazasız jawın damıl al-may quyıp turğan. (KTZ. 119)

Öğleden beri şiddetli bir yağmur ara ver-**meksizin** yağıyordu.

Jol boyı toqta-may aqqan qan èlin ketirdi. (KTZ. 124)

Yol boyunca dur-**maksızın** akan kan onu kuvvetten düşürdü.

Key uwaqıt ünde-mey otırıp otırıp sebepsiz jılaydı. (KTZ.124)

Bazı zamanlar ses çıkar-**maksızın** oturup sebepsiz yere ağlıyordu.

Alşandap basıp asıq-pay.. (QBD.56-410)

Acele et-**meksizin** gururla yürüyüp...

2.4.1.3.1.5. Yüklem bildirdiği iş, hareket veya oluşun sebebini **-may** olumsuzluk zarf-fiil ekini alan yan cümlenin yüklemine bağlar. Bu şekildeki kullanımıyla Türkiye Türkçesindeki **-madığından/-mediğinden; -madığı için/-mediği için** olumsuzluk bildiren zarf fiil ekleriyle aynı işlevdedir.

Qıstay otın ala al-may, mektep azınap turdı. (QJA. 129-14)

Kışlık odun ala-**madıklarından** okul esip durdu.

İzdegen suñqar kezdes-pey /Qoñır qaz qattı şeldeydi.

(Ş.İmambaykızı, *Qoñır Qaz*, TEA. 94-28,29)

Aradığı sunkara rastla-**madığı için** / Konur kaz hep susuyor.

Fil Çekiminde Kip Eki :

2.4.1.3.2.1. Geniş Zaman Olumsuz Çekimi:

Bil-mey-di eşkim älimdi. (QBD. 52-294)

Kimse bil-**mez** halimi.

Qonaqsız bol-may-di er kiini.

(S.Jiyenbayulı, *Awılğa Barğanda*. TEA. 28.c 242-46)

Konuksuz geç-**mez-di** bir günü.

Mart şıqpay dert şıq-pay-di. (*Magaldar*, TTÄ. 116)

Mart çıkmadan dert çık-**maz**.

Köşede tünewge bol-may-di. (QJA. 147-10)

Sokakta geceleme ol-**maz**.

Urhıq qoldan kel-mey-di. (QBD. 62-545)

Hırsızlık elden gel-**mez**.

Jaqsı jerin hjurt ber-**mey-di.** (QJA. 137-5)

Millet iyi topraklarını ver-**mez**.

2.4.1.3.2.2. Geçmiş zamanın olumsuz olarak işlev görür.

Äytse de sır bildirgisi kel-meydi. (QJA. 143-11)

Yine de aldırış etmek iste-**medi**.

2.4.1.3.2.3. Şimdiki zamanın olumsuz göreviyle çekimlenir.

Qarağım, nege uyıqta-may-sıñ? (QJA. 143-23)

Küçüğüm, niye uyu-**muyor-sun?**

Qatyetinin bil-mey-min. (QJA. 144-8)

Ne yapacağını bil-**miyor-um**.

Tap-**pay-mın**. (DKTG.32)

Bul-**muyor-um**.

*Qartqojanıñ közi jet-**pey-di***. (QJA. 136-7)

Kartkoca'nın aklı ermi-**yor**.

Bu şekildeki şimdiki zaman çekimi Kazak Türkçesinde ne...ne.... olumsuzluk bağlaçlarıyla birleşerek olumsuzluk yapmaktadır. Türkiye Türkçesinde ne....ne.. olumsuzluk bağlacı yalnızca olumlu fiillerle kullanıldığı halde Kazak Türkçesinde olumsuz fiil çekimi olan –**may** ekiyle kullanıldığını görüyoruz.

*Ne iş-**pey-di**, ne je-**mey-di***. (QJA. 47-2)

Ne yi-**yor**, ne içi-**yor**..

2.4.1.3.3. –mAy zarf-fiil eki kendisinden sonra getirilerek süreklilik anlamı veren fiillere -Ğan sıfat-fiil eki getirilmek suretiyle geniş zaman anlamı veren olumsuz sıfat-fiiller yapar:

*Onı kör-**mey bil-mey otrğan** jurt bar ma?* (QJA. 35-25)

Onu gör-**meyen bil-meyen** millet var mı?

*Qaraqatın bıqsıp, jan-**bay jatqan** ottı ürley tüsti de, äldeneye mırı etti.*

(A.Nurpeyisulı, *Qaramzin*, TEA. 28.c. 161-8)

Karakadın dumanı yan-**mayan** ateşi üflemeğe girişti de birkaç kez kıs kıs güldü.

2.4.1.4. -QAlI Zarf-Fiil Eki :

Kazak Türkçesinde *-ğalı/geli;-qalı/-keli* olmak üzere ses uyumları bakımından dört şekilde bulunan bu ekin Türkiye Türkçesindeki biçimi *-alı/-eli* şeklindedir. Eski Türkçede -gAlI veya -kAlI şekillerinde görülen bu zarf-fiil ekinin Ergin(1985,342) Eski Türkçede -ğalı/-geli şeklinde olduğunu ve Batı Türkçesine -alı/-eli biçiminde geçtiğini, Eski Türkçede “-mak için” anlamında sebep gösteren bir hal zarfı yaptığını açıklar.

Gabain(1988:86) ekin -U zarf-fiili gibi birleşik fiil çekimlerinde kullanılabilirdiğini,yakın gelecek zaman anlamı verilmek istendiğinde bu ekin kullanıldığını ve ayrıca bağlı bulunduğu fiili bol- yardımcı fiiline bağlayarak iktidar ifadesi olarak kullanıldığını belirtmektedir. Eski Türkçedeki en işlek ve yaygın kullanımı -mAk için anlamıyla sebep anlatan bir hal zarfı olarak cümlenin yüklemine bağlanmasıdır.

Deny(1941:65) -eli zarf-fiil eki almış eylemin, asıl yüklem başlangıç noktasını oluşturduğunu ve bu şekle, “başlayış hudutlu ulak” denilebileceğini belirtmektedir.

Tekin (2000:177) Orhon Türkçesinde bu zarf-fiil ekinin asıl eylemin amacını ifade etmek ve asıl eylemin başlangıç noktası olan bir eylemi ifade etmek şeklinde iki asıl görevle açıklamıştır.

Tuncer(1996:18) zarf-fiiller üzerine yaptığı doktora çalışmasında Eski Türkçede ekin isim olarak kullanıldığını tesbit etmiştir.

Kazak Türkçesinde bu ek hemen her tür fiil kök veya gövdelerine getirilmektedir.Eski Türkçede olduğu gibi birleşik fiil çekiminde de kullanılmaktadır. Kip eki olarak yakın gelecek anlamını verecek şekilde çekimlendiği gibi, bir hareketin başlangıcını ifade eden zaman zarfı olarak da görev yapmaktadır.

Zarf Görevi :

2.4.1.4.1.1. Cümlede asıl yüklem bildirdiği iş hareket veya oluşun başlangıç noktasını gösterir. Bu anlamda zaman zarfı özelliği gösterir. Türkiye Türkçesinde

baştaki sessizin zamanla düşmesi sonucunda **-alı/-eli, -DığInDAn beri, -All beri** biçimleri kullanılır.

Maqtawıñ esitip bil-geli, (QBD. 47-170)

Methini işitip bil-**eli**,

Bas toqsan tir-geli aldaqaşan. (A.Nurpeyisulı, *Qaramzin*, TEA. 162-20)

Kış gir-**eli** çok oldu.

Qazaq Qazaq bol-ğalı meken a etken?

(M.Duvsatulı, *Kazak Jerleri*, TEA.21-14)

Kazak Kazak ol-**alı** yurt edinebilmiş mi?

Süyev qarttıñ keletin habarın esit-keli erli zayıptı ekevinin arası jaqınday tüsti.

(A.Nurpeyisulı, *Qaramzin*, TEA. 166-16)

İhtiyar Süyev'in geleceği haberini duy-**alı** beri karı-kocanın arası düzelir gibi oldu.

Tuw-ğalı tüz körmegen sorlı.. (QJA. 41-1)

Doğ-**duğundan beri** dışarıyı görmeyen zavallı...

Qazak Tili mämleketik märtebeđe iye bol-ğalı qazaq tilin üyrenip,.. (QT. 3-2)

Kazak Dili memleketin dili mertebesine sahip ol-**unca** Kazak dilini öğrenip,...

Ombıdan kel-geli beri qay jerde aqsaqaldar mesliyatı bolsa, sol ortağa şaqırıldı.

(İ.Caqanulı, *Iqilas*, TEA. 260-1,2)

Ombı'dan gel-**diğinden beri** nerde aksakallıların maslahatı varsa oraya çağrıldı.

2.4.1.4.1.2. Eylemin sebebini bildirerek durum zarfı yapar. Bu işleviyle kullanıldığında Türkiye Türkçesinde **-mAk için, -mAYa** eklerini karşılar.

Bolsın öltir-geli barğanda, qasıp ketipti. (QJA. 40-1)

Bolısı öldür-**meye gittiklerinde**, Bolıs kaçıp gitmişti.

Qusayın da bar-ğalı otır ğoy. (QJA. 40-26)

Kusayın da git-mek için hazırlanıyor ya.

Dostıq bildir-geli keldik, dedi Qojeken. (Ğ.Müsirepow, KGS. 11)

Dostluk bildir-mek için geldik, dedi Kojejen.

2.4.1.4.2. Yaklaşma Birleşik Fiilleri :

2.4.1.4.2.1. Otur-,tur-, jür-,jat- yardımcı fiilleri ile birlikte kullanıldığında eylemin gerçekleşmesine çok az bir zaman kaldığını gösterir veya yakın gelecek zaman anlamında birleşik fiil çekiminde kullanılır. Türkiye Türkçesinde –mAk üzere, -AcAk olmak, kalıplarıyla veya gelecek zaman eki –AcAk ekinin işlevini üstlenir.

Orta mektepti bitir-geli otur. (M.İmamcanulı, *Oraz ben Borya*, TEA.138-24)

Ortaokulu bitir-mek üzereler..

Birdeme ayt-qalı tur edi, ar jağınan jengesi şığıp qaldı. (QJA. 28-9)

Bir şey söyle-y-ecek ol-du, diğer taraftan yengesi çıkıp geldi.

2.4.2. SIFAT-FİİL EKLERİYLE KURULAN BİRLEŞİK ZARF-FİİLLER:

2.4.2.1. –QAn Sıfat-Fiil Ekiyle Kurulan Birleşik Zarf-Fiil Ekleri:

2.4.2.1.1. -qanda/-kende; -ğanda/-gende;

-qanında/-keninde;-ğanında/-geninde :

-ĞAn sıfat-fiil ekiyle –dA bulunma durumunun birleşmesinden oluşan bu zarf-fiil eki Kazak Türkçesinde oldukça yaygın olarak kullanılmaktadır. Tanç(2002:127) Kazak Türkçesindeki zarf-fiiller üzerine hazırladığı doktora tezinde bu ekin Türkiye Türkçesinde kullanılmadığını belirtir. Bayraktar(2004:225) Kıpçak Türkçesine ait metinlerde –ğan+iyelik eki+da/-gen+iyelik eki+de,-kan+iyelik eki+da/-ken+iyelik

eki+de biçimleriyle kullanıldığını belirtir. Türkiye Türkçesinde yazı dilinde bu ek kullanılmamakla birlikte, bazı ağızlarda “-**anda/-ende**” zarf-fiil ekinin kullanıldığını biliyoruz.

Olumlu olumsuz fiil kök ve gövdelerine getirilerek kullanılabilen bu zarf-fiil eki, temel cümlenin yüklemine zaman bakımından yan cümleye bağlar. Üstüner(2000:58),- AndA şekliyle Azeri Türkçesinde kullanılan bu ekin, Anadolu ağızlarında da “-**mca/-ince**” zarf-fiil anlamında kullanıldığını belirtir. Bayraktar(2004:225) “-**dığı zaman, -dığında**” anlamlarında kullanıldığını belirtir. Kazak Türkçesindeki kullanımlarına baktığımızda işlevleri ve Türkiye Türkçesindeki karşılıkları bakımından üstlendikleri anlamları şu şekilde sıralayabiliriz:

2.4.2.1.1.1. Cümlenin yüklemi ile yardımcı cümleyi oluşturan zarf-fiilli yüklemi birbirine zaman bakımından bağlayarak aynı anda gerçekleştiklerini bildirir. Türkiye Türkçesinde “-**dığında/-diğinde; -dığı sırada/-diği zaman**” zarf-fiilinin yaptığı görevi yapar. Cümleyi zaman bakımından tamamladığı için cümlenin zarf tümlecidir:

Tün ortası bol-ğanda... (BJ . 9 - 32)

Gece yarısı ol-**duğunda**...

Men oqıwğa attan-ğanda , tünjirap (SĞ . 15 -27)

Ben tahsil için yola çık-**tığımda** efkarlanıp

Tokız ay on kün bol-ğanda (BJ . 12 - 15)

Dokuz ay on gün ol-**duğunda**....

Çaysın ket-kende keneled deysin. (QJA . 40 - 22)

Hanginiz git-**tiğinde** kolaylaşır dersim ?

Kör-gende osı şaldığı bilmes bulaqtı... (SĞ. 43- 7)

Gör-**düğü zaman** o yorulmak bilmeyen pınarı...

Qayt -qanda Qambar işsin dep... (QBD . 59- 469)

Dön-**düğünde** Kambar içsin deyip...

*Sibirlep tan at-**qanda**...* (ŞĖ. 49 – 14)

Şafak söküp tan at-**tığında**....

*Awdı ekinşi ret sal-**ğanda** awğa sandıq ilinip sıǵıp edi.* (BJ. 49-12)

Aǵı ikinci kez sal-**tığında** aǵa sandık ilişip çıkmıştı.

*Üyge jaqın bar-**ğanda**,..* (BJ.13-15)

Eve yaklaş-**tığında**,..

*...ne de bolsa jumıspen keldi-aw dep jılı şıray ber-**genimde**...*(ŞĖ.8-21)

... ne de olsa emeǵıyla, çalışarak geldi diye yakınlık göster-**diğimde**...

2.4.2.1.1.2. Eklendiği fiilin gerçekteşmesiyle ilgili olarak ‘*tam o sırada*’ anlamını veren, Türkiye Türkçesinde **-ınca/-ince** zarf-fiil ekinin işlevini yapar. Her ne kadar **-dığında, -dıği** sırada zarf-fiil ekiyle aynı görevde gibi görünse de, yukarıda örneklerini verdiğimiz **-dığında** eki, **-ınca/-ince** zarf-fiil ekine göre, eylemin yapılışını daha geniş bir ana yaymakta ve cümleinin yüklemi ile zarf-fiil alan fiilin aynı anda gerçekteştirildiği ifadesini vermektedir. Oysa **-ınca/-ince** zarf-fiil eki, eklendiği fiile, fiilin gerçekteşmesinin hemen ardından anlamını yüklemektedir.

*Attañan qoldı kör-**gende** / Qastı qalmak qalağa.* (BJ. 53-37)

Atlanan orduyu gör-**ünce** /Kaçtı Kalmuk Kalesine.

*Arada éki ay öt-**kende** han tağı da bir nürse oyladı.* (BJ. 60-16)

Aradan iki ay geç-**ince** han da bir şeyler düşündü.

*‘Al aytınız’de-**gende** ...*BJ.19-12)

Haydi anlatın , dey-**ince**...

Kün şıq-qanda tursıñdar jasıra almay. (K.Ahmetkızı, *Şilter*, TEA. 475-20)

Güneş çık-**mca** izleyemezsin.

**2.4.2.1.2 .-ğanşa/genşe ; -qanşa/-kenşe, -ğanınşa/-geninşe ;
-qanınşa/-keninşe (-ğayınşa/-geyinşe; -qayınşa/-keyinşe):**

-**ĞAn** sıfat-fiil eki ile -**çA** eşitlik ekinin birleşmesiyle oluşan bu zarf-fiil eki Kazak Türkçesinde oldukça işlek bir kullanımı vardır. Ediskun, (1996:253) Türkiye Türkçesinde bu ekin kullanılmadığını söyler. Gabain(1988:87) Eski Türkçe devresinde bulunmayan bu ekin işlevini -ğınça/-ginçe zarf-fiil ekinin üstlendiğini belirtir.

Bayraktar (2004:221) -**dığı kadar** anlamında kullanılan bu ekin Kıpçak Türkçesinde kullanıldığını, Yılmaz(1998:121) Kıpçak Grubu Türk lehçelerinde bu ekin biçimlerini gösterdikten sonra asıl yargıyı “-**mca/-ince, -mcaya kadar**” zarf-fiil anlamlarıyla sınırlayarak tamamlayan zarf-fiiller türettiğini belirtir.

Kazak Türkçesindeki -ç->-ş- değişimine bağlı olarak -çA eşitlik eki -şA biçimine girmiştir. Zaman bildiren bir zarf-fiil olarak Kazak Türkçesinde işlek olan bu zarf-fiil ekini, Iskakov (1974:317) geçmiş zaman zarf-fiili (ötken şak kösemşe) olarak gösterir ve fiil çekimine girmediğini söyler.

Kazak Türkçesindeki bu zarf-fiil eki, asıl eylemin gerçekleşmesini zarf-fiil ekinin getirildiği yardımcı eylemin başlangıcıyla zaman veya durum bakımından sınırlar. Ekin Türkiye Türkçesindeki karşılığı olarak kullanabileceğimiz zarf-fiil ekleri -**diği kadar, -IncAyA kadar, -AcAk gibi** vb. anlamı veren eklerdir. Hemen her tür fiil kök veya gövdelerine getirilen bu ek, Kazak Türkçesinde eylemin başladığı ana kadar asıl eylemi sınırlama anlamlarında kullanılır.

2.4.2.1.2.1. Eklendiği eylemin başlangıç anına kadar cümlenin bildirdiği yüklemi zaman bakımından tamamlar. Türkiye Türkçesinde - **mcaya kadar, -dığı kadar, -ana**

kadar -ene kadar zarf-fiil ekleriyle karşıladığımız ve fiilin başlanmasına veya bitirilmesine kadar olan süreci ifade eden zaman zarfı görevinde kullanılır.

Bar-ğanınşa kil qavip (B.Amanşin,Şiirler TEA .176-10)

Gid-inceye kadar devamlı tehlike.

Kütüp edi kel-ğenişe asıǵıp (ŞĖ.19-27)

Sabırsıza beklemişti gel-inceye kadar.

Suwıtıp qayıp jat-qanşa... (QBD.55-368)

Atı dinlen-inceye kadar ...

Tan at-qanşa ustap gol. (QBD.62-568)

Tan at-ıncaya kadar elini tutup...

Heş armanım bolmas ed öl-ğenişe... (M. Duvlatulı, Şiirler,TEA. 26-15)

Hiçbir arzum olmaz öl-ünceye kadar...

Dünyeden ket-kenşe /Jaqsı étip ata bağarmın. (BJ.17-20)

Bu dünyadan göç-ene kadar /İyi edip babama bakacağım.

Kederiy-häl bil-ğenişe men de jazdım.

(S.Mukanulı, *Baqıtsız Jamal*, TEA. 75-31)

Bu üzücü hali bil-diğim kadarıyla ben de yazdım.

Qalağa jür-ğenişe osı kitaptı bitirsem japsı bolar edi. (QJA.27-8)

Şehre gid-inceye kadar bu kitabı bitirsem iyi olurdu.

'Kör-ğenişe aman bol !' dep ketti. (QBD.78-965)

'Görüsünceye kadar sag ol !' deyip gitti.

Qos qaray-ğanşa jatıp awılğa qayttı. (QJA.28-13)

Hava karar-ıncaya kadar vakit geçirip köylerine döndüler.

*Qasqır menen jolbarıs kel-**genşe** tülki tüyeni* (Ert. 74-41)

Bozkır tilkisiyle pars gel-**inceye kadar** tilki deveyi...

*Jibek oramal,kep-**kenşe**/camannıñ kegi ör cerde.* (QBD.82-1083-1085)

İpek örtü kuru-y-**uncaya kadar**/kötünün öcü her yerde.

*Başı jerge jet-**kenşe*** (QBD.82.1085)

Başı yere eğ-**inceye kadar**..

*Öl-**genşe** işip je,dedi.* (BJ.8-85)

Öl-**ünceye kadar** içip ye,dedi.

2.4.2.1.2.2. Eklendiği eylemin gerçekleştiği an ile yüklemi zaman bakımından birbirine bağlama görevini üstlenir. Bu şekildeki kullanımıyla Türkiye Türkçesindeki -**mca/-ince**, -**unca/-ünce** zarf-fiil eklerinin işlevini üstlenir.

*Bitir-**genşe** ol jırın / tileydi oğan tınıştıq* (ŞG.119-33,34)

O destanını bitir-**ince** / ona huzur diledi.

*Teñizdiñ aq köbik tolqını / jet-**kenşe** jağağa* (ŞĞ.115-28,29)

Deniz ak köpüklü dalgası / kıyıya vur-**unca**

*Kel-**genşe** qayta oralıp* (Q.Amancolulu,*Oral*, TEA. 112-27)

Tekrar dolaşp gel-**ince**

*Tili anıq şıq-**qanşa**...*(T.İztilevulı, *Ne Qızıq*, TEA. 18-2)

İş açığa çık-**mca**...

*Qulundarıñ közimen kör-**geninşe**...* (M. Duvlatulı,*Şiirler*, TEA. 26-13)

Yavrularını gözüyle gör-**ünce**...

2.4.2.1.2.3. Eklendiği fiilin bildirdiği iş, hareket veya oluşun gerçekleşmediği halde gerçekleşecek gibi görüldüğünü anlatmak amacıyla sıfat, zarf, fiil veya fiilimsilerin özelliklerini durum yönünden niteler. Türkiye Türkçesinde **-acak gibi/-ecek gibi;-mişçasına/-mişçesine, -asıya/-esiye** zarf-fiil eklerinin verdiği anlamı verir.

*Keybir kölikter öl-**genşe** arıq,salt abranı zorğa tartıp baradı.*(QSA.131-8)
Bazı taşıyıcı atlar öl-**ecek gibi** zayıf,boş arabayı zorla çekerek gidiyorlar.

*Öl-**genşe** japsı köriw..* (KTS.426)
Öl-**esiye** sevmek...

*Beyler kisisine qaray öl-**genşe** qattı.* (KTZ. 160)
Beyler adamına göre öldür-**esiye** acımasız.

2.4.2.1.2.4. Yüklemin bildirdiği eylem ile yan cümlenin yüklemine oluşturan ve – **Qanşa** zarf-fiil ekini alan eylem arasında tercih yapıldığını ve yüklem bildirdiği iş, hareket veya oluşun tercih edildiğini gösterir. Türkiye Türkçesinde –**maktansa/-mektense, -acağına / -eceğine** eklerinin cümleye kazandırdığı anlamı kazandırır.

*Ötiriktin otına örten-**genşe**, araqqa küygenim artıq.*
(S.Adambequlı, *Sağım*, TEA. 147-37)

Yalanın ateşinde yana-**cağına** rakıyla yanmak daha iyi.

*Büytip qor ét-**kenşe** jaratpasañ étti.* (QJA. 20-18)
Böyle zararlı kıl-**acağına** yaratmasaydın ya!

*Kel-**genşe** qayıp qatınday..* (QBD. 100-1535)
Kadın gibi geri dön-**mektense..**

Qazınağa bar-ğansa, elde qalğanı täwir de...(QJA.137-23)

Hazineye git-**mektense** halkta kalması daha iyi..

2.4.2.1.2.5. Eklendiği eylemi gerçekleştirmeye gücü yettiği sürece, yapabildiği kadar anlamlarında süreklilik kazandırarak cümlenin yüklemine zaman ve durum bakımından belirtir. Türkiye Türkçesinde **-DığI sürece, -Dıkça-** zarf-fiil eklerinin görevini yapar.

Şaması kel-ğenşe sıy-qurmetin körsetip (KTG.5-391)

Gücü yet-**tigince** hürmet gösterip

Ata-anası goldan kel-ğenşe (TEA..78-2)

Ana babası ellerinden gel-**digince**

Janım de-ğenşe janıñ şıqsın der.(TTÄ-115)

Canım de-**dikçe** canın çıksın der.

Erkimge öz halinen kel-ğeninşe...

(E. Galımulı, *Zamandastarğa*, TEA. 32-7)

Herkes elinden gel-**diğince...**

2.4.2.1.3. -ğanday/kendey;-qanday/-kendey;

-ğanunday/-genindey; -qanunday/-kenindey

-GAn sıfat-fiil eki ile **-dAy** (Eski Türkçede ‘teg’ benzetme edatı) birleşmesinden oluşan bu zarf-fiil eki, eklendiği fiille nitelediği fiil, fiilimsi, sıfat veya zarf arasında benzerlik ilgisi kurarak Türkiye Türkçesinde “**-mış gibi, -dığı gibi, -yor gibi, -ar gibi, -mışçasına, -mış kadar, -dığı kadar, -acak kadar, -arcasına, -yorcasına.. vb**” zarf-fiil ekleriyle aynı anlam ve görevde kullanılır. Türkiye Türkçesinde bulunmayan bu ek, Kazak Türkçesinde oldukça yaygın olarak kullanılmaktadır:

Üy cıǵılıp qal-ǵanday...(QBD. 68-706)

Ev yıkılıp kal-**mış gibi..**

*Öz üyimizdiñ kimge qonaqası ber-**gendey** jayı bar?* (QJA: 137-7)

Kendi evimizin kime konuk yemeǵı ver-**ecek kadar** durumu var?

jazı-qısı qonıs bol-ǵanday ultandı ŝabındısı... (QJA.136-16)

yaz kış mekan ol-**acak kadar** güzel otlaǵı....

*Senimdi ŝabit kel-**gendey**...*(M.Avezulı, *Biyikte*, TEA. 67-18)

Kuvvetli bir ilham gel-**mış gibi...**

*Ayt-**qanınday** 4-5 ŝaqırım jürgen soñ, at sileyip turıp qaldı.* (QJA.143-6)

Söyle-**dikleri gibi** at 4-5 km gittikten sonra, sessizce donakaldı.

*Nemene körgen, qızıq kör-**megendey**...* (M.Bapiyulı, *Qarqaralı*, TEA. 17-13)

Nedir gördüklerim, göröl-**memiş gibi...**

Uyal-ǵanday kün közinen....

(M. Hakimcankızı, *Üzim Tuvralı Jır*, TEA. 102-14)

Utan-**mış gibi** güneŝten...

2.4.2.1.4. –qanmen/-kenmen; -ǵanmen/-genmen:

-GAn sıfat-fiil eki ile men (ile) edatının birleşmesiyle oluşan bu zarf-fiil eki baǵlama zarfı olarak genellikle karŝıt durumu anlatan iki cümleyi birbirine baǵlama görevini görür. Türkiye Türkçesinde **–makla, -makla beraber, -masına raǵmen, -sa da**, vb. anlam bakımından karŝıtlık ifade eden iki yargıyı birbirine baǵlayan zarf-fiil ekleriyle aynı anlamda kullanılır.

Alımırza ekewi bir qlasta oqı-ğanmen mektepte jürgende...

(B.Şahanulı, *Kögildir Qoynaw*, TEA. 408-42)

Alımırza ikisi bir sınıfta oku-**masına rağmen** okuldayken...

Qanşa ayt-qanmen tübi bir ğoy. (QJA.71-22)

Ne kadar söyle-**sek de** soyu onlarka aynı.

Ne de-genmen ıdıı qoy,..(QJA. 145-9)

Ne **de olsa** bozuk paraydı ya,...

**2.4.2.1.5. –qannan/-kennen; -ğannan/-gennen;
–qandıqtan/-kendikten; -ğandıqtan/-gendikten :**

-**GAn** sıfat-fiil eki –nan çıkma durum ekini veya –**dıq** yapım eki ile –**tan** ayrılma durum ekini alarak sebep bildiren zarf-fiiller yapar. Türkiye Türkçesinde –**dığmdan**, –**dığı için**, –**dığı anda**, –**mca**, ekleriyle aynı anlamda kullanılır:

Ekpesine kele jat-qandıqtan bolay belkiy. (M.Bayğutulu, *Hikaye*, TEA.460-23)

Ablasına gel-**dığı için**-di belki de...

Bul kisi Awlınıñ ülkeni de bol-ğandıqtan, amal joq otır.

(E.Elimjan, *Ayt Küni*, TEA.450-44)

Bu kişi köyün büyüğü de ol-**duğu için**, çare yok, oturdu.

Jası ülken bol-ğandıqtan sıylaydı. (KGS.122)

Yaşı büyük ol-**duğmdan** sayđı gösteriyor.

Öni juqar-ğannan qısqa şıdamsız boldı ma? (QJA. 135-26)

Bütün vücudu zayıfla-**dığmdan** kışa dayanıksız mı oldu?

Qorıq-qannan jılap jiberdi. (KGS. 12)

Kork-**tuğundan** ağlayıverdi.

2.4.2.1.6. –*qan sayın/-ken sayın; -ğan sayın/-gen sayın* :

-**GAn** sıfat-fiil eki sayın(her) edatını aldığıında işin devamı ettiği süreyi vurgulayarak zaman zarfı görevinde kullanılır. Türkiye Türkçesinde –**dıkça/-dikçe** zarf-fiil ekiyle aynı anlam ve işlevde kullanılır. Bu ek Kazak Türkçesinde oldukça yaygın olarak kullanılmaktadır.

Jıla-ğan sayıñ tamak bermeytin boldu.

(M.Awezov, *Jetim*, TDED-5, 261-97)

Ağla-**dıkça** yemek vermez oldular.

Sämkeş ayağın bas-qan sayıñ, Qartqojanıñ janı kiredi. (QJA. 30-1,2)

Samkeş adım at-**tıkça**, Kartkoca'nın yüreği hopluyor.

Er jetip, es bil-gen sayın.. (QJA.11-3)

Yiğit yetişip akli er-**dikçe**..

Jür-gen sayın dıbis anığıraq. (QJA. 67-19)

Yürü-**dükçe** ses belirginleşmekte..

2.4.2.1.7. –*qan soñ/-ken soñ ; -ğan soñ/-gen soñ*

-qannan soñ/-kennen soñ; -ğannan soñ/-gennen soñ:

Bu şekilde -**QAn** sıfat-fiil ekiyle kaynaşmış zaman bildiren sözcükler de Türkiye Türkçesinde –**DıktAn sonra, -Diğİ için** eklerinin karşılığı olarak zaman zarfı görevinde kullanılır.

Kör-gennen soñ bulardı... (QBD.65-643)

Bunları gör-**dükten sonra**...

Patşadan pärmen bol-ğan soñ,.. (QBD.81-1040)

Padişahıtan ferman ol-**duktan sonra**,..

Kel-gen soñ bul ömirge... (ŞĞ.41-29)

Bu hayata gel-**dikten sonra**...

Şol mıqtı bol-ğan soñ, èl urıları da tıyıldı. (QJA. 141-5)

Mahkeme sağlam ol-**duğu için**, halk içinde hırsızlar da azaldı.

Kir-gennen soñ otırdı. (BJ. 8-40)

Gir-**dikten sonra** oturdu.

**2.4.2.1.8. –qan(qannan) keyin/-ken(kennen) keyin;
-ğan(-ğannan) keyin/-gen-(gennen) keyin;**

-**GAn soñ** ile aynı görevde kullanılır. –**QAn** sıfat-fiil eki **keyin**(sonra) edatını alarak zaman bildiren ve eylemin yapılışından sonra anlamını veren zaman zarfı olarak kullanılır. Türkiye Türkçesinde –**DıktAn sonra** kalıbının karşılığı olarak kullanılır.

Meniñ jönimdi, elimdi bil-gennen keyin älgı äye seni suradı. (QJA.61-13)

Benim yerimi, memleketimi öğren-**dikten sonra**, o kadın seni sordu.

Qol alıs-qannan keyin törge şıǵıp jayǵasqan şal : (E.Elimcan, Ayt Küni, TEA. 450-36)

El sıkış-**tıktan sonra** başköşeye geçip yerleşen ihtiyar:

Bayjan jumısın bitir-gennen keyin Qızılordağa qayttı. (KGS.31)

Baycan işini bitir-**dikten sonra** Kızılorda'ya döndü.

2.4.2.1.9. –*qan saqta/-ken saqta; -ğan saqta/-gen saqta:*

-**QAn** sıfat-fiil ekiyle birleşerek zaman zarfları yapan birleşik zarflardan biri de şaq zaman bildiren sözcüğüyle yapılır. Türkiye Türkçesinde işin gerçekleştiği anı vurgulayan bu zaman zarfı –**DIĞI anda, -DIĞI zaman** kalıplarını karşılar.

Qas qaray-ğan saqta....(M:Avezov, *Jetim*. TDED.258-24)

Hava karar-**dığı anda...**

Toñdır-ğan saqta qara sız lebi... (G.Kulahmet, *Tuwğan Jer*, TEA.494-9)

Dondur-**duğu anda** kara nemli yeli...

Osılay otır-ğan saqta Oğızdardan elji keldi. (KGS.121)

Böyle otur-**duğumuz sırada** Oğuzlardan elçi geldi.

2.4.2.1.10. –*qan kez/-ken kez; -ğan kez/-gen kez:*

Türkiye Türkçesinde –**DIĞI zaman, -DIĞInDA, -DIĞI sırada, -rken/-Arken** kalıplarıyla karşılanabilecek bu kalıp, zaman bildiren zarf-fiil görevindedir.

Jalın şalqı-ğan kezde, kitaptı joğarı köterip Dörmen türegeldi. (Q.JA.38-24)

Alev canlan-**dığı zaman**, Dürmen kitabı yukarı kaldırıp ayağa kalktı.

Bir küni sol jerde jür-gen kezde, bir kempirdi keziktiredi. (Ertegiler, TTÄ, 68-32)

Bir gün oralarda gez-**diği sırada** bir kocakarıya rastladı.

Juwınp jat-qan kezde (Ertegiler, TTÄ. 69-4)

Yıkan-**dığı sırada** (Yıkan-**irken**)

Aqtı qaralı ayrıl-ğan kezde (Dede Qorqıt, TTÄ, 78-8)

Aklı karalı seçil-**diği zamanda**.

Bek batırlarınıñ bir birine qarısı şap-qan kezinde (Dede Qorqıt, TTÄ.78-10)

Bey yiğitlerinin birbirine karşı çık-**tığı zaman**-da.

.Ormanğa kir-gen kezde dah degendi unıtıp şuw dep qaladı. (Ertegiler, TTÄ,71-22)

Ormana gir-**diği zaman** korkusundan “deh” demeyi unutup “çuş” deyivermiş.

2.4.2.1.11. -qan terizdi/-ken terizdi; -ğan terizdi/-gen terizdi :
-qan siyaqtı/-ken siyaqtı; -ğan siyaqtı/-gen siyaqtı :

Benzetme edatı olan **terizdi** ve **siyaqtı** sözcükleriyle birleşerek kurulan zarf-fiil ekleri **-QandAy** zarf-fiili ile aynı anlamda ve işlevde kullanılır:

Sol küyi önin-özi unıtıp ket-ken teriz-di. (B.Şahanulı, Kögildir, Qoynaw, TEA.402-29)
Öylece kendini unut-**muş gibi-ydi.**

Sonıñ bəri qabil bol-ğan tärizdi. (ŞĞ. 139-27, 28)

Onların hepsi kabul ol-**muş gibiydi.**

Qunanbay esti-megen siyaqtı otıra berdi. (KGS.43)

Kunanbay işit-**memiş gibi** oturuverdi.

Tirligime tiyek bol-ğan siyaqtı. (ŞĞ.139-26)

Hayatıma bir sürgü ol-**muş gibi..**

2.4.2.1.12. -qan boyı/-ken boyı; -ğan boyı/-gen boyı:
-qan bette/-ken bette; -ğan bette/-gen bette:

-QAn sıfat-fiil ekine getirilen zaman anlamlı sözcüklerden boyı ve bette sözcükleri **hemen sonra** anlamında zaman zarfı görevinde kullanılırlar. Türkiye Türkçesinde ‘**-diği gibi, -ince, -ar...maz...**’ zaman zarflarıyla aynı anlamdadırlar.

Esikten kir-gen boyda Jumakül... (B.Şahanulı, *Kögildir Qoynaw*. TEA.402-13)
Cumagül kapıdan gir-**diği gibi**...

Al-ğan boyda köterip jıldam kelip. (R.Niyazbek, *Şiirler*, TEA. 441-19)
Tut-**tuğu gibi** hemen kaldırıp getirdi.

Qızmetten kel-gen boyı kiyimin awıstırmaqqa osında kirgen Qanat...
(B.Şahanulı, *Kögildir Qoynaw*, TEA. 402-26)
İşten gel-**diği gibi** üzerini değiştirmek için hemen buraya giren Kanat...

Men kir-gen bette kiyimimdi şeşpesten salem-savqatsız birden äkeme umtıldım.
(T.Abdikulu, *Äke*, TEA.431-33)
İçeri gir-**er** gir-**mez**, elbiselerimi çıkarmadan, kimsenin hal hatırını sormadan hemen babama koştum.

-qannan beri /-kennen beri;-ğannan beri/-gennen beri

-qandıqtan beri/-kendikten beri;-ğandıqtan beri/-kendikten beri:

Hareketin başladığı zamanı bildiren bu kalıp TürkiyeTürkçesinde **-DığİndAn beri** kalıbıyla karşılayabileceğimiz zaman zarfı yapar.

Älde qorağa sal-ğannan beri mal şaja bolıp azıp ketti me? (QJA:135-23)

Yoksa hayvanlar ahıra kon-**duğundan beri** hasta olup zayıfladı mı?

İnstitutti bitir-gennen beri Qız Jibektiñ müsiniñ jasaw armanım bolatın. (KTG.335)

Enstitüyü bitir-**diğimden beri** Kız Cibek’in heykelini yapmak hayalimdi.

2.4.2.1.14. –*qanğa/-kenge*;–*ğanğa/-genge* :

-*QAn* sıfat-fiil eki yönelme eki olarak zaman ve durum zarfı yapar. Türkiye Türkçesinde –*dığı için*, –*dığında*, –*dığı zaman*, –*mca*, –*alı* zarf-fiil eklerinin işlevini gördüğünden hem zaman hem durum zarfı olarak kullanılabilir. Ancak bu ek Kazak Türkçesinde çok yaygın değildir.

Üy işinin şırayı özger-genge mez. (KTZ. 152)

Ev içinin havası değiş-*tığı için* çok sevindiler.

Kisi üyden şıqpa-ğanğa qorqa beredi goy deynim. (QJA.41-3)

İnsan evden çık-*mayınca* korkak olur diyorum.

Qunanbay kül-genge üy işindegi qonaq eyelderin bəri küldi. (KTZ. 151)

Kunanbay gül-*ünce* ev içindeki misafir kadınların hepsi güldü.

Baqtıgül üyden şıq-qanğa eki kün bolgandıqtan mesteği... (KTZ. 152)

Baktıgül evden çık-*alı* iki gün olduğu için...

2.4.2.1.15. –*qanğa şeyin/-kenge şeyin*;–*ğanğa şeyin/-genge şeyin*:

-*QAn* sıfat-fiil Eki yönelme eki aldıktan sonra şeyin(değın, dek, kadar) son çekim edatıyla birleşerek eklendiği fiilin gerçekleşmesine kadar olan süreyi belirtir. Türkiye Türkçesinde –*AnA kadar*, –*IncAyA dek* vb. anlamları karşılar.

Tan at-qanğa şeyin ketpey küztip jürip.... (KTZ. 184)

Tan at-*incaya kadar* bir yere gitmeden....

Kerüven qasına kel-gende şeyin jan iyeginin... (KTZ. 184)

Kervan karşısına gel-ene kadar can sahibinin...

2.4.2.2. -AtIn sıfat-fiil Ekiyle Kurulan Birleşik Zarf-fiiller:

2.4.2.2.1. -atınday/-etindey; -ytınday/-ytindey:

-AtIn sıfat-fiil eki benzetme edatı **-day** ekini alarak karşılaştırma, benzetme anlamları verecek şekilde yan cümle ile temel cümle arasında ilgi kurar. **-GAndAy** zarf-fiili ile hemen hemen aynı anlamları verir. **-GAn** ekiyle kurulan zarf-fiiller genellikle geçmiş zaman ifadeli fiiller karşılaştırılırken, **-Atın** ile kurulan benzetme, zarf-fiillerde daha çok gelecek, geniş ve şimdiki zaman anlamları bulunan fiiller karşılaştırılır. Türkiye Türkçesinde **-AcAk gibi, -Ar gibi, -yor gibi, -mişAsInA** ekleriyle aynı anlamlarda kullanılmaktadır.

Älde 'Aqır zaman'bol-atınday, älde kün bir jola bat-atınday...(QJA. 32-3)

Ahir zaman ol-**acak gibi**, güneş tekrar bat-**acak gibi**...

Köşten qaldır-maytınday körinedi. (QJA. 138-24)

Göç ettir-**meyecek gibi** görünüyor.

Qazaqtı eşbir jaw ala al-maytınday kördi. (QJA.65-1)

Kazakları hiçbir düşman yine-**meyecekmiş gibi** gördü.

2.4.2.2.2. **-AtIn siyaqtı, -AtIn terizdi** :Benzetme ve karşılaştırma anlamlı zarf-fiillerdendir. -AtIndAy zarf-fiiline benzer.

Osi jaydı Jumakiül añgar-atın terizdi edi. (B.Şahanulı, Kögidir Qoynaw, TEA.406-24)
Bu durumu Cumagül sez-i-**yor gibi**-ydi.

Jumakiül osi ekewiniñ arasına tübi sızat tüsetinin sez-etin siyaqtı.

(B.Şahanulı, Kögildir Qoynaw, TEA. 406-2)

Cumagül bu ikisinin arasının eninde sonunda bozulacağını hissed-**er gibi-ydi**.

2.4.2.2.3. -atın kez/etin kez;-ytın kez/-ytin kez:

-**Atın** Sıfat-fiil eki zaman sözcükleriyle birleşerek zaman zarfları oluşturur. –Gan kez zarf-fiiline benzer.

*Qaşametti köp kör-**etin kezi** osınday nawqandardıñ tısı.*

(E.Elimcam, *Ayt Küni*, TEA.451-4)

Hürmet gördüğü **dönemler**, bu kampanyalar dönemiydi.

*Èl qıstawğa qon-**atın kezde**, partiya qızuwı...(KTZ. 189)*

Halk kışlaklara yerleşmeye başlay-**dığında**, parti mücadelesi...

2.4.2.2.4. -atında/-etinde; -ytında/-ytinde:

Türkiye Türkçesinde –**dığı sırada**, -**rken**, -**yorken** vb. anlamları veren zarf-fiillerle aynı anlamda kullanılır.

*Bıtır, älgi soldat al-**atında**, jalğız ulım on beste èdi.*

(G.Müsirepulı, *Aşınğan Ana*, TEA. 86-14)

Geçen yılki asker al-**ımında** tek oğlum on beş yaşındaydı.

2.4.2.2.5. –**atındıqtan/-etindikten; -ytındıqtan/-ytindikten** : Türkiye Türkçesinde –**DığIndAn** eki ile aynı anlamda kullanılmaktadır.

*Qandı moyın qunikerim de duspanım dep bil-**etindikten** klisterinen.... (KTZ. 157)*

Kanlı boyun davalım ve düşmanım diye bil-**dığından** gelişlerinden...

2.4.2.2.6. -Atın Bol- Birleşik Fiili:

-AtIn sıfat-fiil eki **bol-** yardımcı fiiliyle **birleşik fiil** oluşturur. Böylece –AtIn sıfat-fiil ekini alan fiilin bildirdiği iş, hareket veya oluşa niyetlenildiği, tasarlandığı, farz edildiği veya gerçekleştirilmesine az kaldığı anlatılır. Bu kalıp Türkiye Türkçesinde de eyleme yaklaşıldığını anlatmak amacıyla **–acak olmak** birleşik fiili kullanılmaktadır.

*Ekewmiz birden ket-**etin bol-saq*** (QJA. 40-19)

İkimiz birden gid-**ecek ol-sak**..

*Men qalıp, ağatayım ilin-**etin bol-sa***, (QJA. 40-20)

Ben kalıp ağabeyim gid-**ecek ol-sa**..

*Körpebay otağası balası soğısqa bar-**atın bol-ğan soñ*** (QJA. 39-7)

Aile reisi Körpebay çocuğu savaşa gid-**ecek ol-duktan** sonra..

*Sonumen kiyikti soy-**atın bol-adı***. (Ertegiler, TTÄ. 69-19)

Sonunda geyiği kes-**ecek ol-du**.

*Şıday al-**maytın bol-duq***. (C.Aymavitulı, Enşi, TEA. 60-26)

Sabrede-**mez ol-duk**.

*Asan Mirza işin al-**atın bol-di***. (BJ. 49-15)

Hasan Mirza içini al-**acak ol-du**.

*Quday yekeñ qıs-**atın bol-sa**, ne dep javap beredi?* (QJA, 25-6)

Allah Teala sıkıştır-**acak ol-sa** ne cevap verecek?

2.4.2.3. –Ar Sıfat-Fiili ile Kurulan Birleşik Zarflar:

2.4.2.3.1. *-rda/-rde;-arda/-erde* :

Geniş zaman sıfat-fiil eki olan **-Ar** ile **-dA** bulunma durum ekinin birleşmesiyle oluşan bu zarf-fiil eki Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır. Kazak Türkçesinde zaman bildiren bir zarf-fiil olarak kullanılır. Asıl fiilin bildirdiği iş, hareket veya oluşun zarf-fiil eki alan fiilin bildirdiği iş, hareket veya oluşa zaman bakımından bağlayarak aynı zamanda yapılışını belirtir. Bayraktar (2004, 252) eklendiği fiillere “**-urken, -dığıında**” anlamlarını kattığını ve aynı zamanda gerçekleşen iki fiili birbirine bağladığını; ayrıca ekin iyelik ekleriyle ‘-Ar+iyelik eki+dA/-Ir+iyelik eki+dA’ şeklindeki kullanımlarıyla da “**-dığı zaman, -dığıında**” anlamında kullanımlarının bulunduğunu belirtir. **-ArDA** zarf-fiil eki Türkiye Türkçesinde **-rken /-arcken, -dığı sırada/-dığı sırada** zarf-fiilleriyle karşılanmaktadır.

Jigitter atqa min-erde tamaşanı körmek bop tısqa şığıstı. (KTZ. 163)

Yiğitler ata bin-erken, onlar manzarayı görmek için dışarı çıktılar.

Jumağulğa tiy-erde törkininen èkelgen...(KTZ. 163)

Jumağul ile evlen-diğinde babası evinden getirdiği...

Şığ-arda jan täsilim jawday tonap (T.İztilevov, *Yaşname*.TDED-2.578)

Can çık-arken bedeninin yağ gibi donar.

Aqın jırın jaz-arda /qoldı ayaqqa turmaydı.(ŞĞ.119-29,30)

Şair destanını yaz-arken / eli ayağı durmaz.

Aqırğı köz jum-arda “qozım” dedin. (ŞĞ.142-6)

Son kez göz yum-arken “kuzum” dedin.

Kiinde sıyrğa bar-arda sol maydan eritip (QJA.22-5)

Her gün sığıra gid-erken o yağdan eritip

Onın üstine kel-erde terqatıp (QJA.23-10)

Bir de üstüne gel-**irken** terleyip

*Üydin baspaldaqtarınan şığ-**arda** jüregi sonşama soğıp jatır edi,(YA.42)*

Apartmanın merdivenlerinden çık-**arken** kalbi o kadar çarpıyordu ki...

*Sirinkenı tutat-**arda** qoldarı dirildip tur edi.(YA.42)*

Kibriti çak-**arken** elleri titriyordu.

*Üydin esigin aşıp jab-**arda** Ferhat oyanıp ketse, jügirip...(YA.42)*

Apartman kapısını açıp kap-**arken** Ferhat uyanırsa,koşup...

*Baw bahşaga kir-**erde** Selminmen kezdesti (YA.43)*

Bahçeye gir-**erken** Selmin'le karşılaştı.

2.4.2.3.2. İkilemelerde : -ar...-maz, Olumsuzluk eki –maz'la ikileme olarak zarf-fiil görevinde kullanılır:

*Qas qaray-**ar**-qaray-**masta**, künbatısından şatınağan (QJA.21-5)*

Hava karar-**ır** karar-**maz** batıda beliren

*Suwdı iş-**er** iş-**pes** ol kiyiye özgerip ketedi*

(Ertegiler,TTA 67-46)

Suyu iç-**er** iç-**mez** geyik olur

*“bir-eki ret estil-**er** estil-**mes** darajede urdı”*

(M.Ş.Esendal,Uğursuzluk Jaman Jırım TTA.335)

Bir iki kez işitil-**ir** işitil-**mez** derecede vurdu.

2.4.2.3.3. –rġal/-rġe;-arġal/-erġe :

–Ar sıfat fiil eki yönelme durum eki –ġa ekiyle birleşerek sebep bildiren zarf-fiil görevinde kullanılır. Türkiye Türkçesinde –**maya, mak için** anlamlarında kullanılır. Kazak Türkçesinde yaygın değildir.

Jigitter keler senen ot al-arġa. (Ö.Kumısbayulı, *Şopan Qız*, TEA. 385-13)

Yiğitler gelir senden ateş al-**maya**.

Eñkeyip oraq or-arġa / Toñġayıp masaq ter-erge

(T. İztilevov. *Yaşname*, TDED-2. 582)

Eğilip orak biç-**erken** /Doğrulup başak topla-**rken**.

Kir-erge tesik qaldırmaytın bolġan (KTZ. 165)

Gir-**mek için** delik bırakmamışlardı.

Balanın başka jerge bar-arġa jayı joq. (BJ.14-15)

Çocuğun başka yere git-**mek için hali yok**.

2.4.2.4. –mAs Sıfat-Fiil Ekiyle Yapılan Zarf-Filler:

2.4.2.4.1. –mastan/-mesten;-pastan/-pesten;-bastan/-besten:

Kazak Türkçesinde –**mAs** biçimindeki geniş zamanın olumsuz sıfat-fiil eki, –**tan** çıkma durum ekini alarak–may zarf-fiil ekinin işlevlerini üstlenir. Türkiye Türkçesinde –**madan/-meden;-maksızın/-meksizin** zarf-fiil ekleriyle aynı işlevde kullanılmaktadır. Eklendiği fiilin gerçekleşmesinden önce temel cümlenin bildirdiği yargının gerçekleştiğini belirtir. Kazak Türkçesinde ‘*burın, öndin*’ zaman zarflarını da alarak, Türkiye Türkçesinde –**madan önce/-meden önce** zarf-fiillerini karşılar:

Kazak Türkçesinde –mas geniş zaman olumsuz sıfat-fiiline getirilen –tAn ekiyle birleşerek. Bu anlamda Türkiye Türkçesinde –**madan**, -**mayarak**, **maksızın**, **mayıp** zarf-fiil ekleriyle karşıladığımız zarf-fiil anlamlarını verir. Bu şekliyle yüklemi zaman bakımından veya durum bakımından tamamlar.

Tur-mastan tepkilep jatqamın. (Ğ. Mustafin, *Qaşkın*, TEA. 92-21)

Dur-**madan** tekmeliyordum.

Eş nârse kör-mesten jan jaqqa qaray bastadı. (YA. 38)

Hiçbir şey gör-**meden** her tarafa bakmaya başladı.

Lem-mim dep til qat-pastan turıp jüre berdi.

(A.Nurpeyisulı, *Qaramzin*, TEA. 165-13)

Hiç ses çıkar-**madan** yürüyüp gitti.

Ötipti –aw köp uwaqıt bildir-mesten (ŞĞ. 38-18)

Geçmişti evvah, çok vakit haber ver-**meden**.

Şıq sırtqa. Biz şaqır-mastan burın kelme. (YA. 39)

Çık dışarıya. Biz çağır-**madan önce** gelme.

Jüresin jazıǵında müdir-mesten. (T.Coldılu, *Düniye Zırlap*, TEA. 95-5)

Düzlüğünde yanıl-**madan** yürürsün.

Şıq sırtqa. Biz şaqır-masytan burın kelme. (YA.39)

Çık dışarıya. Biz çağır-**madan önce** gelme.

2.4.2.4.2. –mastay/-mestey;-bastay/-bestey/-pastay/-pestey:

Olumsuz geniş zaman sıfat-fiili olan –**mAs** sıfat-fiil ekine benzetme edatı –**tAy** eki getirilerek yapılan bu zarf-fiil eki eklendiği fiilin gerçekleşmemesi bakımından

temel cümlelerin yargısıyla ilgi kurmaktadır. Kazak Türkçesinde **-GAndAy** zarf-fiilinin olumsuz olarak yapılan **-mAGAndAy** zarf-fiili ile aynı anlamları vermektedir. Türkiye Türkçesinde **-mamış gibi, mayacak gibi,-macasına, - mayan gibi** ekleriyle aynı işlevde kullanılır:

...kele jatqan jürginşi kör-mestey bir qıyn darga... (KTZ. 171)

...gelen yolcuların gör-emeyeceği şekilde kuytu bir yere...

Endi qayıp oral-mastay bolıp ketti. (KTZ. 171)

Atrık geri dön-memecesine gitti.

2.4.2.4.3. **-masqa/-meske; -pasqa/-peske;-basqa/-beske :**

Yönelme **-ga/-ge** eki getirilerek yapılan bu zarf-fiil eki de bir işin gerçekleşmemesi amacıyla anlamını vererek Türkiye Türkçesinde **-mamak için** zarf-fiil ekinin verdiği anlamda kullanılır. Olumsuz fiil çekiminde de kullanıldığı görülür. Ancak çok yaygın olarak kullanılan bir ek değildir:

Qartay-masqa jaralğan janı...(T.Carokulı, *Şiirler*, TEA.109-3)

İhtiyarla-mamak için yaratılmış canı...

...birjola kel-meske ketedi. (H.Adıbayev, *Otırar Oyranı*. TEA. 180-19)

...ebediyete kadar gel-memek üzere gitti.

Qartay-masqa jaralğan janı suluw.

(T.Carokulı, *Aqın Közi Qadalsa*, TEA. 109-3)

İhtiyarla-mamak için yaratılmış güzel canı.

Nege mağan jırla-masqa? (E. Tecıbayulı, *Şiirleri*, TEA.110-11)

Niçin ben de yaz-mayayım?

2.4.3. Diğer Zarf-fiil Ekleri :

2.4.3.1. -isimen/-isimen :

Tanç, (2002:192)bu zarf-fiil ekinin -Is(<-Iş) isim-fiil eki ile üçüncü teklik kişi iyelik eki ile men son çekim edatının birleşmesinden olduğunu belirtir. Kazak Türkçesinde yaygın olarak kullanılan bu ek, bir işin gerçekleşmesinin hemen arkasından anlamlarıyla zaman zarfı olarak kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde –Ar...mAz zaman zarf-fiilinin verdiği anlamı karşılamakatdır:

Joldan kel-isimen tündeletip barıp alıp qaşıp keliivi de sodan. (Z.Akışulı, TEA. 118-5)
Yoldan gel-**ir** gel-**mez** gece yarısı gidip kaçırması da bu yüzdendi.

Birin biri kör-isimen qarısı umtılstı. (KTZ. 192)
Birbirlerini gör-**ür** gör-**mez** karşılıklı atıldılar.

Baqtıgul atqa min-isimen, (KTZ.192)
Baktıgul ata bin-**er** bin-**mez** ,

2.4.3.2. –sa/-se:

Şart eki olmakla birlikte zaman anlamı kazanarak zaman zarfı görevinde kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde –ınca/-ince, -ken zarf-fiil ekleriyle aynı görevde kullanılır:

Boran aşıl-sa şartıldağan şar şunuq ayaz qıstı. (QJA.21-2)
Bora dindi-**ğinde** kulak patlatan bir ayaz çıktı.

Köñildiñ kör-se qızar baylawı joq. (T.Colduwulı, Düniye Zırlap, TEA.95-10)

Gönlün gör-**düğü zaman** kızacak bağı yok.

SONUÇ

Türk Dilinin Kıpçak grubu (Kuzey-batı veya kuzey grubu) kollarından olan Kazak Türkçesi, coğrafya olarak da uzakta olmasının sonucunda Türkiye Türkçesi ile farklılıkları diğer şivelere göre daha çok hissedilen şivelerden biridir. Ancak benzerlikleri de ortaya konduğunda bu iki dilin lehçe farklılıkları göstermediği görülmektedir.

Sondan eklemeli bir dil olan Türk Dilinde ekler büyük önem taşır. Türk Dilinin anlatım gücüne kolaylık ve zenginlik getiren sıfat-fiil ve zarf-fiil ekleri, cümle içinde kullanıldıkları anlama bağlı olarak birtakım farklı görevler üstlenebilmektedir. Biz Kazak Türkçesindeki sıfat-fiil ve zarf-fiil eklerini bu yönüyle inceleyerek Türkiye Türkçesi ile farklılıklarını ve benzerliklerini ortaya koymaya çalıştık.

Çalışmamız sırasında tek bir esere bağlı kalmayıp, bir çok eserden zarf-fiil ve sıfat-fiil ekli örnek cümleleri incelemeye çalıştık. Ancak orijinal eserlere ulaşabilme konusundaki zaman ve olanaklar açısından sıkıntılarımız nedeniyle bu alanda üniversitelerimizde yapılmış transkripsiyonlu çeviri çalışmalardan ve Kültür Bakanlığı tarafından hazırlanan “Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi” çalışmasının 27. ve 28. ciltlerinde alınan örnek Kazak edebiyatı metinlerinden ve ayrıca Türkiye Türkçesinden Kazak Türkçesine çevirisi yapılmış bazı çalışmalardan aldığımız örnek cümleleri karşılaştırmak suretiyle bu çalışmayı hazırladık.

Çalışmamızı Kazak Türkçesinde sıfat-fiiller ve zarf-fiiller olmak üzere iki bölümde ele aldık. Her iki bölümde de ekleri tek tek ele alarak kullanılış özellikleriyle, işlevleri ve anlamları bakımından Türkiye Türkçesi ile farklılıklarını göstererek açıkladık. Ayrıca eklerin tarihi etimolojisi ile ilgili görüşlere de kısaca yer verdik.

Sıfat-fiil ve zarf-fiil terimlerine karşılık Türkiye Türkçesinde kullanılan birçok terim bulunmasına rağmen Kazak Türkçesinde esimşe adını alan sıfat-fiil ekleri ve kösemşe

adını alan zarf-fiil eklerinin işlevleri ve anlamları bakımından incelendiğimizde Türkiye Türkçesindeki işlev ve anlamları bakımından ve görünüşleri bakımından bazı farklılıklar gösterdiğini gördük. Kazak Türkçesi grameri ile ilgili kaynaklara baktığımızda sıfat-fiil ekleri genellikle sınırlı sayıda gösterilmiştir. Türkiye Türkçesinde gelecek zaman sıfat-fiili ve kip eki görevinde kullanılan –aşak/-eşek sıfat-fiil eki, Kazak Türkçesinde genellikle kalıcı isimler yapmakta kullanılmış, sıfat ve kip eki göreviyle pek kullanılmamıştır. Ayrıca Kazak Türkçesinde –ğı/-gi sıfat-fiil eki de sıfat-fiil özelliğiyle kullanılmayıp kel- fiiliyle birlikte birleşik fiil oluşturduğu tespit edilmiştir. Yine aynı anlamdaki –ası sıfat-fiil ekinin de bazı Kazak Türkçesi metinlerinde az sayıda da olsa görülmesi bu ekle aynı işlevdeki –ğı/-gi biçiminin ortadan kalkmasıyla ve Batı Türk şivelerinin de etkisiyle –ası sıfat-fiil ekinin Kazak Türkçesine yeni girmeye başladığını düşündürmektedir.

İncelediğimiz örnekleri Türkiye Türkçesine çevirirken özellikle –p zarf-fiiliyle ve –a zarf-fiiliyle kurulan birleşik fiil kalıplarının çok yaygın olduğu ve bunların bazılarının Türkiye Türkçesinde karşılığının tam olarak bulunmadığı dikkatimizi çekmiştir. Diğer örneklerde de gördüğümüz kadarıyla iki şive arasındaki farklılıklar öncelikle şekil bakımından daha sonra eklerin yapılışı bakımından görülmektedir. Anlam bakımından birbirini farklı eklerle karşılayan sıfat-fiil ve zarf-fiil eklerinin bulunduğunu gördük ve bunları örneklerle açıklamaya çalıştık.

Bütün bu çalışmamızın sonucunda Kazak Türkçesinin kendine özgü anlatımıyla Türkiye Türkçesinden farklı bir gelişim süreci geçirdiğini; Türkiye Türkçesinin de içinde bulunduğu coğrafi, kültürel, toplumsal ve siyasi vb.. dış etkenlerle farklı bir gelişim süreci içinde geliştiğini görüyoruz. Türk Dilinin gelişmesi ve geleceğe daha sağlam adımlarla güçlenerek uzanabilmesi için Türk şivelerinin bağlarını koparmadan, birbirine paralel bir süreçte gelişmeleri gereklidir. Kazak Türkçesi, Türkiye Türkçesine en uzak düşmüş şivelerden biri olması ve ayrıca geniş bir coğrafyada konuşulan bir şive olması bakımından benzerlik ve farklılıkların tesbitinde ve şiveler arasındaki bağların güçlendirilmesinde öncelikli bir önem taşımaktadır. Bu nedenle Kazak Türkçesi Gramer özelliklerinin incelenmesi ve bu şivenin Türkiye Türkçesi ile benzerlik ve farklılıklarının ortaya konması iki şive arasındaki anlama ve aktarma sorunlarını zamanla en aza indirecektir diye düşünüyoruz.

KAYNAKÇA

- ABİLHANNOVA, G. (2002) : *Yalnızız Romanında Geçen Zarf-fiiller ve Bunların Kazak Türkçesindeki Karşılıkları*, Ank : Gazi Üniversitesi Yüksek Lisans Bitirme Tezi.
- AKALIN, M. (2000) : *Türkçenin Yapısı*, Ank : TDK. Yay.
- AKSAN, D. (1983) : *Sözcük Türleri*, Ank. : TDK Yay. (Birleştirilmiş basım),
- BANGUOĞLU, T. (1995) : *Türkçenin Grameri*, Ank. : TDK.Yay. 3.basım
- BAYRAKTAR, N. (2004) : *Türkçede Filimsiler*, Ank : TDK Yay.
- BENHÜR, M.H. (1993) : *Türkiye Türkçesinde Sıfat-fiil ve Zarf-fiil Eklerinin Fonksiyonları*, Ank : Gazi Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,
- BİLGEGİL, M. K. (1982) : *Türkçe Dilbilgisi* ,İstanbul : Dergah Yay. (2. baskı)
- BOZKURT, F. (1999) : *Türklerin Dili*, Ank : KB.Yay. Kültür Eserleri Dizisi/252
- ÇAĞATAY, S. (1963) : *Türk Lehçeleri Örnekleri*, Ank: TTK Basımevi, 2. baskı
- COŞKUN, V. (1999) : “Türk Lehçelerinde Zaman Kavramı Taşıyan –p Zarf-Fiil Eki” *TDED*, Bahar S:7. s.173-189 Ank. TDK Yay.
- COŞKUN, Yard.Doç.Dr.Volkan (2001), "Tarihî ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Zaman Kavramı Taşıyan -a/e, -ı/i, -u/ü, Zarf-Fiil Ekleri" *TDED*. S:11 s.76-94 Ank. TDK.Yay.
- DENY, J. (1941) : *Türk Dili Grameri*,(Çev. Ali Ulvi Elöve) İst.

DİYARBAKIRLI, M.S. (2000) : *Kazak Türkçesi Grameri*, KSÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya

ECKMANN, J. (1988) : “Çağataycada İsim-Fiiller”, *TDAY-Belleten*, 1962, s.51-60, Ankara

ECKMANN, Janos (1996) : *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, haz. Osman Fikri Sertkaya, TDK. Ank.

EDİSKUN, H. (1996) : *Türk Dil Bilgisi*, Remzi Kitabevi, İst.

EMRE, A.Cevat (1945) : *Türk Dilbilgisi, Türkçenin Bugünkü ve Geçmişteki Gelişmeleri Üzerine Gramer Denemesi*, İstanbul :

ERASLAN (1980) : *Eski Türkçede İsim-Fiiller*, İstanbul: İÜEF Yay.

ERCİLASUN, A.Bican (1993) : *Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri*, Ank. KTB Yay.

ERGİN, M., (1977): *Türk Dil Bilgisi*, İst. Minnetoğlu Yay.

GABAIN, A.V.,(1988): *Eski Türkçenin Grameri*,(çev: Mehmet AKALIN) Ank : TDK Yay.

GENCAN, T.N. (1979): *Dilbilgisi*, Ank: TDK Yay. (4.baskı)

GÜLENSOY, T.,(1989) :*Kütahya Yöresi Ağzları(İnceleme-Metinler-Sözlük)*, Ank : TDK. Yay.

GÜLSEVİN, Gürer (1997) : *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Ank. : TDK Yay.

HACIEMİNOĞLU, N. (1991) : *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, Ank : KTB Yay.

HATİBOĞLU, V., (1982) *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ank. : AÜDTCF Yay.276, (4.baskı)

HENGİRMEN, M. (1999) *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Ank. : Engin Yay.

İLKER, A. (1997) : *Batu Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil*, Ank : TDK. Yay.

ISKAKOV, A. (1974) : *Qazirgi Qazaq Tili,(Morfolojiya)*, Almatı : Mektep Baspası

İSAYEV, *Qazaq Tili*, (1993) : Almatı

İŞLEK, G. (2001) : *Türkiye Türkçesi ile Kazak Türkçesi'nde Birleşik Fiil ve Fonksiyonları*
İzmir :Dokuz Eylül Üniv. Türk Dili ve Edeb. Öğrt.Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,

KALİEV (1995): *Kazak Türkçesiyle Türkiye Türkçesinde Fiiller, Zarf-Fiiller ve İsim-Fiillerin Karşılaştırılması*, Edirne : T.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü , Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,

KARAMANLIOĞLU, Ali (1986) : *Türk Dili*, Dergah Yay. İst. 4. baskı

KOÇ, K- DOĞAN, O. (2004): *Kazak Türkçesi Grameri*, Ank. : Gazi Kitabevi

KOÇ, N. (1990) :*Yeni Dil Bilgisi*, İst.: İnkılap Kitabevi

KORKMAZ, Z. (1992) : *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Ank. :TDK. Yay.

KORKMAZ, Z. (1995) : *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Ank. :TDK. Yay.

KORKMAZ, Z. (2003) : *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)* Ank. :TDK Yay.

ÖNER, M. (1998) : *Bugünkü Kıpçak Türkçesi (Tatar, Kazak ve Kırgız Lehçeleri Karşılaştırmalı Grameri)* Ank.: TDK Yay.

ÖZDARENDELİ, Ç. (1997) : “*Kazak Halk Edebiyatı 'Erteğiler I' Gramer-Metin-Sözlük*”,
Edirne : Trakya Üniv. Sosyal Bilimler Enst. Basılmamış Doktora Tezi.

ÖZTÜRK, R. (1997) : *Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil*, Ank. : TDK Yay.

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI (2004) : *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*,
28.c. Kazak Edebiyatı II. Ank : KTB. Yay.

TİKEN, K. (2004) : *Eski Anadolu Türkçesinde Edatlar, Bağlaçlar, Ünlemler ve Zarf Fiiller*, Ankara : TDK Yayınları:837

TİMURTAŞ, F.K. (1981) : *Eski Türkiye Türkçesi*, İstanbul : İÜEF. Yay.

TOPALOĞLU, A. (1989) : *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul

TUNCER, H. (1996) : *Türk Dilinde Zarf-fiiller*, Edirne : Trakya Üniv. Sosyal Bilimler Enst. Basılmamış Doktora Tezi,

TURGUNBAYEV, C. (2004) : *Kırgız Türkçesinde Sıfat-Fiil Ekleri*, Ank :TDK Yay. 851

ÜSTÜNER, A., (2000) : *Anadolu Ağzlarında Sıfat-Fiil Ekleri*, Ank : TDK Yay. 753

YILMAZ, H. (1998) : *Kuzey (Kıpçak) Grubu Türk Şivelerinde Zarf-fiiller*, Kayseri : Erciyes Üniv. Sosyal Bilimler Enst. Basılmamış Doktora Tezi

YÜKSEL, Z.(2001) : "Kırım Türkçesinde Ol- Yeterlik Fiili" *TDED* : 12/1s.417-425 Ank : TDK. Yay.